

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

SZERKESZTI K. LIPPICH ELEK

BUDAPEST MŰVÉSZETE

BUDAPEST

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. és FIAI) CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS
KIADÁSA

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

SZERKESZTI

DR. K. LIPPICH ELEK

BUDAPEST MŰVÉSZETE A TÖRÖK HÓDOLTSÁG ELŐTT

IRTA

DIVALD KORNÉL

BUDAPEST

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDEÉS KIADÁSA

BUDAPEST MŰVÉSZETE

A

TÖRÖK HÓDOLTSÁG ELŐTT

ÍRTA

DIVALD KORNÉL

CSÁNYI KÁROLY 10 EREDETI ÉPÍTÉSZETI RAJZÁVAL ÉS 49 KÉPPEL

BUDAPEST

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA

MINDEN JOG FENTARTVA

BEVEZETÉS.

Félszázadnál több idő mult el azóta, hogy a rendszeres régiségtani és művészet-történeti kutatás Magyarországon megindult. Miként a külföldön, úgy nálunk is szép számmal termettek lelkes férfiak, a kik a ránk maradt művészeti emlékeket számbavéve, hazánk helyét és jelentőségét a műtörténelemben megállapítani törekedtek. Bármily nagy buzgalmat tanusítottak azonban e téren, összefüggő képünk a képzőművészet egyes korszakainak magyarországi fejlődéséről ma sincsen még. Ennek oka abban a nagy pusztulásban rejlik, a mely századok viszontagságai folyamán Magyarország túlnyomó s hajdan legvirágzóbb részének a műemlékeiből követ sem hagyott kövön.

Földünkön minden a mulandóság törvénye alá tartozik. Az idő az örök emlékezetre emelt monumentális alkotásokat, lánglelkű szobrászok és festők műveit világszerte megtizedelte. A pusztulás azonban talán sehol sem volt nagyobb, mint Magyarországon, a mely ország a létét megtámadó viharoka mindannyiszor oly csodás módon heverte ki, s midőn már az egész világ halott nak hitte, végső erejét megfeszítve újból talpra állott, hogy újból alkosson ott a hol a háborúk vihara mindent romba döntött.

Minthogy az élet a réginek romjain épült, ez utóbbinak emlékei minálunk természetszerűleg nagyobb mértékben enyésztek el, mint oly országokban, a hol a dicső mult letünte óta nem támadt számottevő jelen.

A klasszikus görög földön történelmi katasztrófáinak lezajlása után jelentősebb kulturális élet nem keletkezett. A nagyobbszabású emlékek romjai itt nagyrészt bántatlanul maradtak meg helyükön. A természet maga is megóvta ezeket a földréteggel, a melyet évszázadokra terjedő elhagyatottságuk közben a szakadatlanul és zavartalanul működő geológiai folyamatok borítottak fölējük.

Magyarországon a puszkapor feltalálása óta még rombolóbb történelmi katasztrófák nyomában évszázadok folyamán ismételten új települések keletkeztek, a melyek az előző korszak épületeinek romjain épülve s e romok anyagát felhasználva, még teljesebbé tették a pusztulást.

Ha ily módon évszázadokra szánt monumentális építészeti emlékeink is elenyésztek, semmi sem természetesebb, mint hogy a szobrok és festmények, a melyek ezeket hajdan díszítették, szintén elpusztultak. A ránk maradt emlékek száma az elpusztultakéhoz képest végtelenül csekély. Nem csoda tehát, ha azok,

a kik dicső multunkat voltaképen nem ismerték, rideg módon, pusztán a meglevő dolgok alapján ítélték s ráfogták Magyarországra, hogy jelentősebb kulturális és művészeti életnek a színhelye sohasem volt, és a mi jelentősebb műemléke napjainkig fönmaradt, ez valamennyi külföldi mesterek alkotása. A Bach-korszak idején nálunk régészkedő német tanárok műtörténeti szempontból is Ausztria tartományának, vagy legalább is a német művészet uszályhordozójának tüntették föl hazánkat. Hatásuk alatt egy ideig a magyar régiségtudósok is természetesen találták, hogy minden valamirevaló emlékünknél mesterét a külföld művészei sorában keressék. IPOLYI ARNOLD, HENSZLMANN IMRE és RÖMER FLÓRIS korszakos föllépésével a műtörténelmi kutatás hazánkban új lendületet nyert s zajtalanul, de szakadatlan buzgalommal folyik ma is. Az „Archaeologiai Értesítő” s a vele kapcsolatos irodalmi vállalatok köteteiben egyre gazdagabb anyag halmozódik föl és egyéb munkák is jelennek meg, a melyek művészeti multunk homályába egy-egy fénysugarat vetnek. A legutóbbi évtizedek folyamán rendezett régészeti kiállításokon egész sor műkincs került a nyilvánosság elé, a mely a külföldön is megingatta s talán újabban már meg is döntötte azt a balvéleményt, hogy jelentősebb művészi élet nálunk sohasem volt, hogy csekélységnek vélt művészeti szükségleteinket régente idegen, még pedig rendszerint harmadrangú mesterek elégítették ki, s hogy végül ezek a művelt nyugat egyes művészi korszakainak a vívmányait is évszázakkal később ültették át hozzánk, a midőn ott jóformán már idejüket multák.

A kutatás mai állása révén nyilvánvaló, hogy határszéli vármegyéinknek a mohácsi vész korában túlnyomóan németekkel benépesített városain kívül, de itt is csak a török hódoltság koráig, a német hatás hazánkban művészi tekintetben épp oly jelentéktelen volt, mint politikai téren, s hogy ha Európa művészeti mozgalmaiban, mint a keresztény népek sorában a legfiatalabb kulturális nemzet, később pedig történelmi viharai miatt, a magyarság nem jutott is vezérszerephez, nem egyszer volt a legelső azoknak az európai nemzeteknek a sorában, a melyek a művészi téren korszakonként vezérszerephez jutó népek vívmányait közvetlenül vették át s többé-kevésbbé önállóan tovább is fejlesztették. Hogy például a csúcsíves építészet korában nem lehetett keleti Németország —, s hogy a renaissance korában egyetlen északeurópai ország sem volt az idegen hatás közvetítője, ennek bizonyossága az, hogy az előbbi stílusának meghonosításával keleti Németországot, az utóbbiával pedig az összes közép- és északeurópai országokat megelőztük.

Hogy mennyiben fejlődtek tovább önállóan Magyarország műtörténelme folyamán az idegenből merített vívmányok, azt a kutatás mai állásában megállapítanunk még nem lehet. Hogy voltak eredeti vonások is művészetünkben, erre nem egy jel vall. Így a Kolosvári-testvérek prágai szent György-szobra is, a melyet egy kiváló műtörténetíró a renaissancekori híres lovasszobrok előfutárjának tart, s a melyet a külföldi művészet-történelem rendszerint a német szobrászat kapcsán tárgyal. Ez emlék mestereinek több alkotásáról van tudomásunk, a melyek a prágai szent György-szobornál jóval jelentősebbek is lehettek, de nyom nélkül elenyésztek. Hogy az említett szoborhoz fogható műtörténelmi jelentőségű emlékünknél több is volt, azt nem nehéz elképzelni, ha végigpillantunk

a pusztulások hosszú során, a melyeken keresztül Európának egyetlen országa sem esett át annyiszor és oly nagy mértékben, mint Magyarország.

Alighogy a keresztény kultúra s ennek virágai közül egyike a legszebbeknek: a művészet, hazánkban gyökeret ver, a tatárok pusztítanak itt, fölgyújtva székesegyházainkat, templomainkat, a melyek nagy része olasz mintára, boltozott mennyezet nélkül, a fedél nyílt gerendarendszerével betetőzve épült, s a melyeket jórészt ingó műkincseiktől is megfosztottak. Emlékszerű épületeink akkor nem dőltek ugyan romba, de évekig fedetlenül lévén kitéve az idők viszontagságainak, kevés kivétellel újjá kellett építeni mind, miként az egri székesegyházat is, a mely IV. Béla szavaival élve, „Magyarország valamennyi egyháza fölött, mint a nemzet Nagyasszonya, úgy ült fönsége trónusán, szépsége koronájával fölékesítve“.

Változatlan állapotban a tatárjárás előtt való időből, ennek lezajlása után aligha maradt fönn jelentősebb építészeti emlék Magyarországon; maga a történelmi katasztrófa művészettörténeti szempontból véve még azért is fontos, hogy a Franciaországból Európaszerte akkoriban szétszívargó csúcsíves építészet gyors elterjedését elősegítette. Az országnak az a része, a mely pusztításai miatt a legtöbbet szenvedett: a Duna és a Tisza köze s az ennek partjain elterülő vidék lett e tatárjárás után nemzeti létünk és kulturánk legvirágzóbb színhelye az utolsó Árpádok és a vegyesházbeli királyaink korában, a midőn az Anjoukkal Magyarország világhatalmi állást ér el. Hazánk említett részein terültek el érsekségeink és püspökségeink székhelyei, a melyek, miként egyébütt Európában, s különösen a középkorban, úgy nálunk is főhelyei lehettek a művészi életnek. A török hódoltság korában Magyarországnak ez a legvirágzóbb része sínylette meg legtovább és a legnagyobb mértékben a muzulmánok dülását, még pedig olyannyira, hogy sok, hajdan virágzó helységről és városból a nevéen kívül semmi sem maradt ránk, s ott, a hol új települések keletkeztek a régiak helyén, ez utóbbiak romjaiból építkeztek, úgy hogy belőlök kő kövön nem maradt. Hajdani székesegyházainkról egykorú hazai és külföldi források sokszor emlékeznek meg az elragadtatás hangján, miként királyaink, főpapjaink és főuraink palotáiról is. Ez utóbbiak közül Vajda-Hunyad várán kívül a mohácsi vész előtt való időkből, még művészettörténeti szempontból esetleg kiaknázható romok képében sem igen maradt ránk egy is. Régi székesegyházaink közül a napjainkban újonnan helyreállított pécsi székesegyházon kívül csak a gyulafehérvári maradt szerfölött megviselt állapotban, a melyet régi krónikások nem igen magasztalnak, a mely pedig ma a fönmaradtak sorában egyik legnagyobb szabású, s roskadozó és ékessége javától megfosztott mivoltában is elsőrangú művészeti emlékünks.

A török dúlással és a rája következő új településekkel, a melyeknek rombolásaihoz fogható viszontagságokon Nyugat-Európa egyetlen országának a művészeti emlékei sem estek át, a műemlékeink pusztulására vonatkozó adatok még koránt sincsenek kimerítve. Városainknak, kastélyainknak, kolostorainknak a török elől idejekorán nagyszámban elmenekült lakossága ingó művészeti emlékeink közül legalább az értékesebb anyagból levőket tömegesen hurczolta el magával új lakóhelyére s főuraink várai és udvarházai és a kolostorok, a török hódoltság korában sem szüntek meg, ennek vonalán kívül, a művészi alkotások tárházai —, valamint a hódoltságtól ment határszéli városaink sem az eleven mű-

vészi élet színhelyei lenni. Ha emlékezetünkbe idézzük főúri és erdélyi fejedelmi családjaink viszontagságait, könnyen elképzelhetjük, hogy romlásukkal egyetemben évszázadokon át halomra gyűlt kincseikből is mennyi veszhetett el. A hűtlenségi pörök címén megindított vagyoneklobzások kapcsán több közvetlen adatunk is van arra nézve, hogy egy-egy főúri kastélyból, mint például: a XVII. században külföldön is híres késmárki Thököly-várkastélyból, szekérszámra hurczoltatott el a császári udvar műkincseket Bécsbe. Régi várainknak a bécsi udvar kivánságára történt tömeges lerombolása II. Rákóczy Ferencz szabadságharczának a leveretése után, profán emlékeink pusztulását tette teljessé. II. József császárnak kolostorokat eltörlő rendelete folytán sok, évszázadok viharaival daczoló műemlékünk vált elhagyottá, dőlt romba, úgy hogy ma már csak dűledezett, pusztá falak jelzik a helyöket. II. József császár 140 kolostort törölt el. Ezek között voltak a benzések, ciszterciták és pálosok kolostorai is, a kik nemcsak a tanítás terén, de művészettörténeti szempontból véve is nevezetes szerepet töltöttek be nálunk, bár ez utóbbi érdemök behatóbb méltatásával eddigelé még senki sem foglalkozott. A kolostorok eltörlésével egy időben a szerzetesek kincstárát, templomaik fölszerelését is elkobozták. Az egykorú lajstromok bizonyása szerint ekkor rendkívül sok, anyagi és művészi értékénél fogva egyaránt szerfölött becses olyan tárgy került kótyavetyére, a melyet szerzeteseink még nemzeti királyaink korából, tatár és török elől bujdosva rejtettek el és őriztek meg.

Viszontagsággal teljes multunk pusztításait művészietlen korunk vandalizmusa tetőzte be. A művészietlen lélek minden alaposabb ok nélkül, rendszerint közömbösségből vagy tudatlanságból engedi elpusztulni sokszor a legbecsesebb művészeti emlékeket, majd nekiront a falaknak csákánynyal, a falí festményeknek meszelővel, majd pedig a pótolhatatlan emlékeket, „megújítás” ürve alatt, avatatlan és tudákos kontárok garázdálkodó önkényének engedi áldozatul.

Stahr, német műtörténetíró, az antik művészetről írott könyvét a római Vatikán gyűjteményeiben őrzött híres belvederei Torsóról nevezte el. Könyvének a címével azt akarta kifejezni, hogy valamint az athéni Apollonios e szobra, úgy a görög művészet is csak szerfölött csonkán maradt ránk, — épp azért ösmereteink is hézagosak erről. Ismerve a magyarországi műemlékek pusztulásának a főtebbiekben csak széles vonásokban vázolt siralmas krónikáját, Stahr példájára régi művészetünket mi is összetört szoborhoz hasonlíthatjuk. A görög művészet torsóját, a klasszikus irodalomnak tömegesen ránk maradt adatai segítségével csaknem teljes biztonsággal egészíthetjük ki, sőt képzeletünknek a töredékes dolgok ösztönszerű kiegészítésére irányuló munkája alapján e torso nézésébe magában véve is nagy esztétikai gyönyörűséggel mélyedünk el.

A vatikáni Torso, fej, karok és lábak nélkül szükölködik; az attikai iskolára nézve jellemző finomság azonban, a mely áthatja, nincs minden varázs nélkül, a csonka törzs hatalmas izmainak fokozatos átmenetekkel egybeolvadó harmóniája, a márványtörzs felületének pompás kidolgozással kapcsolatos tökéletes szépsége pedig lebilincsel. Ezzel szemben a hazánk régi művészetét jelképező szobrot az idők viszontagságai úgy összetörték, hogy törzse és feje porrá zúzódott, végtagjaiból is csak töredékek maradtak ránk. Ez utóbbiaknak a hajdani szoborral

való összefüggését nem ismerjük. Épp azért azok, a kik a túlzásig vitt szakszerűségnek megfelelően a mult jelenségeit is egymástól rideg elszigeteltségben vizsgálják, bizvást tarthatnák e töredékeket még ma is valami idegen bálvány maradványainak.

Említettem, hogy az újabb kutatásoknak immár sikerült megdönteniök azt a sokáig megátalkodott és igen széleskörű balvéleményt, hogy Magyarországon művészi élet Barabás Miklós, XIX. századbeli festészünk —, s Ferenczy István-nak, modern szobrászatunk egyik úttörő mesterének a föllépéséig nem volt, s hogy a mi valamire való művészi emlékünk régibb időkből fönmaradt, az idegen mesterek alkotása. De minél nagyobb számban válnak még most is sűrűn lap-pangó műemlékeink ismertekké, s minél több a jelentős ezek között, annál égetőbb módon érezzük a hézagokat is, a melyek rendszeres csoportosításukat megnehe-zítik s a képzőművészetek magyarországi fejlődésének a képére oly áthatatlan árnyékot vetnek, hogy zavartalan áttekintésről alig lehet szó. Bizonyos, hogy a mérhetetlen pusztulások miatt a java művészi alkotásokról, a melyek hajdanában nálunk létesültek, sohasem szerezhetünk határozott tudomást, s így a művészet-történelem nálunk letűnt korszakairól sem tiszta képet. Bizonyos azonban az is, hogy mivel emlékeink javarészt elenyésztek, azért még nem szabad a merő tagadás álláspontjára helyezkednünk, a midőn arról van szó, hogy volt-e nálunk inten-zivebb művészi élet és szerves művészeti fejlődés?

A gyér számban fönmaradt emlékeken kívül művészetünk történetének forrásai azokkal, a melyeket a görög művészetről a páratlanul fejlett klasszikus művészeti irodalom ránk hagyott, össze sem hasonlíthatók s levéltáraink pusztulása miatt még azoknál is sokkal sekélyebbek, a melyeket a kereszténykorbeli művészetről idegen országok megőriztek, s a mely forrásokat ezek műtörténet-írói bőségesen ki is aknázták. Bármily szegényesek is azonban írott, vagy más közvetett forrásaink, fölhasználásukról, vagy legalább ennek megkísérléséről nem szabad lemondanunk, mert ha a pozitív műtörténelem szempontjából véve nem is kecsegtetnek sok haszonnal, művelődéstörténeti szempontból még mindig nem kis mértékben értékesek. S ha ott, a hol az írott források kiapadnak, a törté-nelem művelődéstörténeti, vagy művészeti emlékekből igyekszik helyreállítani az ismeretlenség homályába vesző koroknak képét: úgy épp oly joggal kísérthetjük meg merőben kulturhistóriai, vagy történelmi adatokkal vetni fényt műtörténel-münk homályos korszakaira, illetve kiegészíteni a hézagokat, a melyek ezek fej-lődésének a képében fölmerülnek. Bármennyire hódol a szakszerűség elvének a modern tudományosság, immár más ágának a művelői sem maradnak megátal-kodottan az elszigeteltség merev álláspontján, a mint hogy ez a valóságban, és pedig hajdan épp úgy, mint most, a szellemi és fizikai élet egyes nyilvánulásai között sem állott fön soha.

Jelen munkámban mai székvárosunk, a régi Buda és Pest szinte nyom nélkül elenyészett középkori művészetét igyekszem megvilágítani, a mennyiben ez a ránk maradt közvetett adatok segítségével lehetséges. A kép, a melyet így nyerünk, merőben negatív természetű, de ha közvetett is, nem légből kapott adatokon alapul, s valószínű voltát — az igaz, hogy gyér számban — a ránk maradt s itt nagyrészt képekben is bemutatott emlékek még fokozzák. A mai Budapest,

ha politikai tekintetben nem is volt mindig az, valósággal sohasem szűnt meg hazánk szíve lenni. Mindenkor közvetlenül érezte az örömet és a gyászt, a mely Magyarországot letűnt századaiban a török hódoltság megszűnéséig érte, s ez utóbbi folyamán hazánk zömével együtt szintén végigszenvedte a rabsággal járó viszontagságok egész sorát. Budapestnek a mohácsi vészig virágzott művészete negatív képéből ily módon következtetni lehet arra is, hogy mily pusztuláson estek keresztül művészeti emlékeink Magyarország ama túlnyomó részében, a mely a török évszázados uralma alatt sínylett, s a melynek végvidékein a régi Buda és Pestnél a középkor derekán történelmi, kulturhistóriai és műtörténelmi szempontból még nevezetesebb, de nem kisebb pusztuláson átesett következő városaink állottak: Pécs, Veszprém, Székesfehérvár, Esztergom, Eger, Nagyvárád és Temesvár, a mely az Alföldön Erdély határáig elpusztult virágzó, kerítetlen városokkal egyetemben nem kevésbé volt jelentős, mint az előbbiek.

A régi Buda és Pest történetére vonatkozólag közvetlen adatok mai székesfővárosunk hajdani levéltárainak elpusztulása miatt, szintén csak gyér számban maradtak ránk. A közvetett adatok azonban elég bőségesen aknáztattak ki, s ezek között okkal-móddal nem egy műtörténelmi szempontból is hasznavehető. Az adatok megbízhatóságához azonban sok szó fér. Ez az oka annak, hogy alig van városa Európának, a melynek monografusai oly sűrűn mondanának ellent egymásnak, czáfolnák meg egymást, mint éppen Budapest történetírói. A mai főváros hajdan való külső képéről szóló régi tudósítások legalább abban egyeznek meg mind, hogy egyazon elragadtatással emlékeznek meg bűbajos fekvéséről, a mohácsi vész előtt főnnállott pompás utczáiról, palotáiról, templomairól, élénken pezsgő köz- és kulturális életéről. Ugyanoly egyértelműséggel nyilatkoznak a török hódoltság idején, vagy közvetlenül ezután a Budán járt útleírók a romok nagyszerűségéről, melyek a hajdan virágzó főváros elenyészett fényének szomorú emlékei. Ezeken a romokon, s a míg kifutotta, ezek anyagából épült a mai Budapest, a mely páratlanul gyors föllendülésének és terjeszkedésének megfelelően nemcsak követ nem hagyott kövön a hajdani emlékekből, de helyöknek és környéköknek orografiai képét is megváltoztatta. Így a Zsigmond király koráig nevezetes szerepet játszó Ó-Budán a téglagyárak egész hegyeket tettek a Dunapart színével egyenlővé. Természetes ily körülmények között, hogy a régi Buda és Pest topografiáját is csak közvetett adatokból ismerjük.

Kellő kritikával fölhasználva mai székesfővárosunk elenyészett műemlékeinek statisztikájára vonatkozólag ezek is eléggé tájékoztatnak, miként a városnak török hódoltság előtti művészeti jelentőségéről az elpusztult műemlékek régi leírásai, s a gyér számban ma is meglevő régi műrészletek, romok és töredékek.

Mindezekre kiterjeszkedő munkám előtanulmányául a végéhez csatolt irodalmi lajstromba foglalt két dolgozatom szolgált. Az ott részletezett forrástanulmányaim eredménye nagyobbára itt is változatlan; a ránk maradt emlékek jellemzésén azonban több esetben gyökeresen módosítottam. E helyesbítés az eddig kiadatlan, vagy még meg sem volt műszaki föltételek alapján történt, mely utóbbiakat CSÁNYI KÁROLY építész készítette lelkiismeretes gondnal, továbbá a ránk maradt és székesfővárosunk területén szanaszéjjel szórt emlékek behatóbb tanulmányozása alapján. Ez utóbbira kellő gondot fordítani az írott források gyakran szer-

fölött vitás és félremagyarázott adatainak a magában véve is kimerítő földolgozása miatt csak jelen munkám megírása kapcsán volt módomban.

A mi munkám képeit illeti, ezek anyagát rajzokkal és fényképekkel tudományos és műszaki életünk következő kiváló képviselői voltak szívesek gyarapítani: a Műemlékek Országos Bizottsága részéről DR. FORSTER GYULA miniszteri tanácsos, DR. CZOBOR BÉLA egyetemi tanár és SZTEHLÓ OTTÓ építész úr; továbbá RADISICS JENŐ miniszteri tanácsos, az országos iparművészeti múzeum igazgatója, DR. HAMPEL JÓZSEF egyetemi tanár, a Nemzeti Múzeum régiségosztályának igazgatója, a budai királyi várpalota építésének műszaki vezetősége részéről HAUSZMANN ALAJOS műegyetemi tanár és GYÖRGYI GÉZA építész, végül a székesfőváros részéről DR. KUZSINSZKY BALINT egyetemi tanár, székesfővárosi múzeumi igazgató, DR. TOLDY LÁSZLÓ főlevéltárnok és KRÁTKY JÁNOS főmérnök úr.

Fogadják e helyen is hálás köszönetemet.

I

Buda helyrajza a tatárjárás előtt.

A legrégibb nép, a mely székesfővárosunk területén jelentősebb kulturális nyomokat hagyott maga után, a kelta eredetű *eraviscus* nép volt. Valószínű, hogy az eraviscusok Kr. e. a III. vagy II. században már ellepték a mai Buda területét, s kezdetben a Gellért-hegy barlangjaiban, a budai hegyek sziklás vidékén és erdőkben lakhattak. A kiásott sírok és ránk maradt egyéb leletek biztonsága szerint az eraviscusok idővel a mai Kelenföldtől Ó-Buda északi határáig, sőt délen Tétényig, északon pedig Szent-Endréig lepték el a Duna partját. Akkoriban, a midőn a római légiók sasa idáig hatolt, az eraviscusoknak már alighanem bódékból és sátrakból álló városszerű telepük is volt, a melynek kelta nevét: az *Acinco*-t a rómaiak *Aquincum*-ra változtatták.

A rómaiak Aquincumot valószínűleg időszámításunk első századában foglalták el. A legrégibb római emlékek, a melyeket Aquincum környékén találtak, a II segéd-légióban szolgált katonák sírkövei, a melyek valószínűleg Domitianus császár korából valók, a ki 81—96 között Kr. u. uralkodott.

Az utolsó közvetlen adat, a mely a római birodalomnak jelentős határvárosává fölvirult Aquincumról ránk maradt, a 376. év eseményeiről szól, a mikor itt a *quádok* ellen harczoló I. Valentinianus császár fiát, a négy éves II Valentinianust, apjának Brigetióban bekövetkezett hirtelen halála nyomában császárrá kiáltják ki és avatják föl.

Ugyanebben az időben kezdődik a népvándorlás kora, a mely azonban épp oly kevésbé vet véget Aquincumban a rómaiságnak, mint a hogy a rómaiakat megelőző eraviscusok sem enyésznek el ezek uralma alatt. Az eraviscus nép meghódolván, magáévá tette a római kulturát is, s ennek terjesztőivel társadalmi és szellemi közösségben élt, a nélkül azonban, hogy faji jellegéből és nemzetiségéből egyhamar kivetkőzött volna. Ennek nem egy domborművel díszített, vagy eraviscus neveket viselő római feliratos emléktünk is biztonsága. Ha közvetlen adatunk Aquincum történetéhez addig nincs is, több mint valószínű, hogy itt

meghonosodott s az eraviscusokkal vegyült törzslakossága csak akkor hagyta el a virágzása korában HAVAS szerint körülbelül félszázezernyi lelket számláló várost, a midőn a Pannoniát elfoglaló, de alighanem szintén elrómaiásodott *gepida*, *szarmata*, *noricum*i, és más népek 568-ban az *avarok* elől Itáliába költöztek. A *longobardok* mindent fölégettek, a mit magukkal nem vihettek, s így Aquincum is áldozatául eshetett a tűzvésznek. A római város épületeit azonban aligha rombolták le, s a lakosság alja, a melynek nem volt mit vesztenie, nem is költözött el innen. Aquincum nevezetes telepe lett az avaroknak, mint a hogy régebben a hunoké volt, ha nem is lakott itt Attila, mint a monda állítja. A magyarok első városai csaknem mind római telepek helyén keletkeztek s így Aquincumot is megszállhatták. Miként a keresztény kultúra a rómainak romjain, úgy a kereszténynyé lett barbár népek első városai is római telepek helyén, ezek falainak a fölhasználásával épültek. Hogy ez Aquincumban is így volt, arra semmi sem vet élénkebb fényt, mint az a körülmény, hogy a mai Ó-Buda középkori helyrajzáról az aquincumi ásatások szolgáltatják a legbiztosabb és leginkább hasznavehető adatokat.

A mit Aquincum alapfalaiból eddigelé kiástak, az a római városnak aránylag igen csekély része, ennek jóformán csak egyik külvárosa. A csiga-domb alól föltárt amfitheatrum jelzi egyszersmind Aquincum északi végét. Régibb fölfogás szerint közvetlenül e mellett délre, a római vízvezeték romjainak még ma is látható vonalától nyugatra terült el a „castrum stativum“. Az ó-budai Bécsi-út mentén fekvő budapesti téglagyár telkén legújabbán négy mérföld-kő került fölszínre, a melytől fölirata szerint a tábor két római mérföldre, vagyis közel három kilométernyire állott. KUZSINSZKY BÁLINT ennek alapján az aquincumi castrumot a régi zsidó temető tájára, s részben a hajógyári szigetre helyezi, a mely a rómaiak korában még a szárazfölddel összefüggött. A római vízvezeték vonalán innen a Dunafelöli oldalon kiásott romok ilyformán szintén nem lehetnek a canabák: a katonaság költekezéséből élő kereskedők és mesteremberek tanyáinak a maradványai. Valószínű, hogy itt a bennszülött eraviscusok telepe terült el, a mely elrómaiásodásukkal kapcsolatban egyre fejlődött s végül egészen római szabásúvá lőn. A papföldi ásatások területén eddigelé két közfürdő, két kisebb templom, egy vásárcsarnok, s néhány lakóház romjai kerültek fölszínre. A rendszeren 400 méter széles, 500 méter hosszú, és sáncz-árokka l s kőfallal kerített tábor mellett keletkezett város védelmére dél és észak felől HAVAS szerint egy-egy castellum épült, a Duna partján elterülő hegyek ormain egy-egy őrtorony. A déli castellum helye a mai Mátyás- és József-hegyet elválasztó völgy torkolatán uralkodó hegyfok, a Mátyás-hegynek a Duna felé irányuló nyúlványa volt; az északi castellum egyszersmind azon meleg forrásoknak a védelmére is szolgálhatott, a melyek vizét Aquincum belsejébe vezették s a melyek a mai Római fürdő helyén, Ó-Budától északra, napjainkig legdúsabb melegforrásai a budai hegyvidéknek.

Aquincum eddig említett részei a castrum kivételével legalább alapfalaikban ösmeretese k. Hogy az amfitheatrum mellett egy egész városrész alapfalai maradtak beépítetlenül, ez annak a jele, hogy a házak itt rombadőltek, a nélkül, hogy a rómaiak után következő lakosság új épületeihez való anyagán kívül hasznukat

vette volna. Azok a települések is, a melyeken Aquincum a rómaiak után átesett, a népvándorlás korában nyilván kisebbek voltak, mint a római gyarmatosoké. A mire pedig a magyarok bejövetele után a régi Aquincumban ismét fokozottabb kulturális élet pezsdült föl, ennek tényezőire nézve a terjeszkedés irányául a déli bizonyult alkalmasabbnak. A politikai viszonyok változásának megfelelően a város, a melyet részben a rómaiak romjain alapítottak, nem volt többé ellenséges becsapások ellen emelt határszéli végvár, hanem az lett a feladata, hogy Magyarország dunáninneni és dunántúli részeinek az összeköttetését közvetítse. Ebből a szempontból az Ó-Buda és a Gellért-hegy között elterülő partrész földrajzi helyzete a kedvezőbb. A míg azonban Budapest területének ezen a részén fejlettebb városi élet keletkezett, a magyarok bejövetele után is több század tűnt le.

Aquincumnak a castrum mellett épült polgári városa, Budapest ez őse, a mai Ó-Buda helyén terült el s a papföldön kiásott különálló városrész ezzel úgy látszik sohasem épült szervesen össze. A polgári Aquincum főrészeről, a melynek területe ma is be van építve, jóval kevesebbet tudunk, mint a canabáknak vélt külvárosról.

Az ó-budai Flórián-téren építkezés közben kiásott hypocaustum pompás berendezése és terjedelme, az itt talált díszesen faragott kövek, a hajógyár szigetén talált fürdő alapjai, a római nyaralók maradványai, a melyeket az ó-budai hegyek lejtőin találtak, arra engednek következtetni, hogy a római telepések itt fejlett kulturális életet folytattak. Erre vallanak a circus, vagy színház alapfalai is, a melyek az ó-budai Királyhegynek nevezett s köralakban épült házak pinczéiben még ma is kivehetők. Circuson, vagy színházon kívül voltak itt templomok és egyéb nyilvános épületek, valamint közutak, a melyek egyikébe a kis-czelli fonsíkon fakadó forrás vizét vezették. Ez utóbbi közkút alapítójára nézve fölírtos emlék is maradt reánk, a mely szerint a kutat C. Julius Severus magister fabrorum készítette. Aquincum népességére és kulturális viszonyaira nézve még a római sírok engednek következtetést. A rómaiak tudvalevőleg legszívesebben az utak mentén temetkeztek, napjainkban pedig az Aquincumból hajdanában szerteágazó utak mentét jelző helyeken nemcsak a mai Ujlak felső részén, de tovább a Margithíddal szemben fekvő Török-utczában, sőt a krisztinavárosi templomon túl is, valamint a zugligeti vámház mellett, szintén találtak római sírokat. A bennök talált, és az Aquincum területén kiásott leletek bizonyossága szerint, a rómaiak korában mai fővárosunk őse eleven társadalmi, ipari és művészi életnek volt színhelye.

A mi művészi életét illeti, ez természetesen, mint minden provinciális városé, s minél távolabb fektött ez a központtól, annál szegényesebben: Róma művészetének csak halovány reflexfényét tükrözte vissza. Épp azért ennek behatóbb méltatásánál ránk nézve jóval fontosabb annak a kérdésnek a megvitatása, hogy mily szerepe és kulturális hatása lehetett Aquincumban a kereszténységnek, a mely Pannoniában tudvalevőleg már a IV. században elterjedt. Hogy a kereszténység itt fejlett szervezettel is bírt, arról az alsó-pannoniai Sirmiumra, mint érseki székhelyre vonatkozó adatokon kívül, az ó-keresztény művészetnek a Dunántúl ránk maradt több emléke tanuskodik. A római Aquincum

kereszténységére vonatkozólag közvetlen adatunk nincsen, valószínű azonban, hogy ez a IV. században itt is elterjedt.

Liriai szent Antal, az előkelő és gazdag római Secundus fia, a hunok után következő osztrogótok uralma idején, az V. század végén, szent Severin életírójának tanúsága szerint Pannoniának Valeria nevű tartományában született, a melynek fővárosa Aquincum volt, s innen szakadt el még gyermekkorában Ausztriába, a hol szent Severin tanítványa lett. Ha az említett forrás nem is mondja határozottan, nincs kizárva, hogy liriai szent Antal Aquincumban született, a minthogy Pannonia egyéb városai is nem egy szenttel ajándékozták meg a katolikus egyházat. Nagy Constantin 313-ban nyilvánította a keresztény vallást államvallássá. Ha már addig el nem pusztul, akkor kellett elenyésznie az aquincumi Mithraeumnak, a melyet napjainkban csaknem egész berendezésével ástak ki a föld alól. Az ásatások tapasztalatai szerint ezt a körülbelül a III. század elején épült s mélyen fekvő templomot tűzvész pusztította el s a lebontott falai helyén maradt üreget még maguk a rómaiak temették be s helyén alighanem utcát is nyitottak.

Más templomnak a nyoma Aquincumban, az amfiteatrumhoz épített Nemesis-templomán kívül, eddigelé nem került felszínre, nyilván, mert a nagyobb pogány templomok a város főrészében terültek el, s ha Aquincum keresztény lakosai is emeltek ilyeneket, ezeknek szintén itt kellett épülniök. Aquincum helyén az első keresztény templom építését Bonfini, a ki ehhez Csaba királyfiról, s Aquincumnak frank krónikások által a magyarok bejövele korában forgalomba hozott Sicambria nevére hűs mesét is fűz, Nagy Károlynak tulajdonítja, a ki az avarok uralmát megtörte s ezeket a kereszténység felvételére kényszerítette. Ez a templom Bonfini szerint az ó-budai Fehéregyháza, a melyet Mátyás király korában a közhiedelem is ősréginek tart, a melynek építését azonban régebbi krónikásaink szent Istvánnak tulajdonítják. Ez utóbbi vélemény inkább valószínű, valamint az is, hogy e királyi kápolnának említett s csak később templommá bővített szentélynél régebbi temploma is lehetett a katolikus egyháznak Aquincumban, a melyet nemzeti királyaink első századától kezdve a magyarok *Budának*, a német krónikások, akár az Attilára vonatkozó mondák után, akár az Aquincum névnek a népvándorlás korában való fokozatos eltorzításának megfelelően, *Etzelburgnak* neveztek. Miként Fehérvár, Győr, Pécs és más római telepek helyén keletkezett városaink legrégebbi templomai sejtetik, úgy Budán is a római korból fennmaradt keresztény templom helyén, falai kisebb vagy nagyobb mértékben való fölhasználásával emelték az első nagyobb templomot akkor, a midőn a magyarok keresztényekké lettek. KARACSONYI JÁNOS sok valószínűséggel azt állítja, hogy az ó-budai prépostság és káptalan székesegyházát Péter király alapította. A lengyelek Gallus-krónikája szerint, a melynek szerzője 1112 körül hazánkban is megfordult, a nagy arányú templomot addig „a megkezdett módon egy király sem fejezte be“, II. Géza 1148. évi oklevele szerint szent László a királyi kincstárból 360 pénzt adott az ó-budai egyháznak.

Több mint valószínű, hogy II. Géza korában a káptalan már befejezte temploma építését, a mely alapítója védőszentjének nevét megtartván, a XII. században is bizonyára eredeti alaptervéhez híven épült tovább. Az ó-budai szent

Péter templom így alighanem legrégibb templomaink és székesegyházaink sajátos alakját tükröztette vissza. Elrendezésében az ó-keresztény bazilikákra emlékeztető román templom volt, a melynek négy sarkához egy-egy tornyot iktattak, még pedig valószínűleg nem annyira az épület erősítése kedvéért, hanem hogy külsejének hatását jelentősebbé tegyék. Hogy hol volt a budai káptalan szent Péter székesegyháza, azt nem tudjuk, a minthogy a római Aquincum templomainak a helyét sem ismerjük. HAVAS szerint a székesegyház a XVIII. században épült Zichy-kastély, a mai katonai ruharaktár helyén közel a Dunához állott. Ezt a föltevést egykorú határjárási adatok is támogatják. Budán, a mely addig a mai Ó-Buda területén túl nem terjedt, a tatárjárás előtt még három nevezetesebb épület volt, a melyek helyét pontosabban lehet meghatározni s a melyekről szinte bizonyos, hogy római épületek fölött, ezek falának a fölhasználásával emeltettek.

A *káptalan vára*, a melyet később Nagy Lajos magához váltott, a ma Királyhegynek nevezett, köralakban sorakozó épületeknek már említett helyén állott, s a római Aquincum színházának, vagy circusának falain épült. A szent János vitézek Magyarországra II. Géza korában jöttek be, s a Szentlélekről elnevezett budai kórházukat és templomukat valószínűleg még a tatárjárás előtt, római épületmaradványok fölhasználásával építették Aquincum északi castellumának helyén, a mely a mai Római-fürdő nevezetű mulató hely területén állott. Másik budai telepük, a mai Lukács-fürdő tájékán, a róla elnevezett Szentháromság falvával egyetemben csak a tatárjárás után keletkezett.

A Római-fürdő mellett a Bach-korszak idején a föld beomlott, s egy eltemetett boltozatos épület vált láthatóvá. Néhány tudós, s csakhamar az akkori főváros összes műveltebb elemei, azt hitték, hogy az Árpád sírhelyének tartott szent István korabeli Fehéregyháznak a maradványa ez az eltemetett épület, a melynek boltozata beszakadt. Különösen az egyetemi fiatalság lelkesedett a romok föltárásáért s csapatostul akart hozzáfogni, az akkori hatóságok azonban betiltották az ásatást, a melyre azután sem került rá a sor, s a mely most már idejét multá, mert a mai mulatóteleppel építették be a helyet.

A harmadik biztos pont, a melyet a régi Aquincum maradványai alapján Budának a tatárjárásig való topografiájára vonatkozólag meghatározhatunk, az *első királyi vár*, a mely az Árpádok korában a mai székesfőváros területén fönnállott, s a melynek korára a SALAMON FERENCZ művében idézett Arnoldus krónikájának adataiból lehet következtetnünk. Ezek szerint Barbarossa Frigyes császár, kereszteseivel 1189-ben, pünkösdkor éri el Magyarországot s III. Bélának Esztergomban, Magyarország akkori fővárosában, négy napig a vendége. Ugyanannyi ideig tartózkodik Etzelburgban, a hol a magyar királylyal együtt vadászattal töltik el az időt. Ez alatt a keresztes hadsereg is a mai Ó-Buda alatt táborozott, hol szükségletei beszerzése végett, miként más jelentősebb helyeken, a melyeket Magyarországon való átvonulása közben érintett, szintén sokadalmat tartott a környékbeli megyék lakossága. Ez az első, kétséget kizáró módon hiteles adat, mely a tatárjárás előtti Budára vonatkozik, azt bizonyítja, hogy mai fővárosunk őse akkoriban már virágzó város volt, s királyainknak is volt itt váruk, a mely, mint HAVAS kimutatta, Aquincum déli castellumának a helyén állott. Keletkezése idejéről, hajdani képéről semmit sem tudunk, s későbbi átépítéséről is csak írott

adatok maradtak ránk. A királyi várnak a helye, a hol HAVAS még a rómaiak korából fönmaradt alapfalakat is talált, melyeket le is fényképezett, ma már maga sincs meg; mivel a Mátyás-hegynek azt a tömör agyagból s tetején még másfél évtized előtt is falazott kőrétegből álló fokát, a melyen az Anjou-korabeli határjárasi adatok bizonyosága szerint is a királyi, később királynéi vár elterült, napjainkban a téglagyáarak jórészt leásták.

Miként főbb épületeiről, a melyeknek legalább helyét igyekeztem meghatározni, úgy Budának a tatárjárásig való külső képéről és művészi életéről sem tudunk semmit. Az ez időből való emlékek nyom nélkül elenyésztek, s csak történelmi adatokból tudunk arra következtetni, hogy III. Béla koráig, a melytől fogva a mai Ó-Buda királyaink egyik lakóhelye lett, Buda művészi élete jelentőség tekintetében jóval alatta állhatott Magyarország akkori fővárosáénak, sőt más érseki és püspöki székvárosainkének is. III. Bélától kezdve azonban a mai Ó-Buda jelentőség tekintetében egyre nyert, IV. Béla korában Székes-Fehérvár is háttérbe szorul mellette. Ez a királyunk 1241-ben az országgyűlést ide hívja össze, a hol — mert itt olyankor sokan tartózkodnak az ország minden részéből — a nagybőjtöt tölti el. A királyi vár, a templomok, s a város maga sokat nyervehetett művészi dísz tekintetében, hogy királyaink is egyre többre becsülték jelentőségét; de miként az annak előtte épült emlékeiről, úgy ezeknek a tatárjárás idején átszenvedett viszontagságairól sem tudunk semmit, s azért, mielőtt a mai Ó-Buda legfényesebb, s a tatárjárás után bekövetkezett korszakára áttérnék, Pest városának a középkori állapotáról és épületeiről emlékezem meg. Ez utóbbiakról, ha nem is sokkal több, de legalább kevésbbé vitás adatokkal rendelkezünk, mint a minők azok, a melyek a tatárjárás előtti Budára vonatkoznak.

II.

A régi Pest helyrajza és középkori templomai.

A régi Pest eredete ismeretlen. Bizonyos azonban, hogy keletkezését földrajzi helyzetének köszönheti, a melynél fogva Magyarország dunáninneri és dunántúli részének idővel a legforgalmasabb összekötő pontja lett. Hogy kezdettől fogva a Dunától elválasztott országrészek összeköttetését közvetítette, annak a bizonyosága az, hogy történetének legrégibb ismert korszakában a Pest elnevezés ikervárost jelöl, a mely ugyanazt a nevet viseli, s a Duna két partján terül el: a mai Belváros helyén s a Gellérthegy és a Várhegy közötti völgyben. A Boldogságos Szűz temploma, a hová 1046-ban szent Gellért holttestét elhelyezik, a jobbparti Pesten, a mai Tabánban állott, s ez alighanem az, a mely egy 1236. évi okmányban már *Ecclesia B. Gerardi Martyris de parvo Pest seu Cremfeld* szerepel. A kispesti vagy kelenföldi szent Gellért-templom fiók-egyháza volt a Sashegy alján elterült *Sassad* Szent-András temploma s *Eörs* Szent-Márton temploma. Nagy Lajos korabeli okmányok Eörs határát Ó-Buda északi határával hozzák kapcsolatba. Valószínű azonban, hogy nem ennek az Eörsnek a temploma volt a kispesti fiókegyháza. Eörs, a melyet később az előbbtől megkülönböztetve talán Alsó-Eörsnek neveztek, a mai Promontor határában

1. Krisztus, románkori dombornú a tabáni r. kath. templomban.
Magassága 37 cm. Fénykép után.

állott. Miként Sassad, úgy a régi Kis-Pesthez tartozó Eörs is a török hódoltság folyamán nyom nélkül elenyészett. Az utóbbi templomának a maradványai azonban, úgy látszik, még valamikor napfényre fognak kerülni. 1889-ben ugyanis Promontor határa felé, a mai Kőérberек délkeleti lejtőjén, HAVAS szerint „nagyobb-szerű régi romok lettek föltárva, a melyek románkori templom maradványainak bizonyultak.“ A telek tulajdonosa köveket fejtett itt, míg a hatóság meg nem akadályozta ebben. Az ásatást akkor nem folytatták, mert a terület megváltása dolgában a tulajdonossal nem lehetett egyezsége jutni; a romok helyét így csak hatósági őrizet alá helyezték.

A mi a *Cremfeld* nevet illeti, hogy vajjon ez a magyar Kelenföldből származik, avagy megfordítva, erről Budapest monografusai sokat vitatkoztak. Vitáukra kiterjeszkedni nem lehet föladatom, azt azonban Havassal együtt bizvást megjegyezhetem, hogy Buda és Pest régibb, német, cseh és horvát nemzetiségű monografusainak gyakran erőszakos helynévszármaztatásai nem mentesek a célzatosságtól, s nem egy újabb írónknál értékükön túl becsültetnek.

Kis-Pest vagy Kelenföld tőszomszédságában állott a *szent Erzsébet-kórház*, melyről a Margit-legenda így emlékszik meg: „Esmég vala egy ifjú, ki lakozik vala szent Erzsébet asszony ispotályában, szent Gellért hegye alatt“. CSÁNKI szerint ez a kórház még a tatárjárás előtt épült s helye a mai Rudas-fürdő tájékán volt. A kápolnával kapcsolatos kórház mellé helyezték régibb monografusaink Szent-Erzsébetfalvát, a mely azonban, a mint ezt szintén CSÁNKI mutatta ki, a balparti Pest mellett terült el.

A mai Ráczváros vagy Tabán helyén és környékén állott románkori templomok romjaiból egyetlen egy, kicsiny terjedelmű, de rendkívül érdekesfaragott kőtöredék maradt ránk, mely 1. képünkön látható. Ezt nyilván a mai tabáni plébánia-templom építésekort alálták meg s falazták be kuriozumként a templom főbejáratától jobbra, az orgona-karzat alatti oldalfalba. A töredék a régi *Kis-Pest*, más nevén *Kelenföld* plébániatemplomának a maradványa, s peremén föliratos medaillonban domborművű alakot ábrázol. A fölötte levő szegélyzet-töredék hajlásából s a kétfelől észrevehető ékítményes nyomokból, valamint a dombormű tárgyából nyilvánvaló, hogy a Krisztust ábrázoló töredék a templom főkapujának ívmezőjét díszítette, a mely egykorú analógiák után ítélve, a medaillon alatt, ékítmények közé szöve, alighanem a négy evangélista jelképét is magában foglalta.

Az egész töredék 38 cm. széles és 37 cm. magas. Domborművű alakja román szabású karosszékekben ül s karjait keresztben kitarja. Az áldásra nyitott jobbkez, s a bal, a mely az élet könyvét tartja, valamint a fejnek kereszttel négy részre osztott dicsfénye arra vall, hogy e szakálltalan alak Krisztust ábrázolja. A tömzsi fej szeme és füle aránytalanul nagy, haja konvencionális módon elrendezett, kétfelé választott hullámos vonalakból áll. A tunica, a mely a zömök testet fedi, szintén konvencionális módon redőzött, s a redők a tédről egymásfelé hajló párhuzamos vonalakban omlanak alá. A sárgás mészkőből faragott domborművű medaillon csupán szélein töredezett; peremének pompásan vésett lapidár föliratából még a következő betűk vannak meg:

† ORBITA TOLLITVR . . . . .

. . . . . O GRADIVNTVR . . . . .

Stílusa után ítélve, e dombormű a XII. században készült, a mikor a régi kispesti plébánia-templom alighanem újjáépült. Ez utóbbi körülményt az teszi valószínűvé, hogy a XI. században Máriáról elnevezett templom a XIII. században szent Gellért nevét viseli. Bízvást föltehetjük, hogy a Kelenföld szerény temploma jelentőssé csak azután vált, hogy szent Gellért teteme ideiglenesen itt pihent. Jelentőségének megfelelően építették fényesen újjá, s csak ezzel kapcsolatban nevezhették el szent Gellértről. Mária tiszteletére ugyanakkor a XII. században, a jobbpartival egy várost alkotó balparti Pesten új templom épült. A jobbparti Pest, vagy Kelenföld templomairól, Szent-Erzsébetfalváról, kórházáról további jelentős adatok nem maradtak ránk, s így visszatérhetek a balparti Pest tatárjárás előtti korszakára.

Ha a mai Pestet izmaeliták alapították, úgy valószínű, hogy a XI. században itt még nem volt keresztény templom, minthogy Magyarország e kereskedői, a tiltó törvények ellenére is, akkor még szívosan ragaszkodtak vallásukhoz. Beolvasztásuk csak a XII. században vált sikeresebbé. Ekkor épült, ránk maradt román részlete után ítélve, a balparti Pest főtemploma, a mely a mai esküteri plébániatemplom helyén állott, s a melyet IV. Béla 1237-ben a jobbparti Pest plébánia-templomához hasonlóan az ugurdi Bélakút apátságának kegyurasága alá helyez.

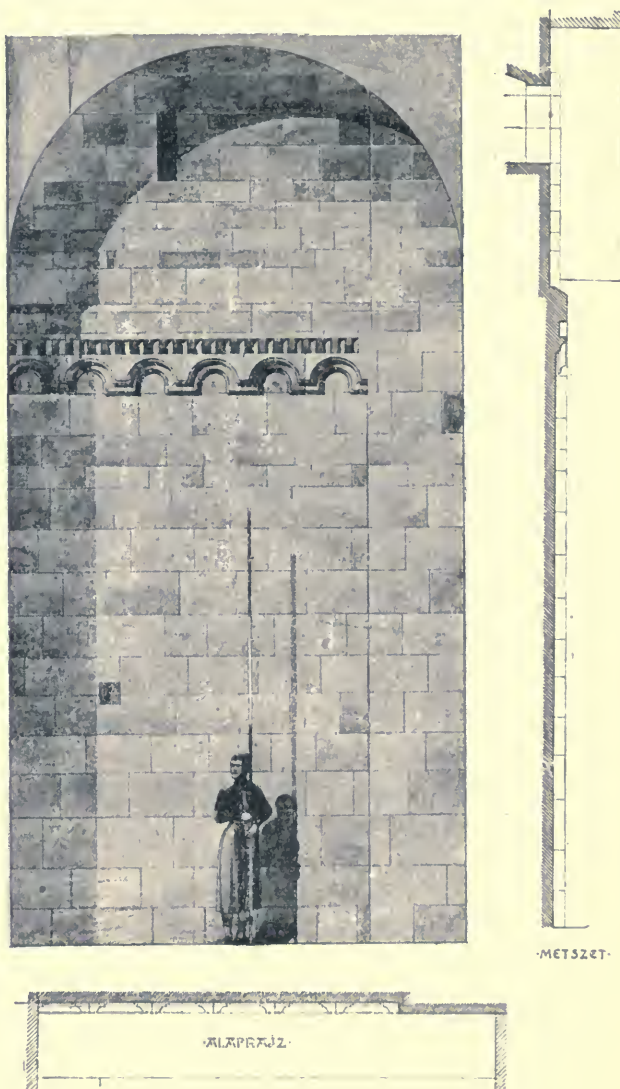
A mai belvárosi Nagyboldogasszony-templom története szorosan összeforrt a balparti Pest történetével, a mely a török hódoltság előtt a mai belváros területén nem terjedt túl, s a melynek első hiteles említése III. Istvánnak egy 1171 előtti pörös ügyre vonatkozó okmányában fordul elő. Hogy a balparti Pest már a XI. században is létezett, azt a többi Duna-menti ikervárosaink analógiája is valószínűvé teszi. 1211-ben szent Erzsébet eljegyzésének a helye a balparti Pest, mely körülmény föltételezi, hogy itt templom is volt. Hogy pedig ez a templom, bár okmány a XIII.-nál előbb nem említi, már a XII. században épült, erről ránk maradt románkori részlete tanuskodik.

A tatárjárás előtti plébániatemplom maradványa a mai templom déli tornya belső északi oldalfalának 2-ik képünkön látható részlete a fűrészfogas párkánnyal, a mely alatt félköríves fríz huzódik végig. A szigorúan román stílusú párkányszerű részlet ma a torony földszinti traktusának közepe táján, a kívül látható vakfülke alsó szélének magasságában fekszik, s mert fölötte és alatta a pompásan faragott kövekből összerótt fal is egykorú, a templom mai barokk-tornyának északi fala, a románkori templomnak hajdanában a mellékhajók végén álló tornyai közül a déli alsó traktusának külső, s szintén déli fala volt. A tornyok alsó traktusában magyarországi szokás szerint az oldalhajók alighanem folytatódtak. A déli torony e részét a templomnak a tatárjárás után való csúcsíves stílusú átalakításakor fölöslegesnek tartották lebontani, vagy átalakítani. Így maradt meg napjainkig egyik külső oldalfala, a mely a török hódoltság alatt sem enyészett el, s a melyet a templom mai, 1726-ban épült déli barokk-tornyának építésénél is fölhasználtak; oly módon azonban, hogy a rombadőlt középkori hajók helyébe emelt barokk templomcsarnok sarkához, s nem a lebontott oldalhajó irányában építván az új tornyot, a réginek déli külső fala, az új torony északi, és díszével befelé forduló oldalfala lett. Ebből nyilvánvaló, hogy ha a pesti plébániatemplomnak

a középkorban is két tornya volt, úgy ez a mai formátlan zömök tornyoknál karcsúbb lehetett, s egymáshoz közelebb is állott.

A tatárjárás előtti balparti Pestnek még egy templomáról van biztos tudomásunk. A nálunk 1221-ben letelepült domonkosoknak kolostorral kapcsolatos temploma ez, a melyet oklevél 1233-ban említ, s a melyet szent Antal tiszteletére Bessenyei Mihály, neje Anasztázia, s ennek fiai, Kenderessy Gergely és Balázs, alapítottak. Míg Pest városa, s a tatárjárás előtt Magyarország egyéb városai is, falak és erődítmények nélkül szükkölködnek, s így kerítetlenek; addig a domonkosok pesti telepét falak övezték. A kolostor és temploma egykorú adatok szerint *juxta flumen*: a Duna mellett terült el, s a Szent-Gellérthegygyel szemben állott, még pedig valószínűleg a város déli szélén, a melyhez *Szentfalva* füződött: ez a reánk maradt közvetett adatok szerint tekintélyes község, mely Csánki szerint a XIV. század végéig Szent-Erzsébetfalva néven szerepel okmányokban, s a mely Némethy szerint külön plébániával és templommal dicsekedett.

A török hódoltság megszüntével a domonkosok ismét letelepedtek Pesten, s templomukat és kolostorukat a mai Váci-utczában, egy rombadőlt mecset helyén, ennek és a közelében elterülő épületek romjainak fölhasználásával építik föl. Az akkori-ban Dvornikovics váci püspök támogatásával emelt s szűz Máriáról elnevezett templom és kolostor ma az angolkisasszonyoké. Vajjon ez a középkori domokosrendű kolostor helyén áll-e, ezt biztosan nem lehet megállapítani, annál kevésbbé, mert az utca túlsó oldalán, s az angolkisasszonyok templomától délre eső új városháza építésekor az

2. A pesti Nagyboldogasszony templom románkori részlete.
Mérték = 1 : 65. Csányi Károly vízfestménye után.

alapozás közben a régi Lipót-utca és a Zöldfa-utca között elterülő telken tömérdek csontváz s középkori épület alapfalai ásattak ki, többek közt egy nyilván hajdan kriptául szolgált s a tihanyihoz hasonló elrendezésű, de öt-hajós és körülbelül 12 méter széles altemplom pillérenek talapzatai, a melyek elrendezését és román ízlésű alakját RÓMER-nek „A régi Pest” című munkájában közölt rajzból ismerjük.

Minthogy Pestet csak Mátyás korában erősítették meg körfalakkal, nincs kizárva, hogy az ezzel egybeolvadt Szentfalva legalább részben szintén a falak övezetébe jutott, s így a RÓMER ismertette romok az utóbbi templomának a maradványai lehettek. Ez esetben a domonkosok kolostorának és templomának helyéül az angolkisasszonyok templomának a helyét tarthatjuk. A templom külsejéről, nagyságáról alig tudunk valamit. Hogy boltozott templom volt, arra Bánfy Buzád esete enged következtetni. A midőn a tatárok Pestet megrohanták, a lakosság egy része a domonkosok kolostorában keresett menedéket. Nyilván a lakosság ügyefogyott, nyomorék, menekülni képtelen része volt ez, a melynek gondozására a kolostornak szintén elmenekült lakói közül egyedül Bánfy Buzád, szerzetesi nevén Pál atya, maradt vissza. A tatárok a kolostort a városhoz hasonló módon fölgyújtották, miután az itt maradt embereket legyilkolták s Pál atyát is megölték. A jámbor barátot a tatárok a templom főoltára előtt gyilkolták meg, s a midőn társai a bujdosásból visszatértek, még ott találták az oltár előtt, kitért karokkal keresztalakban elterülve, a mely helyzetben a vértanúi halált fogadta. Ebből nyilvánvaló, hogy a tűz a templom belsejét nem pusztította el, mivelhogy a mennyezete boltozott volt.

A tatárjárás előtti Pest egyéb épületeiről eddigelé adataink nincsenek. Magát a várost forrásaink ez időből népes és eleven városnak emlegetik, a mely, ha nem is oly nagy mértékben, mint Buda, de szintén élénk kulturális életnek lehetett a színhelye, a mint hogy akkoriban egyébként egész Magyarország a nyugat-európai országok kulturális színvonalán állott, már III. Béla korában érvén el ezt.

A szertelen „fényűzés”, a melyet Tamás spalatói archidiakonus a tatárjárás előtti magyarok szemére vet, szintén csak a civilizáció föllendülésének a jele, a melynek művészi momentumai után talán kelleténél is mohóbban vetette magát a magyarság. A buzgó egyházi férfiú részéről épp azért éri a szemrehányás, a melyhez hasonlóval száz évvel azelőtt clairvauxi szent Bernát fakadt ki kora és nemzete művészete ellen.

A „fényűzés” alatt, a melyet Tamás archidiakonus a magyarok szemére vet, nem szabad hiú anyagi pompát értenünk, mert mindaddig, míg a gyáripar századunkban háttérbe nem szorította a kézművességet, a mely a fényűzési czikkeket, az ékszereket is előállítja, a mesteremberek sohasem szüntek meg koruk művészeti mozgalmainak becsületes részesei lenni. A mesteremberek s a ma művészszámba menő építészek, szobrászok és festők, a kik akkoriban bizonyára már nálunk sem kerültek ki kizárólag a szerzetesek sorából, a kézművesek, s a középkorban magukat szintén mesterembereknek tekintő művészek, szakadatlan kölcsönhatással voltak egymásra.

Bevezetésemben már kijelentettem, hogy az első nagyobb pusztulás művészetünk és kulturánk emlékeit a tatárjáráskor érte, a mely a régi Buda és Pest fejlődését is megakasztotta, illetve csakhamar más irányba terelte.

A tatárjárás után a régi Buda, a mely a mai Ó-Buda helyén terült el, ismét fölvirul, és Zsigmond király koráig, a XIV. század végéig, az előző korszakénál jóval bőségesebben fönmaradt közvetett adatok szerint, a művészi élet tekintetében, a Margitszigettel egyetemben, jóval jelentősebb szerepet tölt be, mint a IV. Bélától mai helyén egészen újonnan alapított, s új telepeseivel nagyobb részben német nemzetiségű Budavára, és a csak lassan újjá épülő Pest. A mai Budavára testvérvárosai fölé művészi tekintetben is csak Zsigmond király korában kerekedik, mely időtől fogva a mohácsi vészig művészi tekintetben hatása csaknem egész Magyarországra nagy lehetett. Pest művészi tekintetben mind a két Budánál, s mindvégig jelentéktelenebb volt és a mohácsi vészig inkább nyerterményekkel folytatott kereskedelme révén, mint kulturális tekintetben nevezetes. BERTRANDON DE LA BROQUIERE még Zsigmond király korában is *grande ville champêtre*-nek, azaz falak nélkül szűkölködő kerítetlen városnak nevezi. Ha voltak is addig valamelyes, földsánczokból álló erődítményei, falait olasz modorban csak Mátyás király korában emelték.

Valószínű, hogy a midőn a domonkosok a tatárjárás után visszatértek, templomukat csakhamar újból betetőzték és kolostorukatis helyreállították. Szent Margit, a legenda szerint 1270-ben Pesten „szent Antal templomában rakatott egy oltárt szent Miklós püspök tisztességére“. A plébániatemplom nem épülhetett föl egyhamar újból; Akus pesti plébános még 1244-ben is IV. Béla házi káplánjaként szerepel. Hogy mikor állították helyre, azt nem tudjuk. 1317-től 1320-ig több okmány említi. Ma is meglevő csúcsíves szentélye a XV. század elejéről való. Hogy a plébániatemplom már jóval előbb, s régebben, semhogy az okmányok említik, épült újjá, erre a czintermében emelt szent Mihály kápolna enged következtetni, a mely ma már szintén nincsen meg, rajza azonban, illetve pontos építészeti fölvétele ránk maradt s 3. képünkön látható.

A pesti főtemplom szent Mihály-kápolnáját egy 1481-ben kelt okmány említi. E szerint Kálmánt, Pál pesti bíró fiát teszik meg a kápolna rektorává, többek között azzal a kötelezettséggel, hogy a plébániatemplomot új építkezésekkel bővítse ki. 1490-ben Ujudvari Benedek a lelkésze a kápolnának, a melynek neve ekkor: „szent Mihály arkangyal kápolnája a boldogságos szűz Mária pesti plébániatemplomának oldalán, illetve temetőjének a falánál“.

A RÓMER által fölfedezett kápolna a ma már nem létező Duna-utca és Torony-utca keleti sarkán épült ház pinzelakásainak a sorában maradt fön, s akkoriban zöldségárús bolt volt. A rendkívül szabatos technikával készült épületrész hosszával kelet-nyugati irányban terült el, s két szakaszból állott. A nyugati szakasz négyzetes alapú, $2\frac{1}{2}$ méter széles és 3 méter magas, borda nélküli keresztboltozatos csarnok volt; a végén kétfelől kiugró pillérek mögött ugyanily széles, de felényivel rövidebb helyiség következett, a melynek keskeny keresztboltozata élénken tagozott bordákkal, s egyszerűbb csonkagúla-alakú zárókővel bírt, mögötte pedig egyenesen záródó s dongaboltíves oltárfülke volt. Mély fekvése és méretei után ítélve, ez az épületmaradvány alighanem csontház volt, s fölötte, még pedig valószínűleg domb tetején, terült el a bizonyára terjedelmesebb kápolna, a mely, hogy a pesti főtemplom szent Mihály kápolnája volt, erre fekvésén kívül más ilyen kápolnákkal kapcsolatos középkori templomaink

analógiája is következtetést enged. A kassai dómnak szintén déli oldalával párhuzamban terül el a híres szent Mihály-kápolnája, mely ugyancsak csontház fölött áll. A kassai dómot mai alakjában egy ugyanazon a helyen állott régibb templom fölött Nagy Lajos korában kezdték építeni, javarészenek a befejezése azonban Zsigmond korába esik. Hogy újjáépítése alatt a szent Mihály-kápolna pótolta a plébániatemplomot, abból még nem következik, hogy, a mint régebben hitték, ez volt eredetileg is az első plébániatemplom. Annál kevésbbé, mert a kassai dóm napjainkban lefolyt újjáépítése közben fölszínre került alapfalainak és ezek faragványainak a bizonyossága szerint, a dóm helyén állott templom régebbi volt, mint az 1260 körül épült szent Mihály-kápolna. A RÓMER fölfedezte pesti kápolna fekvése a kassai szent Mihályéval csaknem azonos volt; kora pedig, boltozata bordáinak faragott formája után ítélve, szintén nem lehet későbbi, mint a XIII. század második fele. Így tehát valószínű, hogy a pesti plébániatemplom is újonnan állott fönn már akkoriban, annyival is inkább, mert 1317-ben már okmány is említi.

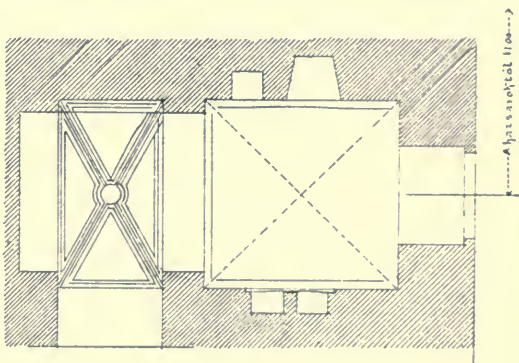
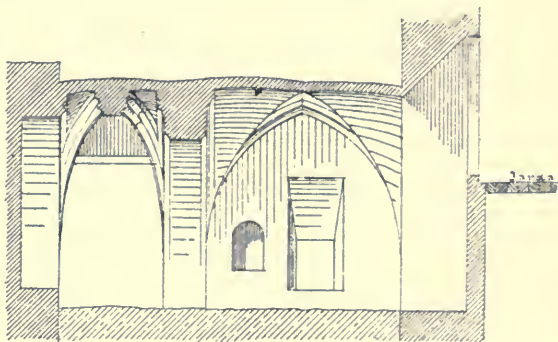
Kérdés most már, hogy alapjain kezdve újonnan s csúcsíves stílusban építették-e föl a XIII. században a balparti Pest plébániatemplomát? Az a körülmény, hogy tornyának egy részlete a románkorból napjainkig fönmaradt, s ez utóbbinak pompás technikája valószínűvé teszi, hogy, ha a XII. századbeli templom egészében véve ily gondosan épült, a tatárjárás után nem bontották le, hanem oldalfalait megtartották s csupán boltozatokkal látták el, a melyek nélkül addig szűkölködött volt. Az eredetileg bazilikális elrendezésű, három-hajós templomot másodszori s most már gyökeres újjáépítésekor csúcsíves csarnoktemplommá alakították át, s bizonyára meg is hosszabbították. Ez átépítés és kibővítés, a melynél a régi román templomból, úgy látszik, csak a tornyok földszinti részét tartották meg, a XIV. század második felében kezdődhetett s a XV. század elején fejeződött be. A templom belső hossza ekkor 52 méter lett, a melyből 14 méter a szentélyre esett; szélessége a régi maradt: 16 m., s ennek fele a főhajóra, egy-egy negyede pedig a mellékhajókra esett. A hajók boltszakaszainak a száma hat volt, az oldalhajóktól folyosószerűen övezett szentély felényivel rövidebb boltszakaszainak száma kettő, s ezek közül a keleti az egymáshoz közelebb álló apszis-pillérek csatlakozó bordáival egyetlen csillagboltozattá olvad; míg az oldalhajók apszis mögötti három szakasza szabálytalan keresztboltozattal bír. Pest csúcsíveskori templomának, a mint ez 4. képünkön bemutatott mai alaprajzából is kiviláglik, ilyformán nemcsak a szentélye, de hajóinak két szakasza is ránk maradt. A hajó többi négy szakasza rombadőlt, s helyén a XVIII. században a mai barokk templomcsarnok épült. Napjainkban lefolyt restaurálása előtt az esküteri templom csúcsíves részének a főhajója vagy másfél méterrel magasabb volt, mint az oldalhajók. Eredeti oldalsó hevederívei a mai boltozat fölött a templom padlásán még most is láthatók. Hogy a pesti főtemplomot a XV. század folyamán hajóinak utolsóelőtti boltszakaszáig oldal-kápolnákkal is bővítették, annak a déli oldalon fönmaradt, s boltozata fölött oratoriummal bíró kápolna a bizonyossága. Hogy a kápolnák valamikor koszorúszerűen övezték-e a szentélyt is, erről csak a köréje épített bódék lebontása után végzett ásatások adhatnának fölvilágosítást.

A balparti Pest harmadik temploma, a melyről a török hódoltság előtt tudomásunk van, szintén a XIII. században épült. Ez a ferencziek kolostorával kapcsolatos szent Péter temploma volt, a melyet okmány 1288-ban említ először. 1298-ban III. Endre koronázása alkalmával az egyház és az ország nagyjai itt gyűltek össze, mivel a Rákoshoz közel feküdt. 1307-ben Róbert Károly megválasztása szintén „a szent Péter temploma mellett“, más szóval a Rákoson történt meg. Ez adatokból következik, hogy mivel Rákos-mezeje a mohácsi vész előtt a mai Kossuth Lajos-utca végénél kezdődhetett, a ferencziek akkori temploma is a mai helyén állott. E föltevést megerősíti az is, hogy a török hódoltság korában itt szintén mecset volt, a melyet a hódoltság után a Pesten letelepült ferencziek régi jogaikra hivatkozva nyertek el, hogy helyén mai templomunkat s mellette kolostorukat fölépítsék. A ferencziek szent Péter templomának belső fölszerelésére vonatkozólag is maradt ránk egy érdekes adat. Itt őrizték szent Gellért ereklyetartóját, a melyet II. Ulászló neje, Anna királynő készíttetett 219 márka ezüst értékben. A szerzetesek a Dózsa-féle lázadás alkalmával szétszedték az ereklyetartót, hogy könnyebben elrejtessék. A mohácsi vész előtt az ereklyetartó ezüst és arany ércanyagát pénzzé verték s Tomorynak küldték el. E pénzzé vert ereklyetartón kívül a ránk maradt okmány szerint Ujlaki Lőrincz II. Lajos nevében még 630 régi és 500 arany forintot vett át a szerzetesektől és ígért visszafizetni, mely összeget a barátok Kapisztrán János szentté avatásának költségeire gyűjtötték.

A XVI. század elején kelt okmányok említik a szent Ferencz harmadik rendjebeli női szerzetesek pesti kolostorát, a mely a szent Péter-templommal szemben, tehát a nemrégiben lebontott kuria helyén állott, a melyre királyunk bérházát építtették.

Zsigmond király korában keletkezhetett a johannita ispotályosok szent Miklós-ról elnevezett pesti konventje és temploma, a melyet egy 1483. évi okmány említ, s a mely a török korban szintén ott állott mecset után ítélve a Károly-kaszárnya, a mostani központi városháza helyén, ennek északnyugati részén állhatott.

3. A pesti szent Mihály kápolna átmetszete és alaprajza. Sztehló Ottó és Gyalus László fölvétele.

II. Lajos királyunk FRAKNÓI VILMOS által közrebocsátott számadás könyveiben a szent Erzsébet-templommal kapcsolatos pesti kórházról történik említés. Ez azonban Pest monografusai véleményével ellentétben nem a balparti Pest, hanem a jobbparti Erzsébet-kórház volt.

Okmányaink a XV. század derekán túl nem igen emlékeznek meg többé a balparti Pest környékén elterülő falvakról, a melyekről a vitás birtokjoguk miatt keletkezett pörök okiratai régebben sűrűn emlékeznek meg. A balparti Pesttől északra Uj-Bécs terült el, a Béchy-család birtoka, a melyet IV. Béla az itt levő palotával vagy kastélylyal együtt 1268-ban a margitszigeti apáczáknak adományozott. Még tovább északra feküdt Jenő, a Mindszentek templomával, a mely 1399-ben a margitszigeti szent Mihály prépostság kegyurasága alá került. A Rákos-patak torkolatánál a Duna partján terült el Uj-Jenő, a melyről nem tudjuk, volt-e temploma, valamint a Pesttől délnek feküdt Kőérről sem. Míg viszont a Pest déli szélén elterülő s már említett Szentfalváról azt is tudjuk, hogy nemcsak temploma volt, hanem a XV. században Pesttel egybe is olvadt. Erre vall a pesti czéhek egyikének szabályzata, a mely szerint a szentfalvai mesterek munkáikat épp oly joggal árusíthatják Pest piacznán, mint az idevalók. Hogy ezek a falvak a XV. század elején a várossal egybeolvadtak, erre Oláh Miklós Pestre vonatkozó és SALAMON-nál idézett ezen szavai is engednek következtetni: „a város mindkét felől hosszan elnyúló külvárosainál fogva nevezetes“. Az ezekre vonatkozó adatokat összefoglalva, a balparti és jobbparti Pestnek a mohácsi vész előtt a következő román- és csúcsíveskori monumentális épületeiről van tudomásunk:

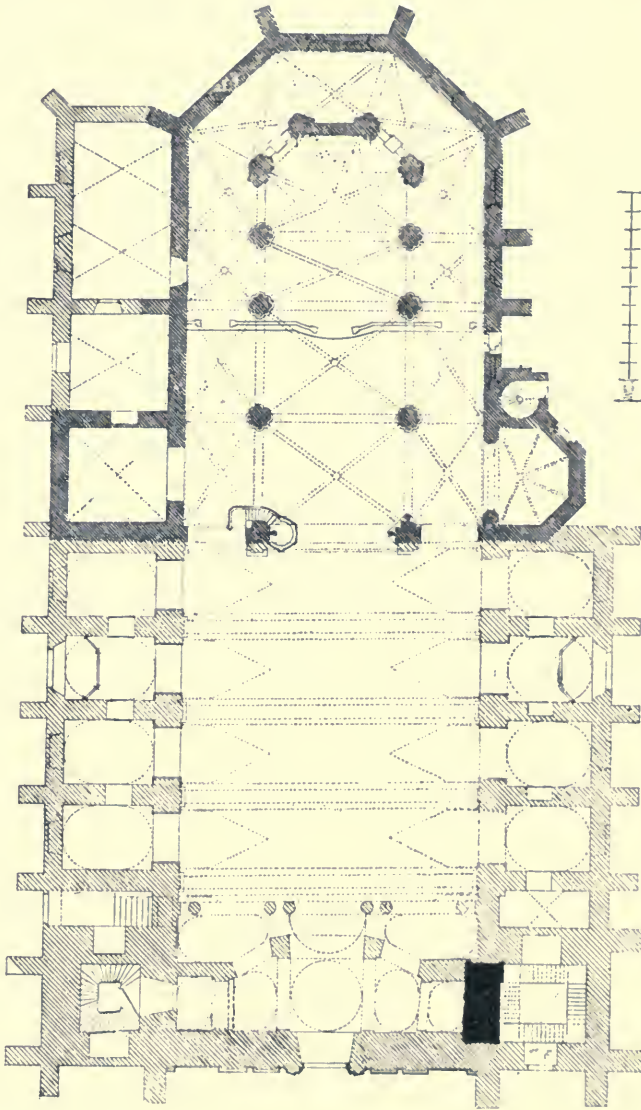
1. A jobbparti Pestnek a boldogságos Szűzről, később szent Gellértről elnevezett plébániatemploma s ennek a következő két filiája:

2. a sassadi szent András temploma;
3. az eőrsi szent Márton temploma.
4. A jobbparti Pest szent Erzsébet kórháza és kápolnája.
5. A pesti Nagyboldogasszony-főtemplom és plébánia.
6. Az utóbbi czintermében levő szent Mihály-kápolna.
7. A domonkosok falakkal övezett szent Antal temploma és kolostora.
8. A ferencziek szent Péter temploma és kolostora.
9. A ferenczi apácák kolostora.
10. A johanniták szent Miklós temploma és konventje.
11. A jenői Mindszent temploma.
12. Szentfalva plébániatemploma.

Tudjuk, hogy a középkorból reánk maradt templomok még a legigénytelenebb falvakban is mind művésziesebbek, mint azon templomoknak az átlaga, a melyeket a barokk-kortól kezdve napjainkig, városokban-falvakban egyaránt, emeltek. A régi Pest elenyészett templomai, a melyekből alig maradt reánk egy-két kő, művészi szellemtől minden ízében áthatott kornak lévén az alkotásai, szintén művésziesebbek lehettek, mint a mai Pest templomainak zöme. Mai templomai számbelileg sem mulják fölül az elpusztult középkori templomokat, jöllehet a mai Pest a mohácsi vész előtti mindkét Pesthez népességi, területi és kulturális jelentőség tekintetében körülbelül úgy viszonylik, mint székesfővárosunk

mai balparti része a budai oldalhoz, a mely viszont a művészi élet intenzitása tekintetében a mohácsi vész előtt úgy multa fölül Pestet, mint ez ma Budát.

A mi a régi Pest elenyészett templomainak belső fölszerelését illeti, erre vonatkozólag a ferencziek templomának a szent Gellért ereklyetartóján s a

4. A pesti Nagyboldogasszony templom alaprajza. Mérték = 1 : 500. A székesfőváros mérnöki hivatalának felvétele nyomán rajzolta Csányi Károly.

domonkosok templomának a szent Margit által alapított szent Miklós oltárán kívül csak a pesti Nagyboldogasszony-templom oltárainak egy részére vonatkozólag maradtak reánk közvetett adatok, a melyek egyben a mohácsi vész előtti Pest vallásos életére is élénk fényt vetnek.

A pesti mesteremberek többnyire egymással rokonfoglalkozású czéheikkel több vallásos testvéri szövetséget alapítottak, a melynek szervezete és célja azonos lehetett a műtörténelemben is nevezetessé vált olasz scuolákéval. A plébániatemplom szent Mihály-kápolnáját is egy ilyen testvéri szövetség gondozta, a melynek tagjai nincsenek foglalkozásuk után kiemelve, s épp azért ennek a hatásköre valószínűleg a város egész lakosságára kiterjedt s földadata, kápolnája halotti lévén, alighanem a temetések rendezése volt, a mivel Itália nem egy helyén, mint Firenzében is, mindmáig vallásos testvériségek foglalkoznak.

Az élők lelkiüdvének ápolására szervezett testvéri szövetségek a pesti főtemplomban külön-külön oltárral rendelkeztek, a mely előtt ájtatosságukat végezték s a melynek jókarban tartása, fölszerelése is kötelességükké vált. 1444-től 1482-ig, mely időben Pest Magyarországnak Buda után rangban már a második szabad királyi városa, számos okmány maradt reánk, melyeknek adataiból nemcsak a testvéri szövetségek kötelezettségeiről szerzünk tudomást, hanem a főtemplom oltáirairól is; sőt, ismervén az oltárok akkori formáját, keletkezési idejükből alakjukra is következtethetünk.

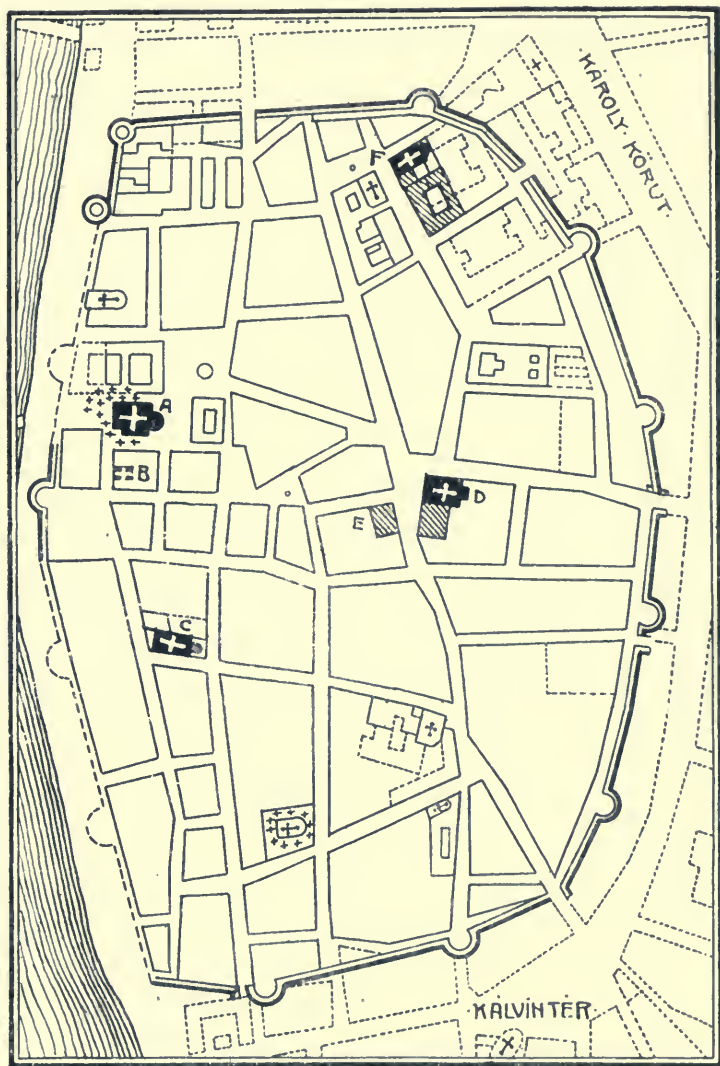
1444-ben a pesti vargák konfraternitása a boldogságos Szűz, szent Borbála és szent Ilona oltárát nyeri el, 1446-ban az ív-, pajzs-, nyíl-, szíj-, nyíltok- és nyereggyártók szövetsége a Mindszent oltárát. Ugyanebben az évben a szűcsök szűz Mária látogatásának az oltárát, a következő évben a szabók és posztónyírók szent Gellért oltárát kéri. 1482-ben a kőfejtők és kőfaragók, a kerék- és hintógyártók, asztalosok és kádárok szövetsége szent Péter és szent Pál apostolok oltárát kéri s kapja meg. Még jóval előttük nyerték el a kovácsok és kardcsiszárok szent István, szent Imre és szent László oltárát. Ezt Borosjenei Mátyás bírósága idejében (1466) a kardcsiszárok már a timárokkal szövetkezve gondozák. A kovácsok, mint népes czéh, alighanem külön oltár után láttak, a melyről azonban okmány nem maradt reánk.

Az okmányok alapján a föntiekből hat oltárról szerzünk tudomást. Ha ezeket nem is abban az évben alapították, a melyben említvük, díszesebben s a XV. század izlésének megfelelően, szárnyas oltárszekrénnnyel bizonyára akkor szerelték föl. Hogy oltáraink többnyire fából faragott szobrokat tartalmazó oltárszekrényekkel bírtak, azt az egy-egy oltárral kapcsolatban említett szentek után következtethetjük, a kiknek tiszteletére az oltárok emeltettek s a kiknek a pesti oltárokéhoz hasonló csoportosítása nálunk a szárnyas oltárok elterjedésének korában vált általánossá, még pedig annyira, hogy a szenteknek a pesti oltárokon való csoportosításával analog példákat a felvidéken nagy számban reánk maradt szárnyas oltárok sorában még ma is nem egy esetben mutathatunk föl.

A pesti főtemplom oltárai, rendeltetésük után ítélve, mind mellékoltárok voltak, s mint ilyenek, a hajó pillérei előtt állottak. Templomunknak minden bizonynyal a Nagyboldogasszony tiszteletére emelt s valamennyinél díszesebb főoltára is volt, a mely ha azok közül való, a melyeket a testvéri szövetségek kapcsán említenek, úgy ezt az illető oltárra vonatkozó okmány ugyan-csak kiemelte volna. A főoltárhoz s a templom szentélyéhez, a melyben állott, egyetlen szövetségnek sem volt jussa, mivel ez az egész város lakossága tiszteletének a tárgya. Hogy a mellékoltárok a szentélyen kívül, a hajóban s

nem a kápolnában állottak, ez is bizonyos. Ellenkező esetben nem az oltárt, hanem a kápolnát emelik ki a szövetségek, mint a szent Mihály-kápolna konfraternitása, a melynek külön papja, rektora is volt s oltára is, mely utóbbiról azonban okmányainkban nem esik szó.

5. A balparti Pest középkori templomainak helyszínrajza. Egy XVIII. századbéli térkép alapján rajzolta Csányi Károly. Mérték = 1:8000. — A: A Nagyboldogasszony templom. — B: A szent Mihály kápolna. — C: A dominikánus templom. — D: A ferencziek temploma. — E: A ferenczi apácza-kolostor. — F: A johanniták temploma és kórháza.

A pesti Nagyboldogasszony templomát a mellékhajók oldalfalához fűzött kápolnákkal csak a XV. század vége felé bővítik ki. A XVI. század elején a szentélyt is újból diszítik. A főtemplom történetének ez a nevezetes fejezete annyival is inkább érdekes, mivel erről reánk maradt pompás faragványok is

szólnak. Minthogy ezek java a renaissance tiszta stílusában pompázik, ismeretetésük a pesti főtemplom mohácsi vész előtti történetének utolsó fejezetével egyetemben székesfővárosunknak a renaissance-kori művészet terén betöltött szerepének méltatásához tartozik.

A főtemplomhoz hasonlóan, a régi Pest többi templomai is nemcsak bő tárházai voltak a szobrászat, festészet és iparművészet alkotásainak, hanem tekintve a mainál jóval fokozottabb buzgóságú vallásos életet és a hívek áldozatkészségét, nem egy mesternek juttattak a művészet terén állandó foglalkozást, a melyet még növelt az a körülmény, hogy a középkorban s mindaddig, míg a gyárilap túlsúlyra nem került, a profán élet sem szűkölködött művészi momentumok nélkül. Önként következik ebből, hogy ha a Budáéval nem is vetekedhetett, ha kézzelfogható nyoma alig is maradt reánk egy-két faragott kövön kívül, a régi Pest művészi élete a középkorban jóval jelentősebb lehetett, mint nem egy, alig egy-két templommal dicsekedő, a pusztulástól azonban ment maradt s műtörténelmi szempontból véve így ma elsőrangú, kicsiny, vidéki városunk régi művészi élete.

III.

Buda helyrajza a tatárjárás után.

A középkori Budának a tatárjárás után való topografiai képe mind máig sincsen teljesen tisztázva. Az egyes részeivel Pesthez hasonlóan a XV. század vége felé legalább területileg egygyé olvadó város helyén elterült telepeknek a nevét sem sikerült eddig kétséget kizáró módon megállapítani. Csak azt tudjuk, hogy a mai Ó-Budán kezdve, a melyen kívül Buda néven más város a tatárjárás előtt a Duna jobbpartján nem létezett, a tatárjárás után az Anjou-kor végéig még a következő, egymástól közigazgatásilag független s különböző jogviszonyok közepette élő helységek, illetve telepek keletkeztek:

1. *Boldogasszony-szigete*, a mai Margitsziget kolostoraival.
2. A tatárjárás után IV. Béla királyunk korában a mai várhegyen egészen újonnan alapított város, a melynek eredeti neve: *Castrum Novi Montis Pestiensis*, vagyis a pestujhegyi vár.
3. Az ennek Ó-Buda Szentlélek kórházához hasonlóan bizonyára közegészségügyi főtényezője gyanánt szintén akkor, még pedig a mai Lukács- és Császárfürdő helyén alapított johannita-kórház és konvent, a melynek Szentháromság-temploma után a Felhévíznek nevezett források körül keletkezett helység a *Szentháromságfalva* nevet nyerte.
4. Szentháromságfalva és a hivatalosan csak III. Endre, illetve Nagy Lajos korától kezdve így nevezett Ó-Buda között terült el *Szentjakabfalva*.
5. A várhegy északkeleti oldalán és ennek alján Szentháromságfalváig nyult el a *Szent-Péter külváros* (okmányokban *suburbium*).
6. A várhegy déli felétől nyugatra terült el *Logod*.
7. Ez utóbbtól északra esett a Szent-Lőrinczhez vezető völgyben *Tóthfalu*.

8. A mai Szép Juhászné táján végül állott, a budai hegyek nyergén elterülve a pálosok *szent Lőrincz*-temploma s nagyterjedelmű kolostora. Ez utóbbi szintén aligha volt teljesen elszigetelt telep, mert a budai hegyek lejtőit itt a szén- és mészégető-tanyák, majorságok és vinczellérházak bizonyára épp úgy lepték el, mint az Ó-Budát északról és nyugatról környékező területet, a melynek mért-földnyi terjedelemben szétszórtan elterülő hasonló tanyáiról okmányokban is sűrűn esik szó.

A fönnebbieken felsorolt városok, illetve telepek közül, a melyek fekvéséről 6. képünk is tájékoztat, Buda monografusai behatóbban csak Budavarával, Ó-Budával és a Margitszigettel foglalkoztak. A régibb irodalom azonban általában a mai Budavárát Ó-Budával tévesztette össze, a minek legfőbb oka az a körülmény, hogy az ó-budai káptalan alapításakor nyert nevéhez ragaszkodva, mindvégig *Capitulum Budense*-nek nevezi magát s okmányait is Budáról keltezi. Mivel a Buda multjára vonatkozó okmányok közül a legtöbbet ez a káptalan állította ki, könnyű elképzelni, hogy a két város közötti különbséget figyelmen kívül hagyva, sok olyan történeti eseményt hoztak kapcsolatba Budavarával, a mely Ó-Budára vonatkozott s ezzel kapcsolatban sok topografiai adatot is tévesztettek össze.

SALAMON kísérlette meg először sikeresebben ennek a zavarnak a tisztázását, a melynél fogva Budát Ó-Budával tévesztették össze; kulturális jelentőség tekintetében azonban a tatárjárástól kezdve Buda Salamon művében is szakadatlanul fontosabb szerepet tölt be, mint Ó-Buda. G. HAVAS SÁNDOR mutatta ki, hogy ha királyainknak a budai várban kezdettől fogva szintén volt házuk, belső zavaroktól ment időkben IV. Bélától kezdve Zsigmondig tulajdonképeni székes palotájuk Ó-Budán a tatárjárás előtti Etzelburg helyén állott. Következtetéseiben azonban Havas az Ó-Buda és Buda nevét illetőleg tovább ment, mint a hogy adatai igazolnák, s még egy Nagy- vagy Uj-Budának hajdani létezését is bizonyítja, a mely Ó-Buda és Buda között terült el. Erről már régebb írók is beszélnek, de még kevésbé elfogadható adatok alapján, épp azért Salamon méltán nevezi el képzeleti Buda városnak. Nagy Lajos királyunk 1355. évi határjáró oklevelében, mely Ó-Buda helyrajzára vonatkozólag a legbecsesebb forrásunk, arról szól, hogy mivel a királyi vár várnagya és a prépost, valamint az előbbi és utóbbi főnhatósága alatt álló polgárok között a két vár közelsége miatt szakadatlan az egyenletlenség, a káptalan várát és Ó-Budának a határjáró metákkal meghatározott nagyobb felét, a káptalant illőn kárpótolván, a maga és a királyné joghatósága alá rendeli. Ebben az oklevélben Uj-Budáról nincsen szó. VI. Incze 1353-ban kelt rendeletében, a melyben a cserére vonatkozólag előzetes vizsgálatot rendelt el, a királyi vár *Castrum de Nova Buda* néven szerepel, nyilván azonban csak az ó-budai káptalani vártól való élesebb megkülönböztetés miatt, vagy pedig azért, mivel Erzsébet királyné Visegrádról Ó-Budára való költözésekor a királyi vár is bizonyára újjáépült. Ez utóbbi esetben ugyan a *Castrum novum de Buda* név lett volna a szabatosabb, a jelzőnek ez az elvételése azonban a középkori helynevekben nem áll egyedül. Budavarának az eredeti neve is nem *Castrum Novum Montis Pestiensis*, hanem *Castrum Novi Montis Pestiensis*, holott nem a hegy, hanem a rajta épült vár volt új. Bármint van is azonban

a dolog, a Nova Buda nevet a pápai okmány nem használhatta közkeletű értelemben; a Margit-legenda pedig ily értelemben nem az Ó-Buda és Budavára között elterülő s a németektől még Zsigmond korában is Etzelburgnak nevezett várhoz tartozó városrészt, illetve falut nevezi Uj- vagy Nagy-Budának, a mint Havas hiszi, hanem a Zsigmond- és Mátyás-korabeli Budavárát; hisz a magyar nyelvű Margit-legenda 1510 körül az akkori hívők számára íródott s így az akkori s nem a XIII. században használatos értelemben említi Uj- vagy Nagy-Budát. Hogy ez a név a magyar nyelvű Margit-legenda keletkezésekor és egyébutt mindig Ó-Budának nevezett káptalani és királyi, illetve királynői városra nem illett, az bizonyos; mivel egykorú tanúk szerint Ó-Buda, mint alább látni fogjuk, a XV. század folyamán igen lehanyaglott s Budavárával szemben jelentéktelen s távolról sem nagy város volt. A másik kettővel szemben elkülönített Uj-Budának a hívei városukat Ó-Budától délre a Felhévízig terjedő területre helyezik, a hol Szentjakabfalva állott, a melyet csaknem a mohácsi vészig szakadatlanul említenek okmányaink. Nagy Lajos korában ez utóbbi hely királyi falu s így Ó-Budának a káptalantól átvett részével nemcsak területileg, de jogviszonyai tekintetében is egybeolvadt. VI. Incze rendeletén kívül Havas értelmében az Uj-Buda név nem fordul elő. A Margit-legenda Uj- vagy Nagy-Budája pedig már csak azért sem vonatkozhatik Ó-Buda valamelyik részére, mivel a Karol nevű emberrel kapcsolatban van említve, „a ki lakozik vala Ó-Budán és vala a király képében való bíró a Nagy- vagy Uj-Budában“. A legendából idézett hely IV. Béla korára vonatkozik, a midőn egész Ó-Buda a káptalan főnhatósága alatt állott, tehát király képében való bíróval nem dicsekedhetett; ha pedig a Szentjakabfalva helyén álló telep az Uj- vagy Nagy-Buda, Karol bíró is ott lakik s nem a káptalani Ó-Budán, a mely akkoriban fejlettebb, arisztokratikusabb város lehetett az uj pesti hegyen még csak épülő s csak később Nagy- vagy Uj-Budának nevezett városnál, a melynek a király képében bírása volt. Minden kétséget eloszlatnak e tekintetben a veszprémi okmánytárban közölt s Margit kiráyleány szentté avatására vonatkozó jegyzőkönyvek, a melyek Károly vitézt ó-budai lovagnak s Buda királyi bírójának nevezik. Az ó-budai királyi vár egyébként a Havas idézte okmányok között több ízben szerepel, mint Castrum vagy Palatium in Veteri Buda; így III. Endre özvegyének az okmányában 1301-ből, valamint egy 1347. évi okmányban is.

A névelcseréléstől eltekintve, Havas adatai Ó-Budára s a budai és ó-budai királyi várra vonatkozólag általában elfogadhatók, s még inkább azokká teszik az alábbiakban alkalmilag érintett történelmi események.

Hogy a tatárjárás alkalmával az ezután tévedések elkerülése végett általam mindenkor Ó-Budának nevezett első Budaváros mily viszontagságokon esett át, azt határozottan nem tudjuk. Több, mint valószínű azonban, hogy a fa- vagy favázas épületekben bővelkedő Pestnél szilárdabb anyagból épülvén, pusztulása is kisebb mértékű volt, mint ezé. 1243-ban IV. Béla visszaadja a prépostnak azt a jogát, hogy tetszése szerint bíró nevezhessen ki s melléje hat polgárból álló tanácsot rendeljen. Ebből nyilvánvaló, hogy Ó-Buda lakói ekkor már visszatelepültek, vagy talán el sem kellett bujdosniok s valószínű, hogy a király a pesti új hegyen alapítandó várba szándékozott áttenni székhelyét, a miért ismét

6. Budapest középkori térképének vázlata. Rupp rajzának javított másolata.

a káptalan főnhatósága alá rendelte Ó-Budát, mely Esztergom mellett a tatárjárás előtt második fővárosa volt. A mai Budavárának alapítása azonban csak 1249-ben következett be, a mikor idegen telepesekről nincsen szó. Miként Esztergomban, úgy bizonyára Budavarában is a külföldiek első jelentősebb települése a XIII. század hatodik tizedében történt. 1255-ben IV. Béla a Castrum Novi Montis Pestiensist oklevelében már erődtítményeiben kész és népes városnak mondja, a melynek főtemploma azonban: a budavári Nagyboldogasszony ugyanekkor csak mint construenda, azaz építendő szerepel, s eleve a nyulakszigeti Boldogasszony kolostorának kegyurasága alá helyeztetik. Ebből nyilvánvaló, hogy a Margitsziget főtemploma és kolostora előbb állott fönn, mint Budavárának ez a plébániatemploma, a mit az apáczakolostor alapításának körülményei is igazolnak. S ha közvetlen adatunk erre vonatkozólag nincs is, több mint valószínű, hogy Ó-Buda tatárjárás előtti épületeinek helyreállítása egyaránt megelőzte Budavára és a Nyulakszigetének építkezéseit. A németektől Etzelburgnak nevezett tatárjárás előtti királyi várban lakott állandóan IV. Béla, míg Budavára föl nem épült.

IV. Bélát a mai Budavár alapítására első sorban stratégiai okok késztették. A tatárjárás előtt a rómaiaktól esetleg főnmaradtakon kívül nálunk falakkal kerített város nem létezett. Miként a németeket a magyarok támadásai a X. században, úgy királyainkat is csak a tatárok ismétlődéssel fenyegető betörése kényszerítette arra, hogy falakkal övezett városok építéséről gondoskodjanak. A tatárjárás előtti Pestet és Budát s az ezzel szomszédos, de még egybe nem olvadt helységeket külön-külön erődtítményekkel övezni, hazánk akkori kimerült állapotát tekintve, a lehetetlenséggel határos dolog lett volna. Épp azért arról gondoskodott IV. Béla, hogy az említett helyek lakosságának szükség esetén közös menedékhelyül szolgáló új várat építsen. Ennek helye, szinte központi fekvésénél fogva, a mai várhegy lett, a melyre az ebben járatlan régibb városi lakosság egy részén kívül a várak védelméhez értő németeket is letelepített. Ez utóbbiak nem voltak mesteremberek, mint a II. Géza korabeli telepések, hanem a lovagok rendjéből kerültek ki s a királynak tett hadi szolgálataik fejében a váron kívül fekvő földbirtokkal is megajándékoztattak. Telepeseinek a rendje után ítélve is bizonyos, hogy Budavára alapításával IV. Béla nem Ó-Budának akart versenytársat szerezni, a melyben a városi élet fejlettebb s így a kulturális és művészi tevékenység is fokozottabb, mint a katonai jellegű és központi fekvésénél fogva közvetlenül a királynak alárendelt s az általa kinevezett villicustól, király képében való bírótól kormányozott Budavára. Ha, miként a Margit-legendából idézett szavak bizonyítják, Karol villicus Ó-Budán lakott, ennek oka csak az lehet, hogy IV. Béla udvarának is az itteni vár volt a főhelye. Erre vall az is, hogy egy 1269. évi oklevél az ó-budai királyi vár alatt déli irányban elterülő s a káptalani Ó-Budától független Szentjakabfalva templomát a király udvari papjaira bízott kiváltságos plébániának jelenti ki. A tatárjárás előtt, IV. Béla uralkodását megelőzőleg, a midőn még Esztergom az ország fővárosa, a királyi vár őrei személyzetükkel együtt nemcsak egyházi tekintetben függnek a káptalantól; 1212. évi oklevelében II. Endre a káptalan birói hatalmát is kiterjeszti rájuk. Lakott-e s épített-e IV. Béla az újonnan alapított Budavarában is palotát, azt határozottan nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy a tatárok megújuló táma-

dásának eshetőségét tekintve, gondoskodott arról, hogy az ó-budainál védettebb fekvésű palotával is rendelkezzen. Ebbe költözhetett, a midőn fiával, V. Istvánnal, az ifjabb királylyal viszályba elegyedett, a mint hogy utódai alatt is, királyaink itt időzése kapcsán, jóformán csak zavaros időkben jut a budai vár nevezetesebb történeti szerephez. V. István rövid uralkodásának korából Budára és a királyi várakra vonatkozó adat nem igen maradt ránk. A budavári István-torony építését, a mely a várhegy déli sarkában állott s Buda egész környéke fölött uralkodó őrtorony volt, a monografusok egy része V. Istvánnak, más része Nagy Lajos hasonló nevű öcsének tulajdonítja. IV. Lászlóról a Margit-legenda jegyezte föl, hogy mikor tizenhároméves korában halálos beteg lett s szent Margit fátyola meggyógyította, haldoklásának hírére az ország főurai mind köréje gyűltek: „ez ifjú László király fekszik vala ez időben ez klastromnak (a margitszigetinek) mellette“. A Margitsziget monografusai egy föltevés alapján e szavakat úgy magyarázzák, hogy a margitszigeti királyi várra vonatkoznak. Mivel azonban sem a Margit-legenda, sem más adat nem szól arról, hogy itt a tatárjárás után királyi vár volt, az ó-budai királyi várat kell tekintenünk IV. László betegsége színhelyének. Végre határozott adatot találunk az ó-budai királyi palotáról III. Endre özvegye, Ágnes királyné 1301. évi okmányában. A távozó királyné több főúrra bízta az ó-budai vár gondozását: *conservationem Palatii Regalis in veteri Buda*. Hogy III. Endre maga az ellene tornyosuló belviszályok elől élte végén Budavárában huzódott meg, erre az a körülmény enged következtetni, hogy a midőn hirtelen meghalt, ravatalát az itteni Nagy-Boldogasszony templomában állították föl, s ugyancsak az itt lakó ferencziek Ev. szent János templomában temették el. Akkoriban pedig a budavári királyi palota már kamaraház céljaira is szolgált, a mi annak a jele, hogy királyaink az ó-budai palotában szívesebben laktak. A budai palotát kamaraháznak az egykorú német krónikás nevezi a Venczel király bevonulásáról szóló versben, a ki szintén csak a jól védett Budavárában érezhette magát biztonságban. Venczelt a Nagyboldogasszony templomból, a hol bevonulása nyomában isteni tiszteletet tartottak, székházába vitték, a miről a krónikás így emlékszik meg:

Darnah furten sy jn
In den Chamer-Hof hin,
In der selben Klaw
Wont der Chunig mit Haws.

Bajor Ottó ugyancsak Budavárát választja székhelyének, a melyről azonban csak Róbert Károly trónra léptekor válik nyilvánvalóvá, hogy országos jelentőségű hely. Budavára polgárságának ellenállásán hiúsul meg Róbert Károly 1302. évi vállalkozása, a melylyel a koronát megszerezni akarta s az Anjou-ház nálunk elsőnek trónralépő sarja csak azután mondhatja a magáénak Magyarországot, a midőn sok véres harcz és ostrom után Werner bíró fia László 1307-ben Budavárát a kezére játszsza. Róbert Károlyt 1309-ben a budai Nagy-Boldogasszony templomában koronázzák meg; a midőn azonban 1310-ben Székesfehérvárott a szent koronát is a fejére teheti, végkép hátat fordít az iránta sokáig oly renitens városnak, s Temesvár után Visegrádot szemeli ki székhelyének. Állítólag a Zách Feliczián merényletének szomorú emléke miatt költözik el innen Róbert Károly

neje, Erzsébet özvegy királyné, a kinek Nagy Lajos 1343-ban az ó-budai királyi várat ajándékozza oda jövedelmeivel együtt. Nagy Lajos azonfelül a káptalan szomszédos s a mai királydomb helyén állott várat is kibérli, a melyért évenként egy márka aranyat fizet, míglen 1355-ben négy somogyi faluért a város kihasított nagyobb részével együtt egészen magához váltja. Nagy Lajos uralkodása első négy évében Visegrádon lakik, s míg az ó-budai királyi várat anyjának, addig a budait, SALAMON szerint István öccsének engedi át, a ki 1355-ben hal meg. 1346-ban Nagy Lajos Budán székel, itt fogadja 1349-ben a velencei követet, rendes székhelyének nevezi 1352. évi oklevele keltében; a külföldi fejedelmi vendégjárásoknak szintén Buda a székhelye, a mely név alatt az okmányokban, ezek keltében Ó-Buda értendő. 1353-ban veszi el Nagy Lajos a bosnyák Erzsébetet feleségül. Erzsébet anyakirálynéval addig alighanem közös udvartartásának a főhelye most újból Visegrád lesz. 1355—1382-ig 204 okmánya kelt Visegrádon s csak 101 okmány Budán. Hogy a mai Buda helyén Nagy Lajos a budai és az ó-budai királyi várakban egyaránt lakott s ezeket okmányai keltében is megkülönböztette, az abból nyilvánvaló, hogy harmincz okmányának keltében a Castrum novi montis Pestiensis szerepel, míg más, ugyanez időből való okmányai Castrum Budense-ben keltek. Hogy Buda vagy Ó-Buda volt-e az utolsó Árpádok és az Anjouk korában művészi és kulturális szempontból a jelentősebb város, az kiténik a következőkből.

Budavára Róbert Károlytól nyerte el a plébános- és bíróválasztás jogát; a szabadalmak teljességével azonban, a melynek koronája az árumegállító jog volt s a mely önállósága és közgazdasági fontossága tekintetében is az ország első városává teszi, csak Nagy Lajos ruházza föl. Ó-Buda, illetve annak csupán nagyobb fele, csak Nagy Lajos korában szabadul föl a káptalan főnhatósága alól, de akkor is a királynak és az anyakirálynénak van alárendelve, a mint hogy lakói is bizonyára csaknem kizárólag az udvartól függő exisztenciák s az udvar kedvéért itt időző főurak voltak, a kik Budavárában mint háztulajdonosok tömegesebben csak Zsigmond korától kezdve fordulnak elő.

Bármennyire is istápolta Nagy Lajos király szabadalmakkal Budát, a melynek ezekre az idők folyamán pusztán stratégiai helyből országos fontosságú kereskedelmi és ipari góczponttá vált város léteire nélkülözhetetlenül szüksége volt, kulturális intézményekkel a király épp úgy, mint anyja, Erzsébet királyné, Ó-Budát nagyobb mértékben gyarapította. Ó-Buda, a melynek 1343-tól hivatalosan Buda mellett Buda Vetus is a neve, nem dicsekedhetik azzal a függetlenséggel, mint fiatalabb testvére Budavára, s még pecsétjére is a királyi vár képét véseti, jeléül annak, hogy ha czíme civitas is, a királyi vár ittléte alapja minden jelentőségének. A király s nem polgárai emelik összes monumentális épületeit is, a melyek így jóval nagyobb fényvel létesülnek, mint a budaiak akkoriban emelt épületei. Budának a Zsigmond kora előtt emelt monumentális épületein a régi krónikások alig találnak említésre méltó vonást, míg Ó-Budának templomairól, valamint a Margitszigetbeliekről, a mely utóbbiakat még előbb szintén királyaink emelték, nem egyszer emlékeznek meg valóságos elragadtatással.

Ó-Budának azon épületei közül, a melyek már a tatárjárás előtt is fennállottak, a királyi várról ezután sem tudunk sokkal többet, mint a mennyiről az

első fejezetben topografiai tájékozás céljából megemlékeztem. Épp oly kevés adat maradt ránk a szent János-vitézek Szentlélek-templomáról és kórházáról, valamint a Mátyás korában ismét előtérbe kerülő Fehéregyházáról, a mely a tatárjárás előtt már szintén főnnállott volt. A mi a káptalan várát és a szent Péterről elnevezett ó-budai székesegyházat illeti, az előbbiről már tudjuk, hogy 1353-ban Nagy Lajos magához váltja; XIII. századbeli adat erről azonban épp úgy, mint a székesegyházról az Árpád-ház kihaltáig nem maradt ránk. 1311-ben Budai János György, ó-budai olvasó-kanonok, Mutul-hegyi szőlőjét és présházát arra a célra hagyományozza, hogy a székesegyház kriptájában szent Péter és szent Miklós oltárain bizonyos napokon miséket mondjanak, mely rendelkezése végrehajtásával Márton káplánt bízta meg. Hogy két oltár volt benne, ez a krypta nagy terjedelmére vall, maga a krypta pedig arra enged következtetni, hogy az ó-budai székesegyház, a mely nagyobb mérvű újjáépítésen csak Nagy Lajos korában esett át, akkor még román stílusú épület volt. Ez utóbbi körülmény még valószínűbbé teszi a feljebb érintett föltevést, hogy Ó-Buda a tatárjárás alatt nem sokat szenvedett, egyben megmagyarázza azt is, mint volt módjában IV. Béla királyunknak minden meczeni hajlamával a Nyulakszigete felé fordulni, a mely így alatta és utódai alatt Buda többi részeivel szemben a művészi életnek is alighanem a legjelentősebb színhelyévé vált.

IV.

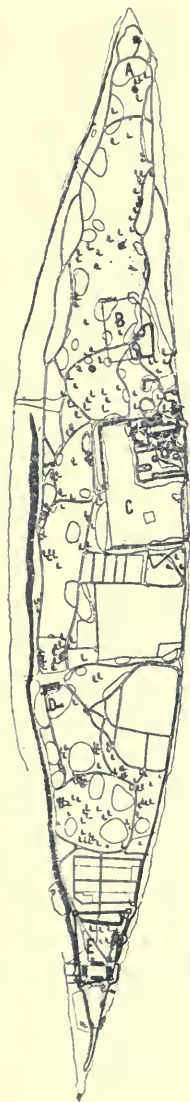
A Margitsziget műemlékei.

Az elhagyatottságnak, a melyben a mai Margitsziget a török pusztulása után évszázadokon át állott s annak a körülménynek, hogy a Duna hullámainál körülvárva, hétköznapi életnek a színhelyévé sohasem vált, köszönhetjük, hogy a Nyulak szigete középkori épületeiből legalább néhánynak a romja megmaradt. Van egy térképünk, a melyet a múlt század hatvanas éveiben YBL MIKLÓS, e kiváló építőművészünk készített. A Margitsziget romjaiból akkoriban még jóval több volt meg, mint ma; valamint azokból a talajjegyenetlenségekből is, a melyek alatt falmaradványok lappangnak. Mindezek pontos fölmérése alapján készült a 7. képünkön látható rajz, a melynek bizonyossága szerint, az akkor már nyom nélkül elenyészett s a sziget északi sarkán állott váron kívül három nagyobb épületcsoport volt itt, a melyet részben bástyatornyokkal erősített falak öveztek. A margitszigeti romokkal s a róluk aránylag szintén bőségesen ránk maradt, írott forrásoknak a kiaknázásával már elég terjedelmes irodalom is foglalkozott. A Margitsziget multjára vonatkozó vitás kérdések közül azonban ez sokat nem oldott meg s a megoldottaknak vélt kérdések dolgában is csak erős kritikával volt használható.

A mai Margitsziget a tatárjárás előtt, sőt közkeletű értelemben ezután is a Nyulakszigete nevét viselte. Ebből monografusaink általában azt következtetik, hogy a sziget vadaskert volt s mint ilyen már első Árpád-házbeli királyainkat is gyakran látta vendégeül.

Volt-e itt épület, a mely befogadásukra szolgált, azt épp úgy nem tudjuk, mint a hogy a tatárjárás előtti Margitsziget állapotára általában is áthatlan homály

esik. Valószínű, hogy a Nyulak szigete a rómaiak korában sem volt pusztá és elhagyatott hely s ha híd vezetett rajta keresztül, mint régibb írók állítják, az, hogy római castellum vagy őrtorony állott rajta, nem kevésbé valószínű; Transaquincum létezése esetén sem, a melyet Aquincummal szemben a pesti parton a Rákos torkolata mellé, a patak jobb partjára helyeznek. A sziget északi sarkán

7. A Margitsziget romjainak helyszínrajza Ybl Miklóstól.

Mérték = 1:15,000. A: Az érseki vár helye. — B: A premontreiek telepe. — C: A dominikanus apácák telepe. — D: A ferencziek templomának romja. — E: A johanniták telepe.

régibb írók még látták a római falak maradványait, a melyek az itt emelt őrtorony vagy Castellum védelmére ékalakban, jégtörőnek épültek. Hogy mi volt a rómaiaktól fönmaradt épületek sorsa a népvándorlás korában, azt nem tudjuk, de hogy helyükön a XIII. században várszerű épület állott, erről vannak adataink. Ezek szerint a sziget északi sarkán az esztergomi érsekségnek volt vára, a melyet mint létezőt 1278-ban említ okmány s a melyet, ha már a tatárjárás előtt is fennállott, Esztergom érsekének valószínűleg akkor adományozott IV. Béla király, a midőn Ó-Budát második fővárosává tette. Ha ez az adományozás a tatárjárás után történt meg, úgy valószínűvé teszi a Margitsziget monografusainak kevésbé alapos véleményét is, hogy a szigeten ekkor szintén volt királyi vár; hogy azonban két vár állott a Margitszigeten, illetve az alább említendő johannita várral együtt három, a mint ez a kronológiai szempontokat figyelmen kívül hagyó állításukból következnek, ennek a nyomára még következtetések alapján sem juthatunk. 1285-ben Lodomér esztergomi érseknek a pápa követe, Fülöp fermói püspök, a pompásnak és nyugalmasnak nevezett nyulakszigeti várban a vendége. Ugyanebben az évben Tamás váci püspök nyolcz évre bérbe veszi az érsektől „a sziget felső részén vagyis végén álló falazott házat és kőtoronyát más épületekkel egyetemben“. 1294-ben a bérletből csere lesz s III. Endre a pazanduki nemeseknek adott vár fejében az Esztergomhoz közel fekvő Bulchu birtokot adja az érseknek. 1355-ben Nagy Lajos határjáró oklevelében a Nyulakszigetének északi végén álló vár, a melynél a határjárás végződik, már mint rom: castrum dirutum szerepel.

Több valószínűséggel, mint az érseki várról, állíthatjuk, hogy a Nyulak szigetén a tatárjárás előtt a premontrei rendnek szent Mihály prépostsága és temploma már fönállott. A premontreiek 1130-ban kerültek hazánkba. Első telepük a nagyváradi hegyen épült s szent István vértanú nevét viselte. IV. Béla 1249-ben kelt oklevelében a Nyulak szigetéről úgy emlékezik meg, hogy azt ősei a premontreieknek ajándékozták, a kik régtől fogva birták is, s azért most a maga és meghalt édes anyja üdvösségére visszaadja nekik, illetve ittlevő s szent Mihályról elnevezett prépostságuknak. IV. Béla ezt a prépostságot már ifjabb király korában

8. A premontrei templom maradványa a Margitszigeten. Fénykép után.

többször gyarapította adományokkal. Így 1220-ban, 1225-ben és 1227-ben. Ezeket az adományokat a premontreiek alighanem a tőlük akkor elvett szigetért kapták kárpótlásul. A margitszigeti szent Mihály prépostságot ezután elég sűrűn 1528-ig említik okmányaink. Prépostjai közül ezekben többnek a neve 1491-ig fordul elő. Magát a kolostort és szent Mihály templomát a Margitsziget írói a mai főhercegi nyaraló helyére tették s az ennek nyugati oldalán látható csúcsíves-kori templomfalat a premontrei templom maradványának tartották. NÉMETHY mutatta ki, hogy ez a minoriták szent Klára templomának a maradványa. Bizonyos, hogy a tatárjárás előtt, a már említett váron s a premontreiek templomán és kolostorán kívül a Nyulak szigetén más jelentősebb épület nem állt fenn. Bizonyos az is, hogy román stílusban a premontreiekén kívül itt más templom már nem épülhetett. A Margitszigetnek ma legészakibb fekvésű romjának a román stílusa oly elvitázhatatlan, hogy az imént mondottak alapján csak a premontrei telep maradványának tarthatjuk, a melynek épületeit, mint térképünkön látható, falak zárták körül. A rom, a mely így a premontrei prépostság helyét meghatározza, a margitszigeti tekepálya mellett terül el, emeletnyi magas s $7\frac{1}{2}$ méter hosszú, kelet-nyugati irányban elterülő falból áll. Mint 8. képünk mutatja, a darabos kőből készült falban még két faragott kőbe foglalt s sima béléletében kifelé és befelé egyaránt táguló fölköríves ablak van meg, a melynek lőrésszerű szűk nyílása a XII. századra vall. Az emeletnyi magas fallal párhuzamosan északnak 8 méternyi távolságban a földből alig kiemelkedő falmaradvány nyoma látható, s a földet e kettő között jóval mélyebben, mint a minő az épület eredeti szintája volt, kiásták és simára egyengették. A két fal helyzete, kelet-nyugati iránya arra vall, hogy a szent Mihály templom, még pedig szentélyének a maradványa, a mely ilyformán román alakjában a török hódoltság koráig megmaradt. Hogy azonban a prépostság telepén a csúcsíves, sőt a renaissance építészet korában is folyt a művészi tevékenység, ezt a szentély emeletnyi falmaradványától délre elterülő süppedékes talajon az itt szerte heverő s pompásan faragott építészeti részletek bizonyítják. Alakjuk és tagozásuk után ítélve ezek a faragott kőből való párkány és boltívrészletek többnyire lakásul szolgáló épületek: a kolostor maradványai. Ez utóbbi a szentély déli falával keresztben álló alacsonyabb külső falmaradvány és a talaj egyenetlenségei után ítélve a templom déli oldalához fűződött.

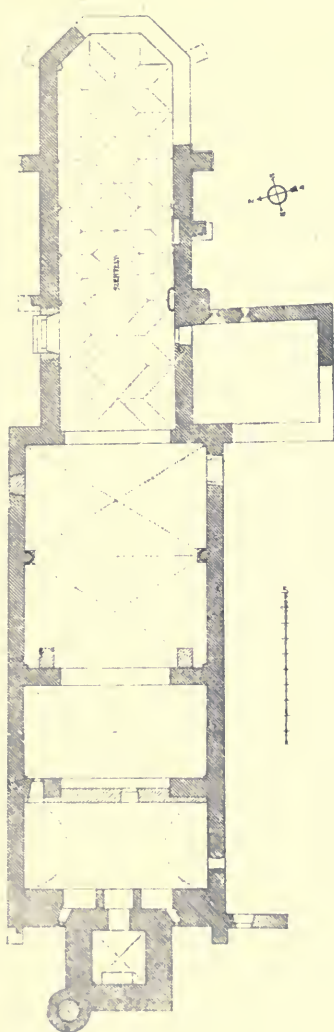
Alapításuk idejének a valószínű rendjében az érseki vár és a premontrei prépostság után a sziget épületeinek a sorában a dominikánus apácák kolostora és temploma következik. Tudjuk, hogy IV. Béla királyunk a tatárjáráskor átélt megpróbáltatásai közepette tett fogadalmának megfelelően születendő gyermekét Isten szolgálatára ajánlotta föl s valószínű, hogy a midőn Margit megszületett, megfogamzott lelkében az elhatározás is, hogy a Nyulak szigetén külön kolostort alapít, a melyben leánya ó-budai várához közel, a világ zaját mégis elkerülve, életét Isten szolgálatában eltölti. Gyermekségét szent Margit a veszprémi kolostorban töltötte el. Innen kilencz éves korában, tehát 1251-ben költözik a Nyulak szigetén levő kolostorba. Ez ilyenformán akkor bizonyára már teljesen fölépült, ha nem is maradt ránk oklevél 1255-nél korábbi időből, a mely a kolostorról mint befejezett és IV. Bélától alapított épületről emlékezik meg. A ránk maradt s a kolostor adományokkal való gyarapításáról szóló oklevelekből kitétnik, hogy

a dominikánus apáczáknak a Nyulak szigetén épült s Boldogasszonyról elnevezett kolostora egyike volt a leggazdagabb ilyenmű intézményeknek, a melyek nálunk a középkorban létesültek. A kolostor templomának ránk maradt romjai arról tanuskodnak, hogy az épület minden ízében művészi s koncepcziójában a régi Buda építészetére nézve is sajátos építészeti alkotás volt, a melynek mestereiről

s építésének történetéről határozott adatok azonban nem maradtak ránk. Ez utóbbiakat a Margitsziget monografusai a templom és kolostor belső elrendezésére vonatkozókkal egyetemben nagyobbára a szent Margit legendájából vont következtetések segítségével igyekeztek megállapítani. Mielőtt ezekről szólnék, nézzük előbb a romokat, a mint a Margitsziget közepe táján, ennek a pest part felé eső oldalán napjainkig is láthatók. A törmelékhalmlok közepette a legszembetűnőbb szobrászati és építészeti töredékek azonban, mint pl. szent Erzsébet fejten csonka szobra, nem a régi kolostor, hanem a sziget közepén a XVIII. század első felében az akkori budai klarisszák által emelt kápolna barokk maradványai.

Az apáczakolostor és temploma után így nevezett Boldogasszony szigetének szerzetesnői a XIII. század második felében a legelőkelőbb magyar családok gyermekei sorából kerültek ki s számuk szent Margit életében 70 volt. Az apáczáknak bizonyára már a kolostor alapításakor megállapított számának megfelelőre szabták meg a kolostor és a melléje észak felől épített templom nagyságát is. Ez utóbbi, tekintettel az apáczák előkelő voltának megfelelő nagy érdeklődésre s rokonságuk idevaló és alighanem szakadatlan zarándokolására, eredetileg akkor sem lehetett sokkal kisebb, ha idők folyamán meg is hosszabbították. Hogy a templomot kibővítették erre szélességéhez képest aránytalanul nagy hossza vall. A ma is meglevő s alaprajzukban a 9. képen feltüntetett romok bizonyossága szerint templomunk egész belső hossza 62 m., szélessége a hajóban 12 m., a szentélyben $7\frac{1}{2}$ m. volt. A szentély hossza 26 m. s így a hajóhoz képest, mely a torony csarnok nélkül 30 m. hosszú, szintén aránytalanul nagy. A ránk maradt nyomok után ítélve a templom szentélye a

XIV. század folyamán nagy átalakításon esett át. Valószínű, hogy ekkor hosszabbították meg. A változatlanul maradt hajó négy boltszakaszával szemben, a szentélynek eredetileg szintén négy, de jóval kisebb boltszakasza lehetett, a melyet a diadalív oldalfalain kívül még 4 pár támasztópillér ellensúlyozott. Ez utóbbiak

9. A margitszigeti apácza-templom alaprajza. Mérték = 1 : 500.
Csányi Károly fölvétele.

közül csak öt pillérnek maradt ránk nyoma. A most is tisztán kivehető utolsó pillérpárhoz csatlakozott eredetileg az apszis, a melyet a XIV. században egy régi boltszakasz hosszával kiejebb toltak, a mikor is az egész szentély új hálós boltozatokat nyert s szintája is magasabbra emeltetett. A templomrom belsejének a föltárásakor a földet jóval mélyebben ásták ki, mint a hogy padozatának a szintája az átalakítás után feküdt. A három oldalú apszisban záródó szentély északi sarkában megmaradt s 10. képünkön látható félpillérköteg talpának a magas helyzete is erre vall. Ennek tagozása rendkívül gazdag s a templom eredeti arányaihoz mérten szinte filigrán módon karcsú. Élénk tagozása arra vall, hogy a XIV. századnál előbb nem készült, annál kevésbbé mivel ugyancsak a szentélyben, ennek magasabbra emelt padozata alatt jóval régibb stílusú félpillér maradványok nyomai vannak meg. Ezek egyikének a talpa jelzi a szentély eredeti szintájának a magasságát is, a mely a mainak felel meg.

Az eddig mondottak alapján valószínű, hogy a margitszigeti apácza templom szentélye a XIII. században keresztboltozatokkal volt fődve s padozata is alacsonyabb volt. Ezt körülbelül a XIV. század második felében vagy a

10. Köteges félpillér töredéke a margitszigeti apácza templomból. Körülbelül $\frac{1}{3}$ nagyság. Fénykép után.

következő elején magasabbra emelték s fölötte a régi félpilléreket, a padozat alá kerülő lábazatukat meghagyva, kétszer annyi új, könnyedebb formájú köteges félpillérrel cseréltek ki, a melyre a szentély új hálós boltozata került. A két-két pillérpár közti boltszakaszok száma így szintén megkétszerezedett s az oldalfalak ívmezői ennek megfelelően jóval karcsúbbakká váltak. A 11. kép a szentély átalakított déli falának ránk maradt részletét ábrázolja.

A margitszigeti apácza-templom hajójának a romjai nagyrészt a XIII. századbeli állapotot tükröztetik vissza. Némiképpen átalakításon, de a szentélynél jóval később, a templomnak ez a része is átesett. Északi oldalán levő leszelt csúcsú karélyos ablaka után ítélve a XV. század második felében emelték a keresztfalat, a mely a hajó erőteljesen beugró első két pillérét összekötötte s a melylyel első szakaszát előcsarnokká alakították át. Az előcsarnok dongaboltozattal volt betetőzve, s e fölött alacsony fekvésű maradványai után ítélve karzat is lehetett.

A templom egyik bejárata a szentély déli oldalfalának a második ívmezőjében ma is látható s ez nyilván a sekrestyéből és az ezzel kapcsolatos helyiségekből nyílt. A másik eredeti bejárat szintén a kolostorból nyílt, még pedig alighanem keresztfolyosójának északkeleti sarkában. Erre az vall, hogy az ajtó nem a közepén törte át a hajó negyedik boltszakaszának déli falát, hanem nyilván a keresztfolyosó keleti szárnya tengelyének az irányában állott. A keresztfolyosó északi szárnyának nyugati végén a torony mellett szintén volt ajtó. Ezen jártak be a laikus templomlátogatók, a míg az apáczák egyháza szent Margit csodatételeinek a hírére zárkózottságáról nem volt kénytelen letenni. A főhomlokzat elé épített torony romjainak ölnyi magas fala arra vall, hogy itt sohasem volt ajtó. A hajó első szakaszának az oldalfalában látható rés is sokkal keskenyebb, semmint hogy ajtónak nézhetnők, a mivé a romok régebbi fölvételein kitágították.

Midőn szent Margit sírja egyre látogatottabbá lőn, törhették át ajtóval a hajó szentély előtti szakaszának északi falát. Ennek az ajtónak a nyoma, a szemben volt ajtóéhoz hasonlóan, ma is megvan. Azt is látjuk a hajóba nyíló északi ajtón, hogy idővel befalazták. Ez akkor történhetett, a midőn a templom meghosszabbított szentélyének második szakaszában s szintén észak felől az eddigieknél jóval szélesebb kaput törtek. Ez utóbbi keretének alsó része belül napjainkig fönmaradt; lépcsőit azonban, a melyekre a magasabbra emelt szentélyben nem volt szükség, a röm föltárásakor helyezték el itt. E lépcsők alighanem a hajóból a magasabbra emelt szentélybe vezető lépcső maradványai. A szentély északi falába tört kapu szokatlan helyét az magyarázza meg, hogy szent Margit holtteste itt pihent és sírjához szakadatlanul özönlöttek a zarándokok, a kik egyéb ájtatosságait a sziget minorita templomában végezhatték. Valószínű azonban, hogy ez az északi kapu csak akkor volt nyitva, a mikor a járókelők az apáczákat a szentélyben végzett közös zsolozsmáikban nem zavarták. Hogy a templomhajó oldalfalaihoz kívülről más épületek támaszkodtak, erre a belsejébe nyúló hatalmas falpillérek engednek következtetni, a melyek czélja alig lehetett egyéb, minthogy a kívülről a hajóhoz simuló helyiségek boltozatainak a nyomását ellensúlyozzák. Régebbi alaprajzok e pillérek előtt oltárasztalnak készült falazást jeleznek.

A templom belső szerkezeti és ékítményes részeiből a már említettekén kívül a hajóban és toronyban néhány XIII. századbeli csúcsíves izlésű gyámkő maradt ránk, a szentély boltozataiból számos bordatöredék, a melynek élénk tagozása a XIV. századbeli felpillérköteg alakjának felel meg. A templom-rom belsejében heverő kisebb oszlop vagy pillérfejezetek alighanem a kolostor keresztfolyosójának a maradványai, míg a nyolcz csúcsíves gerinczű s a gerinczek oldalán pálczákkal tagozott nagyobb méretű vállkő talán a kolostori káptalanterem egyik szabadon állott pillérének a maradványa.

11. Részlet a margitszigeti apáca-templom romjaiból. A szentély déli fala belülről.
Fénykép után.

A templom külső ékítményes részleteiből egy nagyon megviselt kapúbóllet-töredéken kívül az egymást keresztező szalagdarabokkal díszített párkánytöredék a legérdekesebb s az egymás mellett sorakozó csúcsívekbe foglalt mértani művel díszített töredékek, a melyek 12. képünkön láthatók. Ezek nyilván az apszisz párkányának és frizének a maradványai. Az egy darabból faragott, de két lapból álló töredék enged erre következtetni. A tompaszög ugyanis, a melyben a két lap találkozik, megfelel az apszis-sarkok szögének. A dominikánus apáczáknak margitszigeti templomuk déli oldalán elterült kolostora az YBL térképén fölmért talajjegyenetlenségek után ítélve közel 8000 négyszögméternyi területet lepett el épületeivel. A kolostor belső elrendezéséről csak ásások révén nyerhetnénk

12. Ékítményes töredékek a margitszigeti apáca templomból. Körülbelül $\frac{1}{16}$ nagyság. Fénykép után.

behatóbb ismeretet. Szent Margit legendája, bármily élénken festi is belső életét, a kolostor elrendezéséről s a templom felszereléséről csak haloványan tájékoztat. A kolostor egyes részei közül a legendában több ízben fordul elő a refectorium, továbbá a capitulum-ház, a hol többek közt „az feszület előtt, miképen (ezt) ott is megírták“, Erzsébet, V. István király leánya volt eltemetve, míg magát V. Istvánt a Boldogasszony-templom nagy oltára mellett vörös márványkoporsóban helyezték örök nyugalomra.

A káptalantermen kívül legendánk így emlékezik meg szent Margit anyjának terméről: „egy néminemű ház, mely házban szokott vala maradni a királyné asszony, szent Margit asszonynak anyja, mikoron jó vala e klastromhoz“. Ez is azt bizonyítja, hogy IV. Béla korában a Margitszigeten királyi vár nem volt.

mivel ez esetben a királyné is ott szállott volna meg, ha látogatóba jön. Hogy a kolostornak két udvara volt, az kitűnik a legenda következő szavaiból: „Karácsony után lőn nagy árvíz, úgy hogy bejőve klastromba, a szolgáló leányoknak udvarára: a nagy udvarra“.

Legendánknak a templomra és díszítésére vonatkozó adatai közül is több az érdekes. Így az, hogy szent Margitot a szent Erzsébet asszony oltára előtt avatták föl apáczává, továbbá, hogy „soha e szent szűz Urunk Jézusnak és ő szülőjének szűz Máriának képeit el nem mulasztotta (tisztelni), kik irattanak az capitulum házban avagy egyebütt“. Hogy a kolostort az apáczák maguk is díszítették, ez kitűnik a szent Margitra vonatkozó következő szavakból: „ebédnek utánna kézi dolgot teszen vala, jelesül szent egyháznak való dolgot, művet, és szenteknek ereklyéihez való ékességeket“. A templom szentélyét legendánk következetesen karnak nevezi. Ez a chorus magyar fordítása. „Bemene szent Margit asszony a karban az ő imádkozó helyére, holott szokott vala állani és imádkozni titkon önön magának, és előtte valának e szent szűznek minden ő szép aranyos képei, táblái és ereklyéi“. Más helyen: „tehát elmene szent Margit asszony az ő kamrácskájában az ő imádságának helyére, hogy ki vagyon a kar között és a kőfal között, ez az kit mostan hívunk szent Margit asszony helyének, mely helyt szent Margit asszony igen szépen megékesítvén Urunk Jézusnak feszületével és szenteknek képével“. Ez a legutóbbi két idézet alighanem egy helyre vonatkozik, s szent Margit azon helye, a melyben egymagában végezte ájtatosságát, a templom szentélybeli ajtaja mellett nyugat felé emelt oratorium lehetett, a melyhez, a ma is meglevő falmaradványok után ítélve, a déli irányban elnyúló sekrestye csatlakozott. Ezt külön „sekrestyeres soror“ gondozta, a ki szent Margit oratoriumbeli ájtatoskodásával kapcsolatban, legendánkban gyakran szerepel.

Minthogy az oratorium a legenda szerint a karban, illetve a kar és a kőfal (a hajónak a szentély déli oldalán túl nyúló keleti záradékfala) között volt, pusztán a déli falában levő ajtó útján állhatott a szentélylyel összefüggésben s nem ablakkal, mint a hogy monografusaink egyrésze, a legendában gyakran előforduló nevezetes ablakkal nem lévén tisztában, gyanítja. Erről az ablakról többek között Anna hercegnő esetével kapcsolatban, így emlékszik meg legendánk: „mikoron ez a soror egy napon a karban állana az ablaknál, kin nézettetik (a melyen keresztül látszik) Krisztusnak szent teste...“ A ki a középkori templomok fölszerelését ismeri, könnyen tisztába jöhet azzal, hogy ezek a szavak a falba vágott s ablakszerű fülke alakú pastoforiumra vonatkoznak, a melyet kovácsolt rácsos ajtó zárt el s a melyet csak a csúcsíves építészet későbbi korában pótoltak külön toronyalakú szentségházakkal, sok helyütt azonban, mint nálunk Kis-Szeben templomában, az eredeti pastoforiumot is meghagyták.

A pastoforium, mint a legenda szavaiból nyilvánvaló, a karban állott és sem arra nem szolgált, hogy az eget lehessen rajta keresztül látni, sem szent Margit magánimahelyének a szentélybe nyíló ablaka nem volt. A helyet, a hol szent Margit társnőivel a közös zsolozsmákat végezte, legendánk következő szavai határozzák meg: „imádkozik vala a szent kereszt oltára előtt a karban“. Ez magánoratoriumánál is kedvesebb helye lehetett Szent Margitnak, a ki halála

előtt is azt óhajtotta, hogy itt temessék el s ha a sororok borzadnának tőle, csak abban az esetben kérte, hogy magánimahelyén tegyék örök nyugalomra, a miből nyilvánvaló, hogy ez utóbbi nem emeleti oratorium volt. Az apáczák a legenda szerint Boldogasszony oltára előtt helyezték el koporsóját, ez által annak a kívánságnak is megfelelhettek, hogy a szent kereszt oltára előtt pihenjen, mivel ez utóbbi a Boldogasszony nagy oltárával ellentétben, csak mellékoltár volt s a szentély egyik oldalfala mellett állott, míg a másik oldalon lehetett magyarországi szent Erzsébet oltára, a mely előtt szent Margitot apáczává avatták. Ez oltárokon kívül legendánk még csak a Szent Domonkos oltáráról emlékezik meg, a mely alighanem már a hajóban állott, a hol bizonyára még több oltár is volt.

Szent Margit temetésével kapcsolatban legendánk még egy műtörténelmi érdekű adatot említ, a melyből monografusaink, enyhén szólva is, túlmerész következtetéseket vontak le. Ez szent Margit vörös márványkoporsójának a kőfaragóira vonatkozik. „De szent Margit asszonynak eltemetése után tizenegyed napon tevének egy otromba faragatlan követ az szekrényre avagy koporsóra felül; úgy mondanák vala az kőműves mesterek, kiket hoztak vala Lombardiából, egyiknek vala neve Albert, másiknak Pétör, hogy mikoron az követ a sírra tévék, nagy édes illatot érzének. Ennek utána ez felül mondott kőműves mesterek faragnak koporsót szent Margit asszonynak vörös márványból, kibén mostan is fekszik ez szent szűz“. Bár erről a legendában szó sincs, monografusaink legtöbbje az egész kolostor és templom építését ennek a két olasz mesternek tulajdonítja, a ki pedig aligha volt több, mint márványfaragáshoz értő kőfaragó, a mivel egyébként még ma is és Európa-szerte mindenütt csaknem kizárólag olaszok foglalkoznak. A minthogy a napjainkban épülő királyi palotáról nem mondhatjuk, hogy mivel márványlépcsőit s más ily anyagból faragott részleteit ezek faragták, olaszok építik, épp oly kevés alapot nyújtanak a legenda szavai ahhoz, hogy Péter és Albert olasz kőfaragóknak tulajdonítsuk a kolostor és a csücsíves templom építését, mely akkoriban, a mikor a két mestert „hozták vala Lombardiából“, legalább is húsz éve főnnállott.

Ha Ó-Budán a tatárjárás előtt és után oly fejlett kulturális élet volt, mint a minő a közvetett adatok után ítélve valószínű, úgy a két lombardiai kőfaragó szent Margit koporsójának díszítését még csak nem is a maga invencziója után, hanem legalább is kész rajzok szerint faragta, a minthogy egyébként megbízói intenczióinak nem is igen tudott volna megfelelni. A koporsóra vonatkozólag legendánk a Felhévizen összeomlott épület alá temetett Bócs-gyermek szent Margit révén való föltámasztásának csodája kapcsán még azt jegyzi meg: „ez felül megmondott gyermeknek feltámasztásáról való csodatétele szent Margit asszonynak meg vagyon faragva szent Margit asszonynak koporsóján, kit faragtanak fehér márvány kőből“. Ez állítás látszólag ellentmond a vörös márványkoporsóra vonatkozóknak, de ismervén a középkori síremlékek későbbi fejlődésének történetét, bizvást úgy értelmezhetjük, hogy a szabadon álló vörös márványszárkofág fölé idővel itt is fehér márványból faragott mennyezetet emeltek s ezt díszítette a főntebbi csodát ábrázoló domborúmű. A templomról szent Margit magyar legendája írójának Ráskai Leának egy másik kódexében még egy adat maradt ránk.

Ez a kódex a példabeszédek könyve, melyet „írtak úrnak esztendejében ezer ötszáz tizben; ezen esztendőben kezdték csinálni, boltozni az egyházbeli sanctuariumot“ Több mint valószínű, hogy a sanctuarium itt nem azt jelenti, a mit mi ma szentély alatt értünk; ezt kódexünk mindig karnak nevezi. A Cornides-kódexben Ráskai Lea még ezt írja: „Végeztetett szent Lucia asszony estéjén szerdán Úr születése után ezer ötszáz tizenötben; ezen esztendőben szentelték meg a kápolnát szent Katarina asszony napján, vasárnapon“. Vajjon a sanctuarium és a kápolna nem egyet jelent-e? A kronoiogiai adatok valószínűvé teszik, hogy a kápolnát, a melyet 1510-ben kezdtek építeni, csak befejezése, kifestése s másnemű díszítése után 1515-ben szentelték föl. Hogy hol volt a kápolna, azt csak ásatások útján lehetne megállapítani.

Az apácza-templom régebbi gyökeres átalakításáról határozottabb írott adatunk van, mint a minő Ráskai Leáé a XVI. század elejére vonatkozólag. XII. Gregly pápa követének 1409. évi bucsúlevele ez, a melyet NÉMETHY közölt. Dominici János bibornok ebben mindazoknak bucsút hirdet, a kik az egyház által a boldogok karába iktatott Margit királyleány sírjához zárandokolnak és a Nyulak szigetén levő apáczakolostor, illetve templom építési alapját (fabricam) megsegítik.

Bármily puszták a megmaradt romok, töredékesek a Margit legendában s egybeült ránk maradt adatok, apró tükördarabokhoz hasonlóan mégis tájékoztatnak a kolostor és templom hajdani fényéről, s helyiely-közzel belső fölszereléséről is. Ez utóbbiból néhány síron kívül, a melyet 1838-ban a szentély kiásatásakor találtak meg, semmi sem maradt ránk. A téglával kirakott sírok sorában egy márványkoporsóra is akadtak. Ruhafoszlányokon s egy gyűrűn kívül aranyozott ezüst koronát is találtak ebben, mely arra vall, hogy szent Margiton és V. Istvánon, valamint ennek a káptalan házban eltemetett leányán Erzsébeten kívül, más fejedelmi személyiség holtteste is pihent itt. Kilétét az apáczák menekülésekor ittfelejtett sírja s ékszerei után nem sikerült megállapítani. Annyi bizonyos, hogy a drágakövekkel és gyöngyökkel díszített s 13. képünkön beinutatott korona, a melyet ma a Nemzeti Múzeum régiségtára őriz, méretei után ítélve női fejet ékesített, stílusa pedig arra vall, hogy a XIII. század végén készült.

A viszontagságok folyamán, a melyeken keresztül a margitszigeti apáczák a török elől bujdosva átestek, magukkal vitt ingó műkincseik java is elkallódott. A mit megmenthettek, az a pozsonyi klarisszák kezére került, a kikkel végezetül egybeolvadtak, s a kik a margitszigeti kolostorra vonatkozó ereklyékkel együtt, Buda visszafoglalása után visszatértek mai székesfővárosunkba. Kolostoraik azonban eltörültetvén, a császári komiszáriusok oly alapos garázdálkodásának voltak színhelyei, hogy ennek közepette még szent Margit Pozsonyba, onnan Budára, majd Pestre hurczolt feje is elenyészett s ereklyéi is. FRANKÓI szerint, a klarisszák 1782-ben II. József parancsára történt eltörlése után szent Margit teste a pozsonyi zárdából eltűnt s gróf Batthyányi erdélyi püspök birtokába jutott, a ki ez alapon VI. Pius pápánál 1789-ben kieszközölte, hogy egyházmegyéje boldog Margit ünnepét megülhesse. Hogy a szent csontjai ma hol lappangnak, ezt senki sem tudja. Szent Margit ereklyéi közül valónak tartották a zománczos festésű ezüst szárnyas oltárt, a mely hosszú lappangás után az 1900. évi párisi világkiállítás alkalmával került ismét fölszínre, a melyről azonban

13. A margitszigeti korona a Nemzeti Múzeum régiségtárában. Fénykép után. Átmérője 16 cm.

napjainkban nyilvánvaló lett, hogy Nagy Lajos korából való, s így, mivel ezüst is, nem lehet azonos, mint régibb ismertetői vélték, azzal az aranyból csinált táblával, „mely táblában vannak nagy sok szenteknek ereklyéik és az eleven szent keresztfa“, illetve ez utóbbinak alighanem II. Endre által Jeruzsálemből hozott részecskéje.

Van néhány épület, a melyet másnemű okmány nem említ, a Margit-legendában azonban előfordul. Ilyen a premontrei sororok háza s a sesztrák lakása. Ez utóbbiak alatt alighanem a beguinák értendők, a kiket egy monografusunk kevésbé határozott adatok alapján említ. A premontei apáczakolostorra vonatkoznak a legenda következő szavai: „vala egy soror prépostok szerzetének harmad szerzetebeli soror, ki lakozik vala a Boldogasszony szigetében, ki másképen nevezetik nyulak szigetének, szent Mihály klastroma *mellett*“. A beguinákról a szent Margit sírjánál meggyógyult asszonyi állat kapcsán így szól: „Ura hagyá ötet némely apáczáknál avagy sesztráknál (nővéreknél) ezen szigetben, kik lakoznak vala ez klastornak (a Boldogasszony-kolostornak) *mellette*“.

Margit királyleány szent életének a híre, a Boldogasszony szigete iránt még halála előtt az egész ország érdeklődését fölkeltette, s halála után a koporsójánál végbemenő csodák folytán még nőtt az érdeklődés, s ennek megfelelően, különösen nemzeti királyaink korában, szakadatlanok voltak a sírját fölkereső tömeges zarándoklások.

A Boldogasszony szigete ilyformán IV. Béla eredeti szándékával alighanem ellentétben, jelentős lakott telep lett, a melyet, nem lévén városi kiváltságai, a legenda a maga nyelvén „az szigetbéli falunak“ nevez, a midőn szavai szerint V. István Erzsébet leánya kedvéért a kolostornak ajándékozta, mely adományozást azonban az okmányok szerint, a legendával ellentétben, de szintén Erzsébet hercegnő kedvéért, csak IV. László tette. A Margitsziget régibb monografusai a legenda faluját külön elszigetelt helységnek vélik s Szent-Pálfalvának nevezik, mely néven Buda és Pest környékén falunak hiteles nyoma nem maradt ránk.

Minthogy IV. László oklevelében kiemeli, hogy a szigeten levő többi kolostor s a vár az apáczák főnhatósága alá nem fog tartozni, még inkább valószínű, hogy a legenda falu szava alatt az ezek körül épült s szétszórott csoportokat alkotó, kevésbé jelentős épületek értendők, a melyekben a kolostoroktól függő szolgáló-nép s a kolostorok lakói és a zarándokok kedvéért itt letelepült mesteremberek és árusok laktak. IV. Miklós pápa oklevele a szigetnek az apáczák számára való adományozásának megerősítésekor 1290-ben az adományozást úgy írja körül, hogy ehhez tartoznak a sziget „falai, házai, földjei, *utczája, mely a János-vitézek házatól a kolostorok felé vezet*, jelen és leendő épületeivel és lakosaival“. E szavak alapján helyezik a sziget déli sarkára a johanniták telepét, mely nem sokkal az apáczakolostor alapítása után keletkezhetett s a melyet először IV. László 1278-iki oklevele említ, még pedig e néven: „Castrum Cruciferorum domus hospitalis“. Határozottabban, mint erről következtethetjük, hogy az apáczák lelkipozásával megbízott Domonkos-rendű szerzetesek háza a kolostorral egyidejűleg épült. 1259-ben IV. Sándor pápa a magyar királyné kérelmére megengedi, hogy itt számukra templomot és konventet is alapíthasson. Ha a királyné tervét nem is valósította meg, a domonkosok háza

népes lehetett, a mint ez abból a Törsnél egész terjedelmében közölt 1270. évi okmányból is kiviláglik, a mely a domonkosok szolgái és a premonstreiek cselédsége között kitört, csatának is beillő csetepatét írja le.

Közvetlen adatunk erre nézve nincsen, de valószínű, hogy annak a nagy érdeklődésnek megfelelően, melyet a magyar kereszténység a Boldogasszony szigetén levő apácza-templom iránt már szent Margit életében tanusított még IV. Béla alapította a ferencziek itteni kolostorát és szent Klára templomát. Ennek, mint láttuk, némi romjai is reánk maradtak: a 14-ik képünkön látható fal ez, a melyet azelőtt a szent Mihály-prépostság maradványának tartottak s a melyhez a mai főhercegi nyaralót építették. Ez a fal még közel 16 méter szélességben áll fönn s a templom nyugatra néző homlokzatának és az eléje helyezett torony alsó traktusának a maradványa. Az utóbbitól jobbra a homlokzati fal déli szárnya ma már nincs meg, a balszárny megmaradt oromfalképződéséből azonban nyilvánvaló, hogy ez a torony is a homlokzat közepén állott. A Boldogasszony szigetén lakó minoriták földadata lehetett az ide zarándokoló hívek lelki gondozása, a kikről már IV. Sándor pápa említett 1259. évi oklevele is azt állítja, hogy sok ezren szoktak itt mindenfelől összegyűlni. A minoriták szigeti temploma körül temető is volt, a melyet, a mint ezt az apáczákkal folytatott pörük végén kötött egyezés okirataiból tudjuk, fal kerített, s a hol a szabad ég alatt, itáliai szokás szerint, prédikáló-helyük is volt. 1288-ban a minoriták itt tartják rendi káptalanukat, 1292-ben IV. Miklós pápa bucsút engedélyez a szigeti szent Klára-templomnak, a melynek további sorsáról, a templom és kolostor terjedelméről és művészi vonásairól semmit sem tudunk azonkívül, hogy csúcsíves stílusban épült. Erről a templom tornyának boltozatmaradványa, a homlokzat baloldalán ma is ép keskeny ablak és ennek három karélyból álló mértani műve tanuskodik.

Bár a Margitsziget középkori épületeinek a zöméből semmi sem maradt ránk, bizvást föltehetjük, hogy királyok alapítván ezeket, a román korban épült premonstre-i templomon kívül mind a csúcsíves építészet java alkotásai lehettek. Az épületek, a melyeket fejtegetéseim kapcsán eddig felsoroltam s a melyek hajdani létezését okmányok s részben romok bizonyítják, a következők:

1. A vár, a mely a sziget északi végén állott, s a XIII. század második felében az esztergomi érsekség tulajdona.

2. A premonstreiek szent Mihály-temploma és kolostora s a szerzetesek telepén volt premonstre-i apácza-templom.

3. A dominikánus apácza szűz Mária temploma és kolostora s a sesztrák (beguinák) háza, a mely ez utóbbival kapcsolatos volt.

4. A domonkos-rendű szerzetesek háza.

5. A minoriták szent Klára-temploma és kolostora.

6. A johanniták vára és ispotálya.

Mint hogy ez épületek csaknem mind a XIII. század dereka táján épültek, a Margitsziget ekkor magában véve is oly élénk és jelentős művészi életnek volt a színhelye, mint a minővel alig dicsekedett valaha ma is fönnálló régi városaink némelyike, a melyet ma műtörténelmi fontosság tekintetében pusztán azért tekintünk elsőrangúnak, mivel kisebb mértékben volt kitéve történelmünk viharainak.

14. A ferencziek templomának romja a Margitszigeten, Fénykép után.

V.

Ó-Buda művészi élete az Anjouk korában.

A Boldogasszony szigetének az utolsó Árpádok korában a legvirágzóbb, de ezután sem szünetelő művészi életénél székesfővárosunk mai területén még nagyobb mérvű és fényesebb volt az a művészi tevékenység, a melynek Nagy Lajos korában Ó-Buda lett a színhelye. Adataink, a melyek erre vonatkoznak, még közvetettebbek ugyan, mint azok, a melyek a Margitsziget elenyészett épületeiről ránk maradtak. A pusztulás azonban, a melyen Ó-Buda műemlékei keresztülestek, szintén nagyobb volt, mint bármelyik más városé a török hódoltság s az ezzel járó ostromok folyamán; talán még nagyobb, mint Budavaráé, a melyet visszafoglalásakor egyetlen törmelék-halommá rombolt az ágyúk tüze.

15. Ó-Buda nagy pecsétje Nagy Lajos és a Jagellók korából. A Nemzeti Múzeum régiségtárában őrzött credeti ezüst pecsétnyomók gipszmása természetes nagyságban.

Mielőtt Ó-Buda pusztulásáról szólnék, az épületeket sorolom föl, a melyek hajdani létezését okmányok bizonyítják s az azokkal kapcsolatos gyér műtörténelmi adatok csoportosítását kísértem meg.

Az ó-budai királyi várról s a káptalanéről az Anjouk kihaltáig sem tudunk többet, mint a tatárjárás előtti időből. Ó-Buda XIV. és XVI. századbeli nagy pecsétjén, a melyet Pulszky Ferencz 1874-ben Bécsben vásárolt s a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott s a mely nyilván a királyi várat ábrázolja, ennek tornyától jobbra-balra Nagy Lajos kettős címérével: ormókkal koronázott körfalat látunk kaputornyával, ezen belül hatalmasan kienielkedő s szintén ormókkal koronázott donjont, a melyhez kétfelől, kissé ferdén előre nyulva, de részarányosan elterülve, egy-egy nyeregterítővel fedett hosszúkas épületszárny fűződik. A 15-ik képen bemutatott pecsét rajza sokkal elnagyoltabb, semminthogy a vár elrendezésének nagy vonásain kívül egyébre is következtethetnénk ebből; de mivel Ó-Buda 1355 előtt is ennek a várnak uraitól függött, s mivel szabályos elrendezése szintén nem hegyi várra vall, úgy valószínűleg a Nagy Lajostól

megvett káptalani várat akarja ábrázolni. A régibb s a használattól elkopott pecsénymó a vár donjonját csúcsíves ablakkal ábrázolja, körirata gót nagybetűkből áll. A latin betűs újabb pecséten a donjon ablaka félköríves. A régi ó-budai vár, a melyet Nagy Lajos anyjának ajándékozott, Erzsébet özvegy királyné halála után is névleg és lényegileg egyaránt, mint a királyné vára szerepel. Róbert Károly özvegyének halála után, ennek hagyományából, Nagy Lajos neje, az ifjabb Erzsébet királyné bírja, a ki bizonyára itt lakott Mária leányával, a midőn ez Nagy Lajos halála után trónra lépett. Az ó-budai királyi várak egyike lehetett a színhelye Kis Károly meggyilkoltatásának. Zsigmond király már Budavárában lakott s az ó-budai régibb királyi várat második nejének ajándékozta, a ki 1425-ben Bécs város bírájához levelet ír s téglavetőket kér, hogy várában, a melyet „*unser Sitz in Eczelburg*“-nak nevez, építtethessen. Borbála királyné azt is fölemlíti, hogy itt „*zulande*“ nem tud téglavetőkre szert tenni; nyilván azért, mivel Budán és Ó-Budán addig csaknem kizárólag kőből építettek s a kevés téglavető, a ki akkoriban itt élt, Budavárában lehetett elfoglalva, a hol az építkezés akkor nagymérvű volt s a hol még előbb Zsigmond Friss-palotájánál is igénybe vették őket, a melynek töredékekben ránk maradt díszítményei is részben égetett agyagból készültek. Mátyás király korában az ó-budai várat anyja, Szilágyi Erzsébet bírja, a ki az e várban levő s bizonyára még Nagy Lajos korában épült szent Erzsébet-kápolna rektorának a békésmegyei Szent-Tornya községét adományozza. Az utolsó hiteles adat, a mely az ó-budai királyi várról ránk maradt, Beatrix királynőre, mint birtokosára vonatkozik, a ki itt szintén építkezett, illetve a vár egyes részeit alaposan átalakította. A Bonfini révén hírhedtté vált s a sicambriai légióról szóló koholt római fölírtos kő is ekkor került fölszínre.

A káptalani várról, a melyet Nagy Lajos magához váltott, még annyit sem tudunk. Nincs kizárva, hogy később Zsigmond király homályos multú egyetemét itt helyezte el.

A johannitáknak az ó-budai hévizeknél állott Szentlélek-templomáról és kórházáról Nagy Lajos korából s későbbi időkben 1515-ig csak adományokra és birtokcserére vonatkozó adatok maradtak ránk. Valamivel többet tudunk a tatárjárás előtt már szintén fönnállott Fehéregyházáról, illetve ennek Mátyás király korától való sorsáról s a káptalan székesegyházáról. Mind a kettőnek a helyéről azonban, jöllehet Fehéregyházára vonatkozólag ennek a megállapításával egész kis könyvtárt kitevő irodalom foglalkozik, ma sincsen kétséget kizáró módon határozott tudomásunk. Épp úgy enyésztek el nyom nélkül, egynek az alapfalai kivételével, azok a templomok és kolostorok, a melyeket Ó-Budán Nagy Lajos korában, jórészt ennek anyja, Erzsébet királyné alapított vagy újjáépíttetett.

Fehéregyháza Nagy Lajos korában, ennek 1355. évi csere- és határjáró oklevelében s ezután is elég gyakran van fölemlítve, állapotáról kimerítőbb képet azonban csak Mátyás király korában nyerünk. 1400-ban IX. Bonifácz bucsút engedélyez a templomnak, a melyet az okmány így nevez: „*Parochialis ecclesia Albe ecclesie beate Marie de promontorio Budensi*“. Mátyás királyunknak 1479-ben IV. Sixtus pápához intézett levele szerint a mezőn s a hegyek alatt a (budavári) királyi palotától körülbelül egy mértföldnyire terül el Fehéregyháza, a melyet a

magyarok megtérése után épült templomok között a legrégebbszintűnek tartanak s a melyet Mária-ünnepeken a hívek nagy serege keres föl. Fehéregyháza egykor plébániatemplom volt, most azonban csaknem teljesen elhagyatott, jóllehet a plébánia elnevezést és jelleget mindakkorig megtartotta. Mint plébánia, Fehéregyháza a budai prépost gondozása alá tartozik, a ki azonban itt a hívek számára meg nem felelően, csak két káplánt tart s ez is oly botrányos életű, hogy a nép még inkább kénytelen elkerülni Fehéregyházát. Hogy itt Mária tisztelete újra fölélesztessék, arra kéri királyunk a pápát, hogy Fehéregyházát a pálosok rendjének adományozhassa, mely feddhetetlen életéről és arról híres, hogy az egész ország lakossága rajongó szeretettel viseltetik iránta. 1484-ben kapják meg a pálosok Fehéregyházát, s ha 1519-ben VI. Sándor el is veszi tőlük, parancsát nyilván sikerült megmásítaniok, mert tovább is megmaradnak a kápolna mellé épített virágzó kolostorukban, a melynek Tholnay Máté 1519-ben szólót adományoz „a boldogságos szűz főoltára számára, a melyet a hajdan Fehéregyháznak nevezett kápolnában alapítottak“. Az utolsó adat, mely arról szól, hogy a pálosok még itt tartózkodtak, 1539-ből maradt ránk, a mikor Ó-Buda egyéb kolostorainak a lakóit jórészt már rég tova űzhette innen a törökök miatt általános nyugtalanság.

Ó-Buda aranykora Róbert Károly özvegyének az ideköltözésével kezdődik s Zsigmond trónraléptével ér véget. Ekkor alapítottak legpompásabb épületei, s a régiek közül is nem egy fényes átalakuláson eshetett keresztül; főleg Erzsébet királyné bőkezűségéből, a ki mintha csak versenyre akart volna kelni utolsó Árpádházbeli királyainkkal, újonnan is egymásután alapított egész sor kulturális intézményt. Miként az ó-budai királyi vár, a melyet lakásául kiszemelt, új fényt nyert ideköltözésével, a tatárjárás óta alighanem megviselt, de alaposabban át nem épített régi ó-budai székesegyház is gyökeresen alakította át s oly fényvel, a minőnek a budaiak épületeiken addig még nem lehettek tanúi.

Róbert Károly az ó-budai szent Péter-székesegyházról a pápához intézett egyik kérvényében úgy emlékszik meg, hogy szegénysége miatt a káptalan a tatárjárás óta immár roskadozó templomot nem képes helyreállítani s ő is csak akkor vállalkozhatik erre, ha a pápa megengedi, hogy a dömösi szent Margit-prépostságot az ó-budaival egyesítse. Ha ki is tatározták ekkor a templomot, a minek nyoma azonban szintén nem maradt ránk, újjáépítéséről alig lehetett még szó. Ennek a feladatnak megvalósítása Erzsébet királynéra hárult, a ki ó-budai építkezéseiről 1355-ben így emlékezik meg: „két templomot . . . újonnan építettünk és szereltünk föl“. Mint ezek egyikét, az okmány a budai prépost és a káptalan székesegyházát emeli ki. Ranzanus püspök Mátyás király halálakor írt s az akkor már igen lehanyaglott Ó-Budáról is megemlékező útlevelében a székesegyházról így emlékezik meg: „Itt Ó-Budán, a mely ma olyan csöndes, mint egy falu, van egy bazilika, a mely fölépítésénél, szerkezeténél és művészeténél fogva oly nagyszerű, hogy nem is illik e jóformán elhagyatott helyre, s úgy hat, mintha valami híres városban emelték volna“.

A büszke székesegyház e szerint bízást vetekedett püspöki székesegyházaink legnevezetesebbjeivel, a melyek java ugyan szintén elenyészett, a melyek régi fényéből azonban néhány töredék mégis ránk maradt.

Az ó-budai székesegyház belső fölszereléséből néhány oltárra vonatkozólag maradtak még ránk adatok. Ezek az oltárok, a melyeket már a templom átalakítása után kelt okmányok említenek, a következők: 1. a boldogságos Szűz oltára, a melyet Ezeny István ó-budai kanonok és bácsi prépost 1484-ben állíttat s a melynek VIII. Incze bucsút engedélyez; 2. szent András oltára, a melynek 1484-ben Kelemen a rektora; 3. a szent kereszt oltára, a melynek őre 1507-ben Czeglédi András mesterkanonok; 4. a szent Katalin oltára, a melynek az őreként 1522-ben Mártont említi az okmány; 5. Krisztus szent Testének oltára, a melynek számára 1513-ban bucsút engedélyez a pápa; végül 6. szent Péter és Pál oltára 1525-ben fordul elő, a mikor Miklós pap a rektora.

„Mirifici operis decore fundatum“-nak, csodálatos művészetűnek nevezi a világlátott Zsigmond király egyik 1391. évi oklevelében az ó-budai klarisszák templomát, a melyet a kolostorral egyetemben s a székesegyház átalakításáva egyidőben Erzsébet anyakirályné építtetett. A kolostor alapítását a pápa 1334-ben engedélyezi. Szűz Máriáról elnevezett temploma, a melynek már 1348-ban VI. Kelemen bucsút engedélyez s a melyet a pápák a kiváltságok egész sorával ezután is bőségesen halmoznak el, okmányaink szerint Ó-Budán, az ugyanitt levő szent Péter-templom, vagyis a székesegyház mellett terült el. Szomszédos lévén a két templom, nevét a pápai okmányok másolataiban gyakran elcserélik, még pedig rendszerint a székesegyházat is Mária-egyház néven emlegetik. 1358-ban Erzsébet királyné újabb kiváltságokért folyamodik a kolostor számára, a melyről ekkor azt mondja: „száznál több apácát, mind megannyi főnemesi és nemes leányt helyeztem el benne“. Az ugyanez okmány szerint temetővel és megfelelő melléképületekkel is bíró kolostor Magyarország legnagyobb női kolostora volt, s a mi művészi pompáját illeti, erre nézve a már említett Ranzanus azt jegyzi meg, hogy e tekintetben „az ó-budainál az összes kereszténységben kevés szebb női klastrom van“.

Az ó-budai klarissza-kolostorban a margitszigeti apácza-kolostor ilyformán hatalmas versenytársat nyert, mely túl is szárnyalta. Ha a szigeti dominikánus-kolostort nem is szünt meg rajongásával fölkeresni egész Magyarország népe, a Róbert Károly korában kivált főnemesi és hatalmasabb nemesi családok leányai, ha apáczáknak készültek, Nagy Lajos korában ide léptek be; a kik világiak maradtak, szintén itt nyerték neveltetésüket, s a főúri férfiakénál akkoriban behatóbb tudományos kiképzésen kívül kézimunkákat, különösen művészi hímzést tanultak. Erzsébet királyné maga is hímzett, a mint ez a krónikás azon panaszából nyilvánvaló, hogy Zách Feliczián épp azokat az ujjakat vágta le kezéről, a melyekkel miseruhákat varrt és díszített. Az ó-budai klarissza-kolostorban és a királyné felügyelete alatt készülhettek azok a művészi kárpitok és miseruhák, a melyeket Erzsébet Rómába zárandoklásakor a szent Péter-templomnak ajándékozott. Nyomuk és leírásuk csak egy 1361. évi leltárban maradt fenn, a melyet Fraknói ismertetett. E szerint drágaművű ötvösmunkákon kívül volt az ajándékok között egy violaszínű dorsale, vagyis oltár mögé függesztendő kárpit, a melynek közepén a Patrona Hungariae, kétoldalt egyfelől szent Pál, szent István király, Imre herceg és szent Lajos, másfelől szent Péter, szent László, magyarországi szent Erzsébet és szent Margit kiráyleány alakja volt

16. Frzsébet királyné házi oltára a párisi Rotschild-gyűjteményben. Fénykép után.

hímezve. A szentek alakját egymástól kettős búzakalászt ábrázoló diszítés választotta el; az egész képcsoportozat kerete vörös vászonra varrt szőlővesszőkből és aranyrózsákból összerótt füzér volt. Egy másik hímezett munka „a magyar királyné oltárterítője” néven szerepel a leltárban, s ez lecsüngő szegélyzetén vörös, vastag selyemből készült s a Pieta képével, két oldalán még két-két nagyobb s ezek között négy-négy kisebb hímezett képpel volt diszítve.

Hogy művészi hímmessel nálunk akkoriban, mint Squarcione példájának a bizonyossága szerint Itáliában, férfiak is foglalkoztak, még pedig hivatásszerűen és hogy a művészi hímezés s ezzel kapcsolatban a festészet is, Magyarország jelentősebb városaiban oly lendületet ért el, mint különben Európa egyéb országaiban is alig, azt Etienne de Hongrie példája is bizonyítja, a ki, PÓR ANTAL szerint, alighanem a Nagy Lajos halála utáni zavaros időkben vándorolt ki hazánkból s került Párisba, a hol a francia király udvari műhímmzője, festőművésze és valet de chambreje lett, s mint ilyen, talán az első azoknak az idegen mestereknek a sorában, a kiket a francia királyok később szinte hagyományos kitüntetésképp kamarásukká neveztek ki. Ha ilyen kiváló művész termett hazánkban, a kit még a középkor művészetében vezérszerepet játszó Franciaországban is megbecsültek, nincs okunk föltenni, hogy a tömérdek épület, a művészi kincsek nagy sokasága, a melylyel a király, királyné, a főurak, sőt a magyar nép is egyházainkat elhalmozta, külföldi mesterek keze alól került ki. Épp azért Ó-Budán készülhetett a házi oltár is, a melyről azelőtt azt hitték, hogy szent Margit volt, s a melyről CZOBOR BÉLA mutatta ki akadémiái székfoglaló értekezésében, hogy Erzsébet királynéé, illetve ennek hagyományából az ó-budai klarisszáké volt, a kiknek leltárában azután, hogy Pozsonyba magukkal vitték, a XVII. század második felében is a királyné kis ezüstoltáraként szerepel. A klarisszák eltörlésekor fölvetett leltár 1784-ben ezt az oltárt így írja le: Egy kis házikápolnába való oltár, két szárnynyal, a melynek középső részében áll a boldogságos Szűz alakja, a mint emléjét a csecsemő Jézusnak nyújtja, kétoldalt szüzek környékezik. Az 1866-ban külföldre vándorolt s most a párisi Rotschild Alfonz báró tulajdonában levő oltár aranyozott ezüsből készült. Mint 16-ik képünkön látható, szekrénye, a melyben a három szobrocska van elhelyezve, háromormú s lóheríves nyílású, csúcsíves stílu mennyezettel van betetőzve; az egyenkint három háromszögletes orommal betetőzött két szárnyát zománczos képek diszítik. A zománcz áttetsző s ilyen munkát 1290-ben Duccio da Siena készített először. Az áttetsző zománczot Franciaországba a XIV. század elején ültették át; több mint valószínű, hogy, tekintve a sűrű összeköttetést, a melyben Magyarország már az Anjouk trónra lépte előtt is Itáliával állott, az áttetsző zománcz ugyanakkor, ha nem hamarább, nálunk is megotthonosodott.

Visszatérve az ó-budai klarissza-kolostorra, adataink erről még csak adományozásokról szóló oklevelekben maradtak ránk. Az oltárok közül ezekben csak a Szentháromság-oltáráról esik említés, a melyet Morócsok királyi főlovászmester 1360-ban emeltet. Erzsébet királyné, a templom jóltevője, haláláig szakadatlanul áldoz a kedvencz klarisszákért, a kik szent életén és jó cselekedetein fölbuzdulva, mindvégig mint szent vagy boldog királynéről emlékeznek meg róla irataikban, jóllehet nem kanonizálták. Erzsébet királynét tudvalevőleg végren-

delete értelmében 1380-ban az ó-budai klarisszák templomában temették el, Krisztus szent testének itteni kápolnájában, a melynek oltára számára Nagy Lajos 1351-ben bucsút eszközöl ki.

Még mielőtt Erzsébet királyné a klarissza-kolostor alapításához fogott, 1331-ben engedélyt kapott XXII. János pápától ahhoz, hogy „Magyarország valamelyik városában“ ferenczi minorita kolostort állíthasson föl, a melynek azonban sem a Margitsziget, sem a budai vár helye nem lehet, nyilván azért, mivel ott már volt minorita kolostor. Erzsébet királyné Ó-Budán alapította a kolostort, s minthogy lakóira hárult az ó-budai klarisszák lelki gondozása, alighanem korábban, vagy legalább is ez utóbbiak kolostorával egy időben kellett épülnie. Nagy Lajos 1355. évi határjáró levele szerint a határ északról ismét délnek fordulva „... egy keresztülfúrt szirthoz jó, a mely a szent Lélek-egyház johannitáinak a malma mellett van, innen délnek halad a rombadőlt fal — vagyis a római vízvezeték maradványainak az irányában, innen ismét a földből hányt métához, a minorita-barátok kúriájának a fala mellé, a melynek kapuja a Fehéregyház felé néz“. Ebből nyilvánvaló, hogy a klastrom Ó-Buda északi végén állott, de mivel nem tudjuk, hogy hol végződött a középkori Ó-Buda, topografiai szempontból ez az adat sem oly becses, mint a minőnek az első pillanatban látszik s mint a minőnek eddigi fölhasználói vélték. A minoriták ó-budai kolostorának szánt adományok oklevelei közül az egyik a szent Katalin-kápolnáról emlékezik meg, a mely a kolostor mellett állott s a melyben a barátok miséztek. Minthogy a minoriták főkötelessége a klarisszák lelki gondozása volt, a kápolna kicsiny lehetett, temetőjük sem volt, mert a klarisszák czintermében temetkeztek.

Az eddig említett templomokon kívül Ó-Budának még saját plébániatemploma is volt, a melyről körülményesebben szintén Nagy Lajos 1355. évi oklevele emlékezik meg. A szent Margit vértanúról elnevezett plébánia e szerint Ó-Budának abban a részében állott, a mely ekkor a király birtokába került, a ki föntartotta magának azt a jogot is, hogy a plébánost prezentálja. A templom keletkezésének az ideje alighanem Margit királyleány halála utáni időkre tehető, de lehetséges, hogy még II. Endre korában alapították, a ki szent Margit vértanú fejét is megszerezte palesztinai útján. Erre vonatkozó adat azonban nem maradt ránk, a templom későbbi sorsáról is csak 1451-ből, a mikor Péntek Mátyás ó-budai polgár, az apácák udvarbírája, tíz aranyforintot hagy végrendeletében építésére.

Az 1355. évi határjáró oklevél hozzávetőleg Szent-Jakabfalva plebánia-templomának a helyét is meghatározza. Erről a templomról, a melynek plébániáját IV. Béla 1269. évi oklevele szerint udvari papjai alapították, Nagy Lajos határjáró oklevele így emlékszik meg: „az első méta kezdődik kelet felől, a nyulakszigeti szent Klára-kolostor sarkánál és így nyugatnak a Dunán át folytatva jön a Duna partján levő két kőmétához, a melyek egyike Ó-Buda, a másika Szent-Jakabfalva határát jelzi; és innen ez utóbbi felé kissé tovább haladva, a kerek kőhöz jó, a mely a szent Jakab egyházának felső részén fekszik, az út mellett, a mely Uj-Budáról Ó-Budára vezet s a mely mellett egy másik kő jelzi a métát és innen a határ a völgy martjához megy“. A völgy alatt kétségen kívül a Mátyás- és József-hegy közötti szűk völgy értendő, a melynek martja a mai állapot szerint az Ürömi-utca elején kezdődik. Ezzel szemben állott az út mellett

métakő; az út innenső keleti oldalán pedig, de szemben-e vagy följebb, azt nem tudjuk, volt a kerek kő, a mely a templom felső részén feküdt s a melytől egy kissé észak felé, a Duna partján levő s Ó-Budát Szent-Jakabfalvától elválasztó két kő állott: Szent-Jakabfalva határa, mely így a margitszigeti ferenczi kolostor sarkától nyugatról keletre húzott vonalba, körülbelül a mai Lujzagőzmalomtól délre esett. Itt a Budáról Szent-Jakabfalván keresztül Ó-Budára vezető út keleti oldalán, a falunak északi végén, közel a Dunához terült el szent Jakab-plébánia egyháza is. Szent-Jakabfalva 1355 után alighanem összeépült Ó-Budával, jóllehet nevét, mint a királyi, illetve királynői város régi külvárosa, megtartotta. II. Ulászló 1507. évi oklevelében gyermeke dajkájának a házáról, a melyet az adózástól fölment, úgy emlékszik meg, hogy fekszik „in villa Zent-Jakabfalva ad Castrum reg. Vet. Budense pertinente” — az ó-budai királyi várhoz tartozó Szent-Jakabfalván.

Az ó-budai királyi várhoz tartozott s ennek volt alárendelve 1355-től fogva Ó-Budának a káptalan főnhatósága alól kivett nagyobb része, a melynek határait, az 1355-iki oklevél javarészt nyom nélkül elenyészett métáinak a megközelítő meghatározása alapján, Fehéregyháza helyének a meghatározásával egyetemben, GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR és WEKERLE LÁSZLÓ igyekezett nagy buzgósággal megállapítani. Mielőtt kutatásaik eredményéről szólnék, nézzük, mi lett a sorsa Ó-Budának Erzsébet királyné halála után, a kinek és nagy fiának a város iránt való szeretete halmozta el oly díszes épületekkel, a minőkkel addig mai székesfővárosunk egyetlen része sem dicsekedhetett. Zsigmond király fiatal korában szüntelenül utazgatván, aligha lakott húzamosabb ideig Ó-Budán. Homályos multú egyetemét azonban, a melyről a konstanci zsinat koráig, 1415-ig maradt ránk adatok, 1390 körül Ó-Budán alapította. Nyilván, mivel Zsigmond egyetlen itten alapított intézményét is elhanyagolta, 1402-ben egész Ó-Buda, Makrai Benedek egyetemi professzorral az élén, Nápolyi László pártján áll, mely körülménnyel az ó-budaiak még inkább eljátszhatták a király irántuk való hajlandóságát. Erre pedig ugyancsak szükségük lett volna, mert a Budavaráéhoz fogható szabadalmakkal nem rendelkezvén, önerejükből városuk életének semmiféle tartalmat nem adhattak, annál kevésbbé, mivel a kolostorok lakóin kívül polgárai csaknem mind ezektől és a királyi udvartól függő exisztenciák lehettek; nem polgári lakosai pedig, ha volt is itt házuk, az udvar kedvéért csupán vendégként időztek itt. Hogy a tehetősebb mesteremberek és művészek közül már az Anjouk korában s még azok is, a kik Ó-Budán bő foglalkozást találhattak, szívesebben voltak Budavára szabad polgárai, arra semmi sem vet élénkebb fényt, mint az, hogy Nagy Lajos király udvari festője is, Johannes pictor regis Hungariae, Budavára polgára volt. Ennek bizonyossága az, hogy 1370-ben az itteni Nagyboldogasszony-templom czintermében temették el, a hol sírkövét napjainkban találták meg s falazták be a templom főkapujától balra. Lázongása után, ha még habozott, Zsigmond király ugyancsak könnyen szánhatta rá magát arra, hogy Visegrádot is mellőzvé, Budavárát tegye meg Ó-Buda helyett székhelyének. Buda azonfelül európai színvonalon álló eleven városi életénél s központi fekvésénél fogva is alkalmasabbnak bizonyult erre, mint az Anjouk korában is csak az ott időző vendégektől galvanizált Ó-Buda, a hol a polgárok közgazdasági és kulturális munkásságán nyugvó városi élet

igazában nem is volt, mert lakosai az ennek keletkezését elősegítő szabadalmakkal sem rendelkeztek. S mire Zsigmond király korában Budavára újabb lendületnek indult, még azok a mesterek is, a kiknek addig netalán ott volt lakásuk, szivesebben laktak Buda külvárosaiban, mint a helyi közlekedés akkori fejletlensége miatt az őket munkával ellátó eleven várostól távol fekvő Ó-Budán, a melyben a főurak is egymásután adhattak túl régi palotáikon, mivel az új királyi székhelyen vásároltak új házakat.

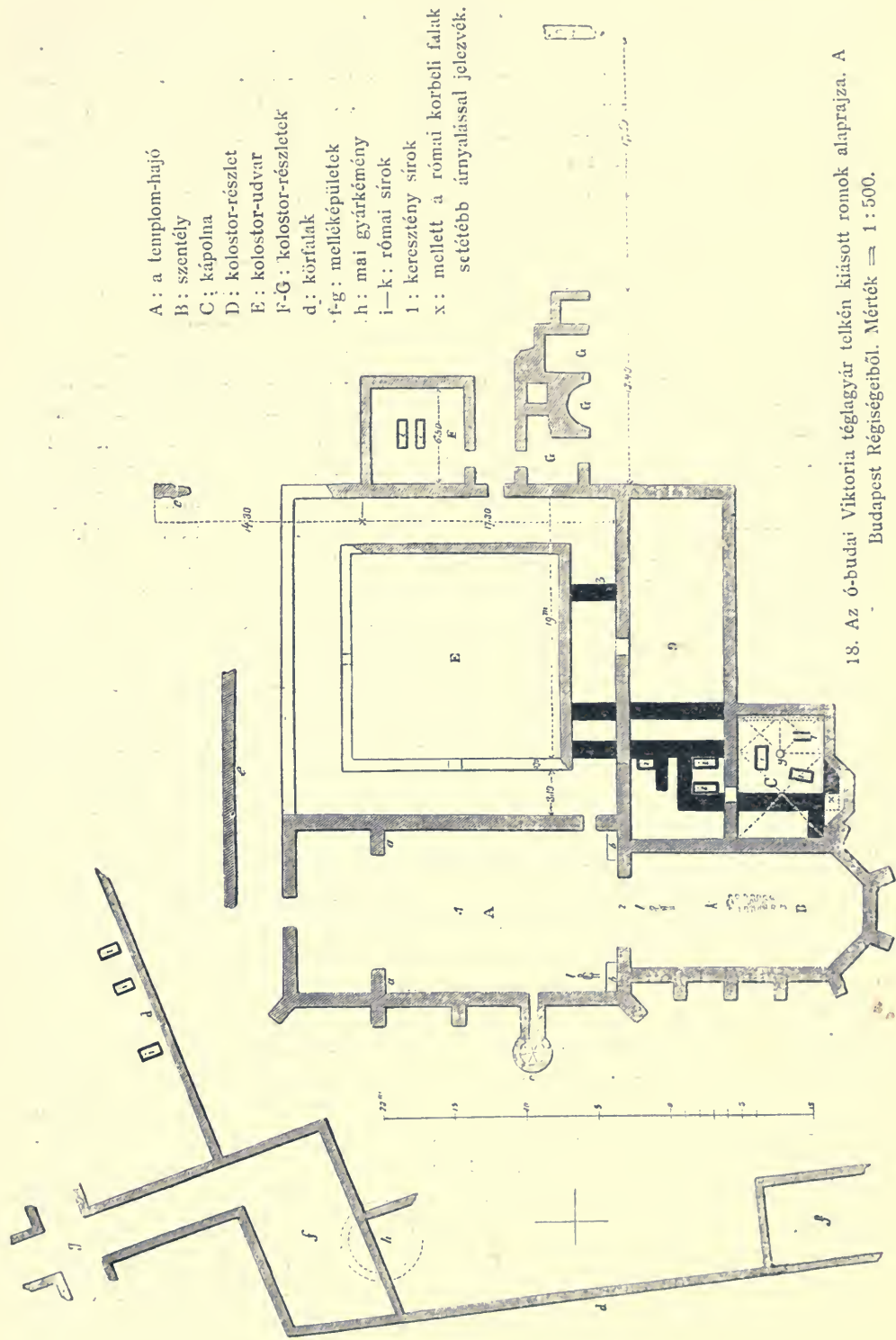
Ebben rejlik az oka annak, hogy Mátyás király korában már faluszerűen elhagyatott és csöndes egész Ó-Buda. Két főbb templomát azonban Ranzanus még most is jobban magasztalja, mint a budavári templomokat. A templomok körül lüktető vallásos életnek Ó-Buda ekkor ilyformán még jobban kedvezhetett s ez nem is szűnt meg itt mindaddig, míg a török végleg el nem foglalta Budavárát.

Nyilván a várból kiköltözött lakosság egy részével gyarapodott annyira ismét Ó-Buda lakossága 1541 után, hogy a mikor már itt sem lehetett békén a várból

17. Ó-Buda 1600 körül. Dilich metszetének hasonmása

minduntalan rajta ütő törökök miatt, kétrendbeli nagy kivándorlásáról van tudomásunk. Az utolsó emigrálás 1596-ban következett be, a midőn Pálffy 2000 emberének a fedezete alatt az addig Ó-Budán nyomorgó 5000 főnyi keresztény magyarok Esztergomba költöztek. Mikor két év múlva Miksa főherczeg a császári hadakkal Ó-Buda mellett táborozik, az egész város rőmtenger. A török döntötte romba, nyilván puskaporral robbantván föl jelentősebb épületeit, nehogy a Budavára körülzárolására törekedő keresztény hadaknak fedezetül szolgáljanak. A romba döntött Ó-Budáról több rajz maradt ránk a XVII. század elejéről: 1601-ből Miksa főherczeg táborának látképén, melyet NÉMETHY közölt, továbbá DILICH 1606-ban megjelent úti leveleiben. A tábor képén pusztán hol nagyobb, hol kisebb törmelékhalmozatok látnak, a melyek a régi ó-budai királyi vár, a káptalani vár s a székesegyházra vonatkozó topografiai adatokat még valószínűbbé teszik. Dilich, a kinek rajza után TOLLIVS rajza is készült, már határozottabb és nagyobb-

18. Az ó-budai Viktória téglagyár telkén kiásott romok alaprajza. A Budapest Régiségeiből. Mérték = 1 : 500.

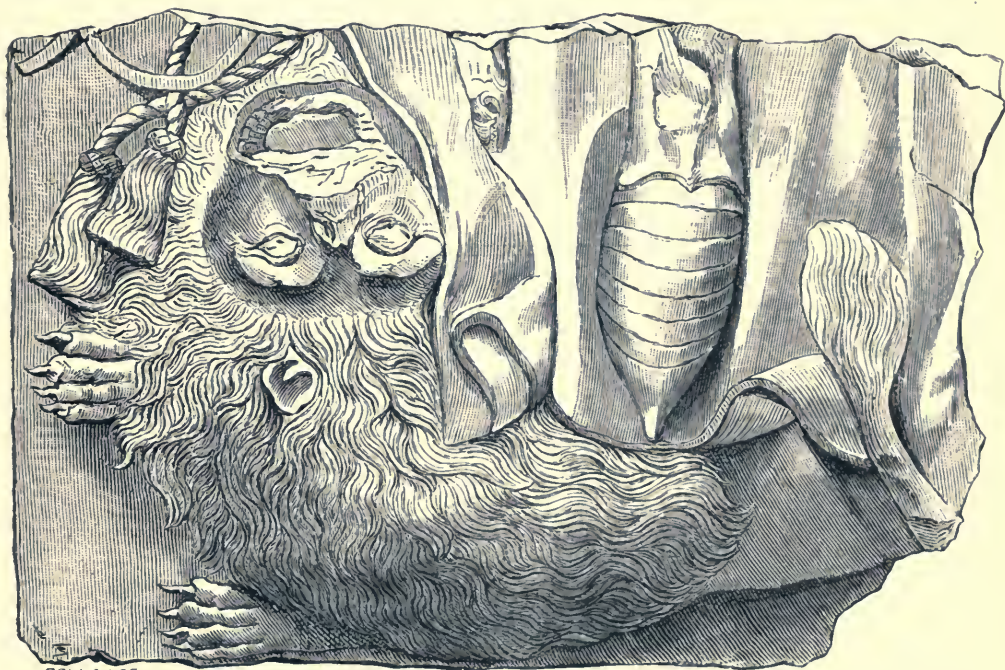

szerű romokkal népesíti be Ó-Budát; nyilván azonban nem azt az állapotot tükrözteti vissza, a melyet 1606-ban a város föltüntetett, hanem halomra döntött épületeinek a helyén kívül, régi leírások után képzeletből rajzolt romokkal az épületek hajdani mivoltáról is akar fölvilágosítást adni (17. kép). Így a Duna partján a kép előterén hatalmas templomromot látunk s ez nyilván a székesegyházat akarja jelenteni; e mögött kúpalakú dombon köralakú fallal övezett vár tör a magasba, mely nyilván a káptalani vár leírás után készült s körfalával és donjonjával Ó-Buda pecsétére emlékeztető rajza; de hogy a mögötte eső városrész is lássék, a valóságnak meg nem felelő módon szintén közvetlenül a Duna partján terül el. Topografiai s még inkább műtörténeti szempontból véve, ez utóbbi rajzok így hasznavehetetlenek. Mivel az iszonyú pusztulás és a török hódoltság megszűnte után történt új település miatt a régi Ó-Budából kő nem maradt kövön s helyén, a százados elhagyatottság folyamán a föld színével egyenlővé lett, az árvíz és iszap lerakódásainak is kitett romokon ma a sűrűn egymásmellé épített kisebb-nagyobb házak, székesfővárosunknak a fejlődésre ma a legkevésbé képes városrésze terül el: ásatásokra sem kerül itt egyhamar a sor, a melyek a föld alatt bizonyára még ma is lappangó alapfalak föltáráásával a régi épületekről legalább topografiai szempontból tájékoztatnának. Ó-Buda mai területén a középkori város épületeiből napjainkban csak két jelentősebb épület maradványai kerültek fölszínre. Ezek egyike a jóformán csak pusztá falból álló rom az ó-budai református templom mellett, a melynek helyén alighanem Ó-Buda középkori s szent Margit vértanúról elnevezett plébániatemploma állott. Ezt a romot Havas írta le, de ma már nyoma sincs, a református paplak elé gyalogjárónak idehurczolt s elkoptatott faragott köveken kívül. A másik rom a margitszigeti apácza-kolostor templománál egy harmadnyival kisebb, de ehhez hasonló elrendezésű kolostortemplom alapfalainak a maradványa, a melyet az ó-budai Viktoria-téglagyár helyén ástak ki s az itt fölszínre került faragott kövekkel egyetemben csakhamar új építkezésekhez széjjel is hordtak. A romok alaprajza 18. képünkön látható. Ó-Buda és Fehéregyháza újabb monografusai HENSZLMANN-nal, a romok első imertetőjével egyértelműleg, a klarissza-kolostor maradványainak tartották e falakat. Ennek azonban ellene mond az, hogy a templom egész hossza alig lévén 40, legnagyobb szélessége 11 méter, jóval kisebb volt a margitszigetnél, holott az ó-budai klarisszák kolostora csaknem még egyszer annyi apácza számára s alighanem jóval nagyszerűbb arányokban is épült, mint amaz. Följebb láttuk ezenfelül azt is, hogy az egyik okmány szerint a klarisszák temploma nem Ó-Buda városán kívül, mint ez, hanem a székesegyház mellett terült el, még pedig, tekintve a középkori templomok szigorúan keletről nyugatra néző fekvését, ennek vagy északi, vagy déli oldalán. Hogy a déli oldal a valószínűbb, ez abból következik, hogy ez esett közelebb a kolostor alapítójának, Erzsébet királynénak a várához, a ki azonfelül a klarisszákéhoz csatolt s ó-budai polgároktól vásárolt telkek fekvésének a bizonyossága szerint, a kolostor területét szintén csak északnyugat felé, keleti és déli irányban terjeszthette ki. Az Erzsébet királyné által 1349-től kezdve a klastrom számára vásárolt telkek közül SALAMON szerint nyolcz feküdt északnyugatnak, egy keletnek, három délnek. Északra a kolostortól állhatott ilyformán a klarisszák temploma, ettől

északra a székesegyház, mind a kettő pedig az eddig megállapítható valószínűség szerint a Duna partjához közel, a mai hajógyár és a Margitsziget felső részével szemben fekvő partrészen terült el.

A ferencziek kolostorának a templomáé NEMETHY szerint azért seni lehettek a Viktória-gyár telkén kiásott alapfalak, mivel ennek temetője nem volt. Idők folyamán a ferencziek is alapíthattak ugyan temetőt, de kolostorukkal kapcsolatban csak kápolna szerepel. A Viktória-gyári templom elrendezése, mint említettem, a margitszigeti apácza-templomával azonos volt; építészeti töredékei Henszlmann szerint a XIV. század derekára vallanak. Jóval biztosabban határozható meg a szobrászati töredékek kora, a melyeket itt találtak s a melyek közül egy pánczélos lovag sírkövének az alja az oroszlánál s a lovagnak ezen nyugvó vassarujával

19. Vörös márványból faragott síremlék töredéke az ó-budai Viktória-téglagyár telkén kiásott templomból. A „Budapest Régiségei“-ből.

ránk maradt. Ez a remekművű vörsmárvány-faragvány, mely 19-ik képünkön látható — stílusa után ítélve — a XV. század második felében készült; ugyane század végéről való a babérlevelekből összerótt disztiménytöredék, a melynek szalagrézletén három betű: REG is ránk maradt, s a mely már a renaissance hatására vall (20. kép). Egy kettős kereszttel, egy ollóval s két keresztbe tett kapával diszített faragványos kőtöredéket is találtak itt, a mely mind megannyi beszélő czímer s annak a foglalkozására vall, a kinék alighanem szintén a sírkövéből maradt meg. A töredékek után ítélve valószínű, hogy a királyi várhoz tartozó emberek s Ó-Buda környékén élő majorosok és vinczellérek egyaránt temetkeztek itt, s minthogy a templom mellett négyszögalakban épült kolostornak a maradványai is fölszínre kerültek, úgy ez aligha volt más, mint

Fehéregyháza s a Mátyás korában a pálosok számára épített kolostor. Fehéregyháza újabb kutatói, WEKERLE kivételével, ellentmondanak ugyan annak, hogy ez az ősi szentély, a mely azonban alighanem már 1400 előtt, a mikor bucsút nyert, gyökeresen újjá épült, itt feküdt; a helyet azonban, a melyet ennek ők kerestek, mindeddig nem sikerült kétséget kizáró módon megállapítaniok. Ennek oka alighanem az, hogy, mint Havas is, a ki utoljára foglalkozott Fehéregyházával, az 1355. évi határjárási oklevél fölhasználásánál hibás pontból indultak ki.

A szent Klára-kolostor fekvése akkor még nem lévén előtte ismeretes, Havas az oklevél e szavát tollhibának véli s a domonkosi apáczák szigeti Mária-kolostorá-

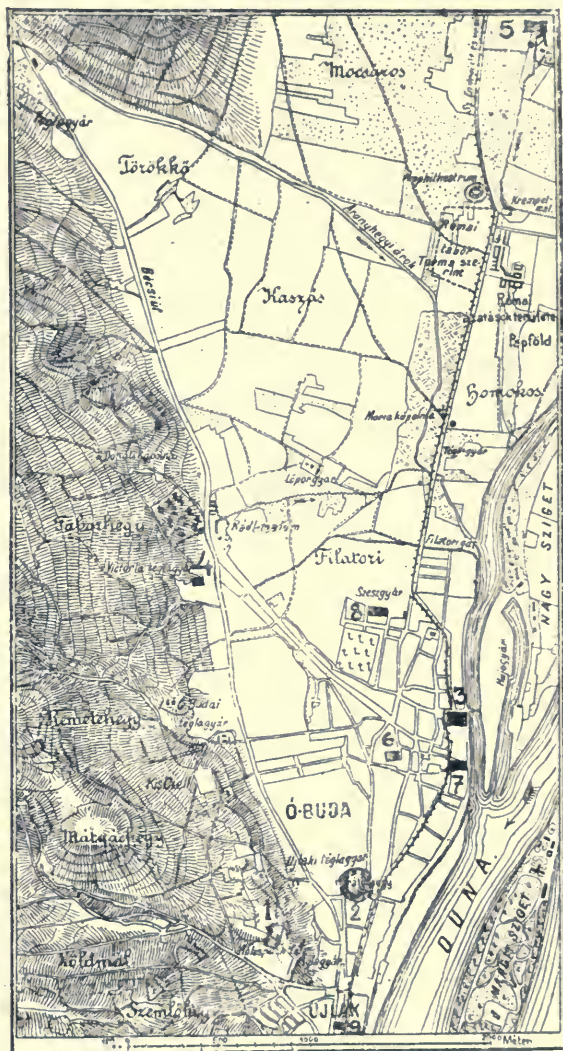
20. Töredékek az ó-budai Viktória-téglagyár telkén kiásott templomból. Egyharmad, illetve háromötöd nagyság. A „Budapest Régiségei“-ből.

nak a sarkából indul ki. Ha az oklevélben említett világtájak után igazodva, a latárkeresésnél ennek folyamán a helyes vonalba is zökken, a végén, a melynek méltái Fehéregyházára vonatkozólag a legfontosabbak, ismét tévedésbe esik. Havas szerint a határjárás vonala a szentléleki kolostor malmától a vízvezeték utolsó pilléréig terjed, *ettől mindig délnek tartva*, egy földből hányt métn át a minorita-klastrom falához jut, melynek kapuja a Fehéregyházra néz. Nem bizonyos, vajjon az utolsó pillér a vízvezeték pillérei közül az volt-e, a melynek alapját Havas ásatai közben a Grünwald-gyártelepen megtalálta. S ha az volt, a határjárás innen nem megy tovább is délnek, hanem déli iránya csak idáig tart, a mint

ez az okmánynak följebb fordításban már idézett eredeti szavaiból is kitűnik: „ab inde (a szentléleki johanniták malmától) versus meridiem per murum. dirutum cuius lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati; et inde per quandam melam terream (de hogy ismét versus meridiem, erről szó sincs; sőt nem is lehet, mert a földmértára épp azért volt szükség, mivel a vonal addigi irányától eltért) ad murum curiae fratrum minorum, cuius porta respicit versus Eccl. Albam B. Virginis“. Bizonyos, hogy a középkori Ó-Buda a mai filatori gáton túl északra nem terjedt, mivel a gát építésénél semmi épületmaradványt nem találtak; a szentléleki kolostor északnak, messze a várostól, különálló telep volt. A Viktória-gyár telkén talált falak a tompaszögben megtört gát hegy felé eső nyugati végének az irányában terültek el. Mint-hogy a gát innen északkeletre nyulik s csak jó távol fordul a Dunának, a Viktória téglagyárral szemben a föld alatt még mindig lappanghatnak romok, a melyek, ha egyáltalán felszínre kerülnek, a minorita kolostor romjainak bizonyulhatnak.

Hogy Fehéregyház volt-e Árpád sírja, a mely miatt oly lázasan kutatták, erre a kérdésre részletesebben kitérni nem lehet föladatom. Annyi bizonyos, hogy a templom egyházi okoknál fogva nem épülhetett sírja fölött, a mit egyébként Anonymus sem állít, a kire a sír kutatói hivatkoznak. Anonymus idevágó szavai a következők: „Urunk születésének 907. esztendejében Árpád elköltözék e világból s tisztességesen eltemettetett egy kis patak fölött, mely kömederben folyik alá Attila király városába; itt a magyarok megtérése után

21. Ó-Buda térképe középkori épületeinek valószínű helyrajzával. Csányi Károly rajza. — 1. A királyi, később királynői vár. — 2. A káptalani, később királyi vár. — 3. A székesegyház. — 4. Fehéregyháza. — 5. Szt. Lélek kolostor. — 6. Szt. Margit plébánia-templom. — 7. A klarisszák Sz. Mária temploma. — 8. A ferencziek kolostora. — 9. Szt. Jakab plébánia-templom.

egyház épült, melyet Fehérnek neveznek a boldogságos szűz Mária tiszteletére“. Az itt említett patak a hajdani Radl-malom pataka, a melynek árka alig pár lépésnyire eredetétől keletnek fordul. Ha Anonymusnak hitelt adhatunk, itt temették el Árpádot, de hogy Fehéregyháza nem közvetlenül a patak fölött, hanem hajlásától délre állott, ezt a Viktória-téglagyár telkén kiásott romokon kívül annak a XV. századbeli velencei követnek a szavai is bizonyítják, a ki Ó-Buda környékén római fölíratokat gyűjtött s a kit Mommsen nyomán WEKERLE idéz. Ezek szerint Ó-Budától 2000 lépésnyire feküdt Fehéregyháza, a melyen túl kétszáz lépésnyire egy csörgedező patak fölött a velencei követ szintén talált egy római fölíratos követ.

Mindezek után, hadd soroljam föl Ó-Buda középkori monumentális épületeit.

Ezek, mint láttuk, a következők:

1. A királyi vár, mely Nagy Lajostól kezdve királynői vár néven szerepel s szent Erzsébet itteni kápolnája.
2. A káptalani vár, melyet 1355-ben Nagy Lajos magához vált.
3. A szent Péter apostolról elnevezett székesegyház s a prépost és káptalan nem említett, de alighanem szintén létezett székháza.
4. Fehéregyháza, a mely Mátyás korától kezdve pálos-kolostorral kapcsolatos.
5. A johanniták szentléleki temploma, kolostora és kórháza Ó-Budától északnak.
6. Szent Margit vértanu temploma, mely Ó-Buda belvárosának a plébánia egyháza volt.
7. A klarisszák szűz Mária-temploma és kolostora.
8. A minoriták kolostora és szent Katalin-kápolnája.
9. Szent Jakab temploma, mely a hasonló nevű falu, illetve külváros plébánia-temploma volt.

A Margitszigeten hat nagyobb szabású telepről van tudomásunk. Csupán Ó-Buda és a Margitsziget területén tehát a tatárjárás óta Nagy Lajos haláláig 15 legalább is monumentálisnak nevezhető, gyakran egész épületesoportozatból álló építészeti alkotás létesült vagy épült újjá. Ha ehhez a Kis-Pest kapcsán említett négy templomot, a budai hegyekben levő szent Lőrincz-kolostort és templomát s a Buda várában és külvárosaiban ugyanez idő alatt épült templomokat, kápolnákat és kolostorokat hozzászámítjuk, úgy székesfővárosunk mai jobbparti részében közel negyven monumentális épületről szerzünk tudomást, a mely a képzőművészet mind a három ágának a tatárjárástól kezdve Zsigmond trónraléptéig oly nagymérvű tevékenységet nyújtott, mint a minővel a képzőművészet Európa más fővárosai közül is nem sokban dicsekedhetett. Modern értelemben véve pedig Buda, a budai várral egyetemben csak Zsigmond korában lesz hazánk fővárosa. Szerepének a súlya, a melyet ettől fogva Magyarország műtörténelmében betöltött, a profán építészetre esik. Buda vára és külvárosai addig emelt középkori épületeinek a java azonban szintén az egyházi művészet körébe vág.

VI.

Budavára egyházi építésze Zsigmond király koráig.

Mai székesfővárosunk egyes részei közül Budavára a legfiatalabb. A tatárjárás után IV. Béla alapította. Belső történetében a mohácsi vészig három korszakot lehet megkülönböztetni. Az első Róbert Károly uralkodásáig tart s ennek folyamán Budavára első sorban katonai város, a szomszédságában elterülő s virágzó kulturális és közgazdasági életnek örvendő városok közös hadi erőssége. Róbert Károly uralkodásakor hazánk hadi szervezetének a változásával Budavára veszít katonai jelentőségéből s a falain belül addig domináló német, lovagi és grófi címmel büszkélkedő katona családok helyett a mesteremberek és kereskedők lépnek előtérbe. Ez utóbbiak nélkül Budavára azelőtt sem szűkölködött ugyan: szerepük azonban addig csak helyi jelentőségű lehetett. Csak a mire Róbert Károly és Nagy Lajos a kereskedést és ipart előmozdító szabadalmakkal ruházza föl Budavárát, válik ez közgazdasági téren országos fontosságúvá s hazánknak e tekintetben első városává, a mely a kelet és nyugot közötti kereskedelemnek a legjelentősebb közvetítő gócpontja s a melyben a külföld kereskedelmi főhelyeihez mérhető eleven városi élet is lüktetett. Zsigmond király korában Budavára politikai szempontból is hazánk fővárosa lesz, egyre fejlődő közgazdasági élete még elevenebb, ennek színhelye azonban nem a vár többé, mely területileg amúgy is kicsiny volt, s a melyből azonfelül az itt letelepülő főurak és főpapok szorítják ki a mesterembereket.

A középkori városok mozgalmas életének a főtényezői a kereskedők és iparosok Budavarából jó részt az ezzel közigazgatásilag csak lazán összefüggő külvárosokba vonulnak, a melyek Mátyás király korában területileg a Gellérthegy tövében fekvő s Kelenföldnek nevezett Kis-Pesttel, továbbá Szent-Jakabfalvával és Ó-Budával oly szorosan olvadtak össze, hogy DILICH még 1606-ban is, a mikor egyes részei már romokban heverték, egyetlen városnak tekinti a mai Buda mohácsi vész előtti részeit s egységes városnak is tünteti föl a helyszínén készült, de részleteiben ideáлизált rajzán.

Budavára történelmi korszakainak a jelleme a kulcs, a melylyel műtörténelmi fejlődése egyes korszakainak a jellemét megállapíthatjuk. Mint első korszakában városi szabadalmak nélkül szűkölködő s főleg katonai jelentőségű város, a külföld, de még hazánk nem egy városának is a városi és kulturális élet tekintetében mögötte állott. Közép-Európa középkori városai rég elérték városi életük fejlettségének a teljét, a mikor ez Budavarában még csak kezdődött. S a mire Budavára e tekintetben méltó versenytársuk lett, a kor szelleme már nagyot változott s ez az oka annak is, hogy a középkori műtörténelemben nem tölt be oly fontos szerepet, mint Európa más fő- és jelentősebb kereskedelmi városai. A középkori városok kulturális és közgazdasági fejlettségének a legfényesebb emlékei, a csúcsíves stílus óriási dómok, a melyeket a városi lakosság erejének a tudatában s vallásos rajongásában oly nagyszabásúaknak tervezett, hogy jórészt évszázadok folyamán sem bizonyult képesnek befejezésükre, nagyobbára a XIII. században kezdtek épülni. Budavarában ekkor lakosai zömének, az ide

telepített német családoknak IV. Béla kénytelen templomot alapítani; a magyar mesteremberek, a kik előbb telepedtek le itt, ha a maguk erejéből is emelik Budavára másik plébánia-templomát, városi szabadalmak nélkül sokkal egyszerűbb viszonyok közepette élnek, semminthogy fényesebb templom építésére képesek volnának.

A XIV. században, a midőn Buda városi életének a föllendülése kezdődik, egész Közép-Európában reálisabbá válik a korszellem s emberi erőt meghaladó nagy alkotásokra ideális hevületből nem igen vállalkozik többé a városi lakosság, a mely az előző században megkezdett dómok építését is mind lanyhábban folytatja. Csupán Itáliában épülnek még óriási székesegyházak, de itt sem annyira a vallásos rajongásból, mint inkább az egyes városok dicsszomjából kifolyólag. Ez utóbbi az Itáliával szakadatlan belső összeköttetésben álló Budavarában ekkor még nem lehetett nagy s a XV. században, a midőn mai fővárosunk eléri virágzása teljét, benne székelő királyaink és főúri lakosai becsvágyuk kielégítését inkább profán, mint vallásos épületek emelésében keresik, a nélkül, hogy Buda egész lakosságának a szélsőségektől Magyarország egész lakosságához hasonlóan a keresztes háborúk korában is óvakodó vallásos élete veszítene régi őszinteségéből s a társadalom összes rétegeit átható bensőségéből. Budavára lakosai vallásos szükségleteinek teljesen megfeleltek azok az elég nagy számban emelt, terjedelemre és művészi fényre nézve azonban az ó-budai székesegyháznak is mind mögötte álló plébániai és kolostori templomok s korlátolt jogokkal fölruházott, terjedelmüknél fogva azonban nem egyszer szintén a templomok számába sorozható kápolnák, a melyeket itt s külvárosaiban az utolsó Árpádok és az Anjouk korában királyaink, részben maga a lakosság, valamint egyes bőkezű magánosok alapítottak.

A külföldi nagy székesegyházakhoz fogható templom azonkívül, hogy itt sohasem volt püspöki székhely, illetve nagyprépostság, azért sem épülhetett Budavarában, mivel virágzása teljének a kezdetével a természettől szűkre szabott területe már egészen be volt építve. Nagyobbszabású székesegyháznak így helyet sem találhattak volna, ha csak nem a királyi telkeken, a melyek azonban a polgári várostól való szigorú elkülönítésüknél fogva nem szolgálhattak e célra s Zsigmond és Mátyás király korában új palotarészletekkel építtettek be.

Ha nagyszabású székesegyházzal Budavára és külvárosai nem is dicsekedhettek, mai székesfővárosunk jobbparti részében a mohácsi vész előtt a templomok száma a budaváriakkal egyetemben aránylag azért is nagynak és elsőrangú európai fővárosokhoz méltónak mondható, mivel Budavára egyházfejedelemnek állandó székhelye sohasem volt s ezzel kapcsolatban a templomépítésnek kedvező fokozottabb külső vallásos életnek sem a színhelye. A mennyiben a ránk maradt adatokból az előző fejezetben kimutathattam, az egyházi építés terén az utolsó Árpádok és az Anjouk korában Ó-Buda és a Margitsziget járt elől; Budavarában és külvárosaiban azonban a templomépítés terén szintén akkor a legnagyobb mérvű a tevékenység. Zsigmond korában már csak egy templom épült itt, Mátyás király korából pedig pusztán meglevő egyházi épületek kibővítéséről, illetve díszítéséről van tudomásunk. Az építészet java föladataival ekkor profán célokat szolgál.

Az első budavári templomról, a mely a tatárjárásig pusztá és lakatlan várhegyen épült, IV. Incze 1248-ban kelt okmányában esik említés. Ebben a pápa az esztergomi érseket arra szólítja föl, hogy vizsgálja meg a veszprémi püspökök „a budai új hegyen épült Mária-egyház“ őt illető jogainak a névszerint felsoroltak által való bitorlására vonatkozó panaszát. Ez okmányból nyilvánvaló, hogy Budavára erődítményeinek az építésével együtt, sőt nincs kizárva, hogy még ezek előtt emelték itt az első templomot, a mi a középkor szellemének egészen meg is felel. A tömérdek nép, a mely a várfalak építésével foglalkozott s a melyet még a német telepítés előtt költöztetett ide IV. Béla, ha határozottabb városi vagy községi szervezete nem is volt még, templom nélkül nem szűkülkedhetett. A községi szervezet hiánya lehetett az oka annak is, hogy a templom tizedét, birtokait s más javait, a melyeket az idézett okmány felsorol, a fehérvári prépost és káptalan, az esztergomi és felhévizi johanniták (magister et fratres domorum st. Stephani regis de Strigonio et de Callidis aquis iuxta Budam), némely nemesek s más egyháziak és világiak bitorolták. Kérdés most már, melyik az a Mária-templom, a melyet okmányunk említ. Buda régibb monografusai, a kik a mai székesfőváros területén állott, különböző Mária-templomokat össze-
 tévesztve, a mai budavári Nagyboldogasszony-templomának az eredetét szent István koráig viszik vissza, látszólag az ő fölfogásuknak kedvező érvet találnának az említett okmányban azokkal szemben, a kik az erre vonatkozó 1255. évi okmány kétséget kizáró adatai alapján az állítják, hogy a Nagyboldogasszony-templomát IV. Béla újonnan alapította. Fölfogásukból, melyet újabb írók is osztanak, csak annyit fogadhatunk el, hogy nem a mai Nagyboldogasszony-templom volt az első Mária-templom Budavárában. Hogy azonban ez az első templom a mai Nagyboldogasszony helyén állott, annak azon felül, hogy a legesekélyebb erre vonatkozó adat sem maradt ránk, a józan ész is ellene mond. Hogy ez az első templom is a tatárjárás után épült, azt alig állíthatja valaki, mivel alig két évtized alatt egy helyre két templomot építeni IV. Béla királyunknak nem igen lett volna oka. Hogy a tatárjárás előtt az első templom nem épülhetett, az is bizonyos, mivel a várhegy lakatlan volt s ha már akkor főnnállt volna, IV. Béla nem jelentheti vala ki a kegyuraságát a nyulakszigeti apáczákra átruházó 1255. évi oklevelében, hogy ez elhatározásához az „*építendő templom* minden fölszen-
 telését megelőzőleg az esztergomi érsek is hozzájárult beleegyezésével“. Tudva-
 levő, hogy a tatárjárás előtt a nyulakszigeti apácák kolostoráról még szó sem lehetett s így ha a Nagyboldogasszony-templom alapítása akkor történik, ezzel egyidejűleg a kolostorról IV. Béla nem beszélhetett az esztergomi érsekkel. Minthogy a józan észszel ellenkezik, hogy a tatárjárás után alig két évtized alatt ugyan-
 azon a helyen két templom épült, az 1248. évi pápai okmányban említett budavári Mária-templom nem lehet más, mint az, a melyet a vár erődítményeinek az építésénél tevékeny s itt először letelepült lakosság akár a maga erejéből, akár IV. Béla támogatásával közvetlenül a tatárjárás után épített. Több mint való-
 színű, hogy a IV. Béla király által alapított s 1255-ben eleve a nyulakszigeti apácák kegyurasága alá rendelt Nagyboldogasszony-templom elkészülte után az 1248. évi okmányban említett budai Mária-templom a király kívánságára, az előbbtől való megkülönböztetés végett a Mária Magdolna nevet nyerte s e néven

szerepel azután, hogy a német lovagi telepések ideköltözésével a Budavára mult-jára boruló homály átlátszóbbá válik, egészen a török hódoltság koráig.

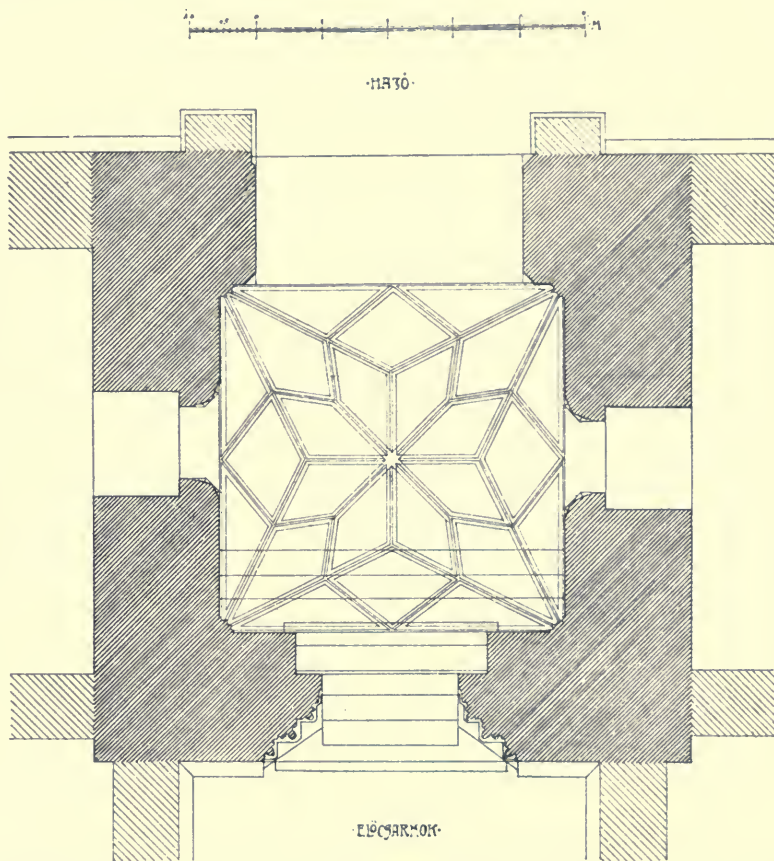
Hogy a budavári Mária Magdolna-templom a mai helyőrségi templom helyén állott, azt RÖMER és NÉMETHY mutatta ki. Az utóbbi Mendelmann 1541-ben készült, Budavárát ábrázoló rajza alapján azt is bebizonyította, hogy Budavárának addigi monografusai által nagyobbára föltevések útján megállapított topografiája a maga egészében hamis. A legtöbb adat a Mária Magdolna-templomról annak az évszázados pörnek az okirataiban maradt ránk, a melyet ennek plébánosai a budavári Nagyboldogasszonytemplom plébánosai ellen folytattak. Ennek a pörnek első fázisa 1258-ban azzal ér véget, hogy békés egyezés útján a Magdolna-templom plébánosa s a pörbe szintén belevont alsóvárosi szent Péter vértanu templomnak plébánosa évenként $4\frac{1}{4}$, illetve $4\frac{3}{4}$ márka ezüstöt fizet a budavári Nagyboldogasszony-plébánosának, a ki a két templomot filiájává akarta tenni. A Nagyboldogasszony plébánosa bizonyára azon buzdult föl, hogy a mint IV. Béla lovagi német telepeseiből áll az uralkodó osztály Budavárában, akként a templomnak is, a mely számukra épült, jogában áll, hogy főnhatóságot gyakoroljon a másik két templom fölött, a melyek közül a Mária Magdolna-temploma pedig előbb épült. SCHIER kevésbbé határozott adatok alapján e pörbe nemzetiségi motivumokat is kever. Ezeket föltevéseikkel megtoldva, Budának az utána induló monografusai annyira kiszínezik, hogy szerintük a két várbeli templom s a hozzá tartozó hívek között akkora volt az ellentét, hogy a magyarok a Nagyboldogasszonynak szinte a küszöbét sem léphették át. Az okmányokban erre vonatkozólag elfogadható alap nincsen. Az egész pör, mely 1390-ig nyolczszor megújul, pusztán a plébánosok érdekösszeütközésére vall. A magyar és német lakosság, ha fölmerültek is Budavárában nemzetiségi surlódások, a pörrel nem igen törődött, annál kevésbbé, mivel a Róbert Károly koráig katonai jelentőségüknél fogva elvitázhatatlanul uralkodó német polgárok s a mesterséget űző magyar és a kereskedéssel foglalkozó olasz lakosság sem lakhatott egymástól oly szigorúan elkülönítve, hogy a két, illetve három plébánia határainak a fekvése szerint való megállapításakor a Magdolna-templom területén kizárólag magyarokról, a Nagyboldogasszonyén pedig kizárólag német lakosokról lehetett volna szó. A XIII. században a Mária Magdolna-templom plébániai területéhez tartozik a várnak az a része, a mely a mai pénzügyminiszterium északi oldalán volt dominikánus kolostor kapujától a vár faláig nyugatnak húzott vonaltól északra esik, valamint a várnak a mai várszínház helyén állott szent János-templomtól a királyi palotáig (curia regis) terjedő része.

A megújuló pörök folyamán a határok is változnak. 1352-ben VI. Kelemen pápa is megerősíti az egyezséget, a melyet a három plébános kötött. A pör azonban csak 1390-ben jut befejezéshez, de még akkor sem véglegesen. 1390-ben a Nagyboldogasszony plébániájának a területe ez: a dominikánus kolostor kapujának az irányában vont vonaltól a királyi palotáig terjedő déli várrész s az utóbbitól nyugatra a falakon kívül fekvő Logod. A Magdolna-templom plébániája alá a vár északi része és a falain kívül fekvő Tótnfalu tartozik.

A budavári Mária Magdolna-egyház helyén ma a barokk stílusban épült helyőrségi templom áll. A sarkain támasztó pillérekkel bíró hatalmas torony alsó,

négyszögletes fele s részben a három oldalú apszis is még a régi templom maradványa, a melyről eddigelé írott adatunk is csak kevés van. A Magdolna-templom oltárai közül a szent Lélek oltárát 1390-ben említi okmány. E szerint IX. Bonifác pápa bucsút hirdet azok számára, a kik az oltárt látogatják s javadalmát gyarapítják.

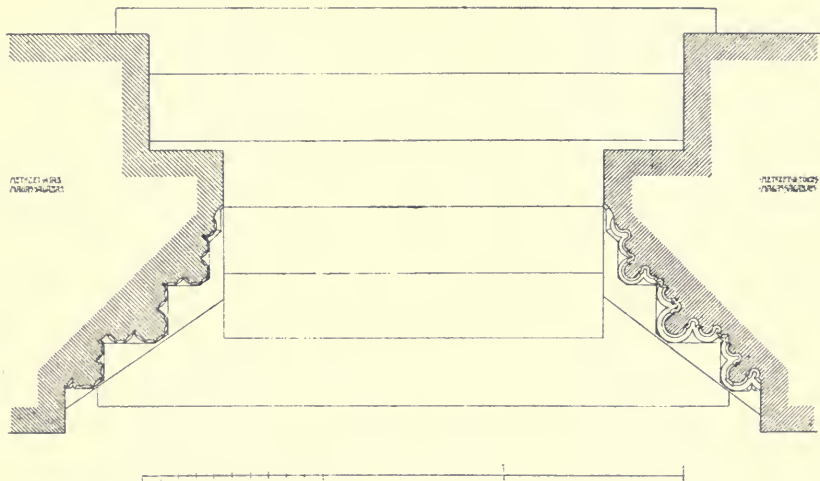
1487-ben szent Péter apostol oltárát találjuk fölemlítve, a mely a budai bognárok és esztergályosok czéhének az oltára volt. A főoltáron kívül volt itt még a szent olvasónak s szent Fábían és Sebestyénnek oltára. Idők folyamán

22. A budavári Magdolna templom toronycsarnokának alaprajza. Mérték = 1 : 120. Csányi Károly fölvétele.

a hajókhoz csatolt kápolnákkal is gyarapodott a templom, a melyek közül azonban csupán a 14 inségben segítő szent és szent Miklós kápolnájáról esik 1534-ben említés. Erről a két kápolnáról azt olvassuk János király ez évi okmányában, hogy a templom mellett van s Kanczaler Zsigmond nagyapja alapította. Ez a XV. század dereka táján történhetett s a kápolnák alighanem a torony déli és északi falához csatlakoztak. A torony ez időtáiban szintén újjá épülhetett; ránk maradt földszinti csarnoka, a melynek alaprajza 22. képünkön látható s a mely a régi templomnak egyben előcsarnoka is volt, kitűnő technikával készült csillag-

boltozattal bír, a mai barokk előcsarnokban látható díszkapú szintén késői csúcsíves jellegű. Mint 23. képünkön alaprajza is mutatja, a díszkapú bélletének s ez utóbbi talapzatának a tagozása egyaránt nyugtalan. A közeiben levő pálcza-tagozatok miatt a befelé fokozatosan vékonyabbá váló 3 pár kései jellegű fél-oszlop a bélletben maga is csak pálczatagozatként érvényesül. Az oszlopfejezettel való megszakítás nélkül közvetlenül az ívmező bélletébe nyúló tagozatok a lándzsaszerűen karcsúra nyújtott kapunyílás csúcsánál egymást keresztezik. Hasonló szabású, de jóval egyszerűbb a torony csarnokának az oldalfalaiba vágott ajtónyílások kőből faragott, ma azonban a főkapuhoz hasonlóan bemeszelt kerete. A két kápolna, a melybe ezek az ajtók nyíltak s a mely ma nem létezik többé, fekvésénél s ajtóí kései csúcsíves jellegénél fogva lehetett a följebb említett inségben segítő 14 szent és szent Miklós kápolnája.

23. A budavári Magdolna-templom XV. századbeli főkapujának alaprajza. Balfelől: metszet a béllet lábzatának a magasságában; jobbfelől a törzs magasságában. Mérték = 1:40. Csányi Károly fölvétele.

Mendelmann XVI. századbeli metszetén a Magdolna-templomon két tornyot látunk. A ránk maradt torony helyzete arra vall, hogy a homlokzat közepén állott s így párja nem volt. Hogy újjá építéskor a mellékhajók elé kápolnákat fűztek, ez arra enged következtetni, hogy a templom két oldala a XV. század közepén hozzáfűzött kápolnákkal már be volt építve. Miként a budavári Nagyboldogasszony templomé, úgy a Magdolna-egyház padozata is ma mélyebben fekszik mint az utca szintája; itt azonban a lépcső a főkapunál kezdődik s közvetlenül a toronycsarnokba vezet. Ebből nyilvánvaló, hogy nem templomainkat építették gödörbe, de a talaj emelkedett magasabbra körülöttük századok folyamán.

A Nagyboldogasszony temploma, mint ez a már érintett adatokból kiviláglik, csak a Magdolna-templom után épült s alapítása előtt a várban már egy másik templom is fönnállott, a dominikánusok temploma, a melyről a többi budai szerzetesi templom és kolostor kapcsán alább szólok. Mai székesfővárosaink jobbparti részén a budavári Nagyboldogasszony-templom az egyedüli, a mely a török

hódoltsággal járó viszontagságok folyamán romba nem dőlt (24. kép) s a melyet napjainkban a művészet és a régiségtudomány közreműködésével oly fénynyel állítottak helyre, mint a minővel akkor dicsekedhetett, a midőn Budavára királyaink állandó székhelye lett s a templom jelentőségével valamennyi budai egyháznak fölébe kerekedett.

Már III. Endrétől kezdve, a kinek ravatalát itt állították föl, királyaink Budán való időzésükkor az egyházi szertartásokkal kapcsolatos állami ünnepélyek színhelyéül gyakran ezt a templomot szemelik ki. Zsigmond korától kezdve Zápolya Jánosig, a mint ezt az utóbbi udvari életéről ránk maradt adatok is sejtetik, királyaink vasárnaponként itt hallgatnak misét. Az ellenségnek szóló hadüzeneteket szintén itt hirdetik ki ünnepélyesen. A diadalmak ünnepét, mint Hunyady János hadvezér-sége korában, itt ülik meg. Királyaink családi ünnepeinek is ez a templom a színhelye; így Mátyás király korában, a ki itt esküszik meg Beatrixszel.

A budavári Nagyboldogasszony templomát IV. Béla 1255-ben, a midőn kegyuraságát a Margitszigeti apácákra ruházza át, mint még csak építendőt említi.

Hogy kikkel építtette, azt kétséget kizáró módon kimutatni eddigelé nem lehet.

Abból, hogy a német telepesek számára alapította, még nem következik, hogy a németek építtették. Ez a ma is általánosan elhitt állítás csak későbbi s épp azért kétséges hagyományon alapszik. Tudjuk, hogy nem a németeké volt az első település Budavarában, a melynek alapításakor SALAMON szerint idegenekről még szó sincsen. Bízvást föltehetjük, hogy az első települők a tatárjárás előtti

24. A budavári Nagyboldogasszony-templom homlokzata a helyreállítás előtt. Forster Gy. művéből.

Buda és Pest s környékének a lakosságából kerültek ki. Hogy ez a tatárjárás után a német katonai családokkal megrakott vár kivételével szinte kizárólag magyar volt, ezt semmi sem bizonyítja fényesebben, mint a jegyzőkönyv, mely Margit királyleány szentté avatási pöréről szól s a melyet FRANKÓI veszprémi okmánytárában közölt. Az itt felsorolt 110 tanú közül 107 vallott magyar nyelven, kettő latinul s csak egy németül: Károly vitéznek, a király képében való bírónak Budavárában lakó unokahuga, Ágnes. Arról, hogy a német katonai-családokkal idegen mesteremberek is telepedtek le Budavárában, semmiféle adat nem maradt ránk. Tömeges letelepülésüket pedig éppenséggel kizártuk kell tartanunk. A vár ugyanis a német lovagi telepeseket jórészt már készen várta. IV. Béla a nekik szánt Nagyboldogasszony-templomra vonatkozó 1255. évi okmányban szintén kész és népes városnak mondhatja. Hogy a templom alapításával egy időben a plébániát is szervezték, az a Nagyboldogasszony plébánosának a Magdolna-templommal kapcsolatban említett pöréből világlik ki, a melyben az első egyezés 1258-ra esik. IV. Béla 1269-ben a Nagyboldogasszony templomát újonnan épültnek mondja, a miből azonban még nem következik, hogy teljesen el is készült.

A veszprémi okmánytár kiadása előtt a Nagyboldogasszony templomának az építéséről az eddig említetteken kívül nem igen voltak ösmeretesek más adatok, mint azok, a melyeket a százados viszontagságok folyamán nagy mértékben megviselt templom tagozatairól restaurálása előtt leolvastak. Ezek alapján az a vélemény, hogy a templom a XIII. században bazilikális elrendezésű volt, két mellékhajója csak a tizenégyeszőg felével zárt főszentély első szakaszáig terjedt. Restaurálása előtti hármasszögű csarnoktemplom alakját e föltevés alapján templomunk csak a XIV. században nyerhette, kápolnákkal pedig a XV. század folyamán bővítették ki, a midőn déli tornyát is építették.

Az 1876-ban végzett vizsgálat ez eredményéhez képest szentélyében a XIII. századbelinek vélt, hajójában pedig a csarnok elrendezéssel építették újjá a Mátyás-templomot, a melyet Schulek Frigyes építész még az északi homlokzat kápolnasorának a szélességében kiugró kereszthajóval is bővített, az utóbbiával párhuzamos homlokzatot iktatva a templom déli oldalfalába.

A XV. századbeli Mátyás-torony s a mellette levő déli díszkapú kiépítésén kívül határozott adatok arra nézve, hogy a budavári Nagyboldogasszony templomán a XIII. század elmúltával nagyobb építkezés folyt, nem maradtak ránk. Ha pedig arról maradtak ránk adatok, hogy a templomot már a XIV. század folyamán kápolnákkal bővítették ki, hogy 1443-ban fedelének korhardt gerendáit újakkal cserélték ki s a templom tetőzetét cseréppel fődtek, bizonyára megmaradt volna a nyoma annak is, ha olyan új templom építésével fölerő gyökeres renováláson esik át, mint a minő bazilikális elrendezésűből csarnok-templommá való átalakítása lett volna. Hogy a templomot eredetileg bazilikálisnak, azaz a főhajónál alacsonyabb mellékhajókkal tervezték, s építeni így meg is kezdték, erre a restauráláskor az északi torony belső falában talált alacsonyabb boltgerinczmaradványok is engednek következtetni. A napjainkban lefolyt restaurálás előtt a XIV. századbeli gyökeres átalakításra a köteges pillérek formájából s abból következtek, hogy a szentély művészi és technikai szempontból véve fejlettebbnek

látszott, mint a hajók. A pillérkötegek egymás fölött kettős fejezettel bírnak ugyan, de oly egyöntetűek, hogy alsó és felső részük között aligha lehet százados különbség; a lebontott hármás apszisú szentély és a hajó kivitele között pedig, a mennyiben ez a régi fölvételekből megítélhető, szintén alig volt több különbség, mint a mennyit az egy azon alkotáson dolgozó ügyes és valamivel kevésbbé ügyes munkások technikája fölmutathat.

25. A budavári Nagyboldogasszony-templom restaurált főhajója. Fénykép után.

1876-ban, a midőn Schmidt Frigyes bécsi építész a restaurálandó templomot megvizsgálta s régészeti leírását közölte, még nálunk is voltak archeológusok, a kik azt hitték, hogy a nyugoteurópai művészet vívmányait rendszerint százados késéssel vettük át. Schmidt német létére bizvást tarthatta lehetetlennek, hogy Buda csarnoktemplomával megelőzte a hozzánk legközelebb eső külföldi csúcsíves csarnok-templomot a bécsi szent Istvánét. Bécs és Ausztria a közeli Pozsony s az ezzel szomszédos városok egy részének a kivételével Mária Terézia koráig

művészetünkre nézve sohasem volt lényeges hatással. A bécsi dóm szentélyét csak 1340-ben szentelték föl, hajói pedig csak ezután épültek. Minthogy a bécsi dóm szentélye eltekintve attól, hogy jóval nagyobb, a budavári főtemplom szentélyével azonos elrendezésű, vélhette Schmidt, hogy az utóbbi ilyformán nem épülhetett előbb s a XIV. század végéről való. Hogy az egy vonalban kezdődő s egymáshoz simuló hármasszoros apszisok alkalmazása nálunk már régtől fogva általános volt, azt egész sor románkori templomunk bizonyítja, a melyek szentély apszisa közbe iktatott: oldalfalak nélkül szűkölködve, a mellékhajók apszisán túl alig nyúlik ki.

Hogy pedig a XIII. században Magyarországon egybeült ismerték a háromhajós csúcsíves csarnoktemplom elrendezést, ezt HENSZLMANN IMRE bizonyította be, kimutatván, hogy a benczések sopronyi csarnoktemploma, a melyet akkor a ferencziek építettek a maguk számára, e század végén már kész volt. Ez utóbbi templom pillérkötegek helyett hengeres oszlopokkal bír, szerzetesi templomra valló hosszú szentélyének a tagozatain és ékítésén is francia hatás érvényesül. A budavári Nagyboldogasszony temploma a német iskolához áll közelebb, a miből azonban még nem következik, hogy okvetlenül németek is építették.

Az első német csúcsíves csarnoktemplomot Marburgban magyarországi szent Erzsébet sírja fölé 1233-ban kezdték építeni, a midőn a kiráyleányt szentté avatták. Alig hihető, hogy Magyarország, a melynek a tatárjárás után csaknem minden valamire való templomában volt oltára, kezdettől fogva nem viseltetett volna szakadatlan érdeklődéssel a királya véréből való szent nyugvóhelye és ereklyéi iránt. Több mint valószínű, hogy a marburgi Erzsébet-templom építéséhez Magyarország részéről is sokan járultak hozzá pénzbeli adományokkal, s hogyha nagyobb magyar zárandoklásról ez időből nincs is tudomásunk, középkori szokás szerint idegenben gyakran vándorló mestereink sűrűn keresték föl a szent Erzsébet nyugvóhelyénél fogva híressé vált várost. Ilyformán nincs kizárva, hogy a csarnoktemplom eszméje közvetlenül Marburgból került Budára. A marburgi templom szentélye, a budaváriéhoz hasonlóan, a tizenegyszög felével záródik s az apszison kívül egy keresztboltozatos szakaszból áll. Kereszt-hajója, a minővel a budavári templom aligha bírt valaha, két karjának a végén a szentélyéhez hasonló szabású, de ezzel keresztben fekvő apszisokkal bír. A marburgi templom többi részének az elrendezése a budavári főtemplomával azonos. Ez utóbbi valószínű mintaképétől így csak abban tér el, hogy kereszt-hajó helyett a szentély oldalainak a hosszában a két mellékhajót megnyújtották s a nálunk általános románkori szokásnak megfelelően a szentélyéhez simuló apszisokkal zárták el (26. kép).

Annak a lehetőségén kívül, hogy nálunk már a XIII. században is épült csarnoktemplom, a budavári Nagyboldogasszony XIV. századbeli gyökeres újjáépítésére vonatkozó föltevést a templomra, oltáira és kápolnáira vonatkozó újabb adatok is megingatják. A XIV. század folyamán a templomhoz fűződött kápolnák közül háromról tanuskodnak okiratok. 1334-ben nyer bucsút a „szent István, László és Imre magyar királyok, szent Ferencz hitvalló, a tizenegyezer szűz és szent Ilona kápolnája, a melyről — a pápai okmány szerint — azt állítják, hogy négy káplánnak való javadalommal egyetemben Comes Wrungus budai polgár alapította“. Egy ugyanez évben kelt pápai okmány Wrungust Wulfgangus-

nak írja s fölhatalmazza ennek vejét, Miklós budai polgárt, hogy az ipja által alapított s az imént említett kápolnát adományokkal gyarapítsa. Miklós valószínűleg fölvette ipja nevét, mivel fia 1376-ban mint budai bíró Miklós fia Wluingus névvel szerepel. A Wrungus névvel budai regestákban SALAMON szerint még Wluingus és Ulwengy alakban is találkozunk. Valószínű, hogy a Miklós fia Wluingus alapította a budavári Nagyboldogasszony-templom szent László-kápolnáját, a melynek javadalmát egyik leszármazottja, Somi Gáspár, 1519-ben a sághi premontrei konventre ruházza át.

Hogy a Mindszent-kápolna, a melyet Gara Miklós nádor sírhelyének alapított s a melynek helyén a Mátyás-templom mai szent István-kápolnáját emelték, szintén a XV-ik század folyamán épült, ennek egy 1461. évi, NEMES művében is közölt oklevél a bizonyossága. E szerint a templom északi oldalán levő s Gara Miklós nádortól épített sírkápolna gondozását és javadalmának a kezelését a Boldogasszony-templom Krisztus szent Testének az oltáráról elnevezett testvérisége vállalja el, illetve, minthogy ezt Gara Miklós nádor idejében az I. Lajos király kettős pecsétjével megerősített átruházási oklevél bizonyossága szerint

26. A budavári Nagyboldogasszony-templom szentély záródása a helyreállítás előtt. Forster Gy. művéből.

már megtette, Miklós unokáját, Gara Jóbot, csak ebben való további lelkiismeretes pontosságáról biztosítja. Krisztus szent Testének testvériséggel kapcsolatos oltárát Nagy Lajos alapította, a ki 1351-ben bucsút is kért és nyert számára a pápától. Nincs kizárva, hogy ez az oltár is külön kápolnában állott. A király pedig e körülményt talán azért nem emeli ki, mivel ugyanekkor a budai külvárosban levő, önálló Krisztus szent Teste kápolnájának is kér bucsút. Ezt így a budavári főtemplomhoz épített kápolnával a pápai udvarban könnyen összetéveszthették volna s azért csak a benne levő Krisztus szent Teste

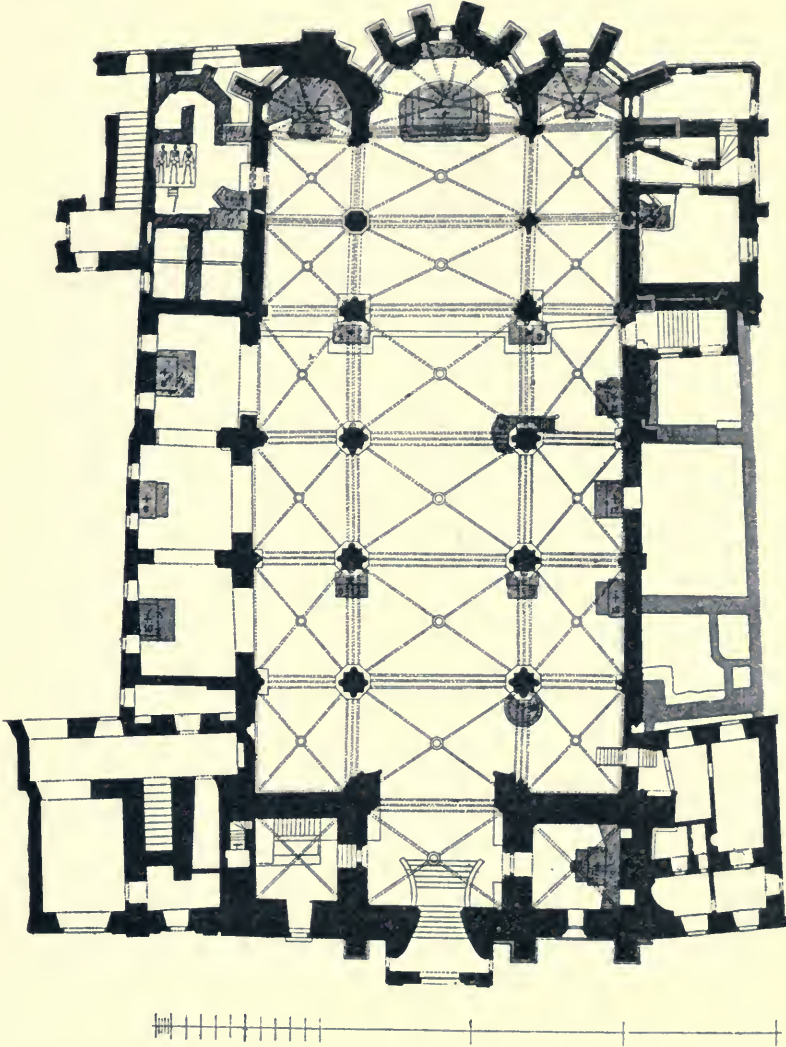
oltáráról esik szó. Egyébként gyakran előfordul, hogy a pápai okmányok is csak az oltárt említik, mint 1393-ban is, a midőn a Wulfingus comes alapította első kápolna védőszentjeinek az oltára újabb bucsút nyer. Ha a Nagy Lajostól alapított oltár szintén külön kápolnában állott, úgy a Boldogasszony-templom négy kápolnájáról lehet kimutatni hogy a XIV. század folyamán épült. Szinte évtizedről évtizedre építésükre alig került volna a sor, ha ugyane század folyamán a templom gyökeres átalakításon esik keresztül, mivel ez esetben a kápolnák építése ennek csak útját állta volna. A XIV. századbeli kápolnák és oltárok kapcsán engedélyezett bucsúlevelek azonfölül nem egyszer intik adakozásra a híveket, hogy nemcsak javadalmaik gyarapodását, de építésüket is elősegítsék ezzel. Az eddig említett kápolnák oltárain kívül még szent István külön oltáráról van tudomásunk. Ennek Nagy Lajos királyunk 1359-ben kér és nyer bucsút olyan hívek számára, a kik „a mondott oltárhoz segítő kezet nyujtanak”. Ha a pápák az egyes kápolnák és oltárok gyarapítására bucsút engedélyeztek, alig hihető, hogy a római okmánytárban nem maradt volna fönn hasonló adat a templom XIV. századbeli gyökeres átalakítására vonatkozólag. Hogy ez a század második felében nem következett be, ennek bizonyága szintén egy pápai okmány, a melyben XXIII. János pápa 1414-ben bucsút engedélyez azok számára, a kik a budavári Nagyboldogasszony-templom föntartásához vagy helyreállításához (ad conservationem) segítő kezet nyujtanak. Ha az egész mivoltában utolsó Árpádházbeli királyaink bőkezűségéből épült templom a XIV. század második felében csakugyan átesik a gyökeres újjáépítésen, 1414-ben aligha kellett volna a híveket bucsúlevéllel helyreállítására biztatni. Hogy pedig a bucsúlevél ellenére templomunk ekkor még csak alaposabb tatarozáson sem eshetett keresztül, annak Buda vára birájának és esküdteinek Bécs városához intézett levele a bizonyága, a melyet SALAMON közölt először. Mivel a husziták garázdálkodása miatt a felvidékről, ennek szokott útján: a Vág és a Duna hullámain leereszkedő tutajosoktól nem tudnak fát szerezni, Buda vára urai 1443 április 6-án kelt latin nyelvű levelükben Bécs tanácsának azt írják, hogy: „Buda parochialis főtemplomának épülete és födele igen nagy fogyatkozásban szenved s helyreállításához épületfára, léczre és cserépre volna szükség”. Mindezen dolgok beszerzésével egy bécsi kereskedőt bíztak meg, a kinek részére az ottani hatóság engedélyét és támogatását kéri.

Az első gyökeresebb tatarozásról ilyformán csak e levélben szerzünk határozott tudomást. Hogy 1443-ban történt volna a templom átalakítása bazilikálisból csarnoktemplommá, ezt már azok sem állítják, a kik Magyarországnak a műtörténelemben való évszázados késése elméletét a magukénak vallották. 1444-ben február 2-án a török ellen folytatott téli hadjáratból visszatérve, Hunyady János Tedeumát a Nagyboldogasszony templomában tartja meg, a melyet ilyformán, ha addig nem végeztek ezzel, csak kívülről tatarozhattak. A diadalmi ünnep kapcsán Ulászló király 24 vitéz czimerét függeszti föl a templomban s Hunyady János hőstetteit is lefesteti itt örök emlékezetül.

Mindezek után legalább is épp oly valószínűnek tarthatjuk, mint a régibb föltevést, azt, hogy a budavári Nagyboldogasszony templomán a XIII. századon túl az építkezés nem állott egyébből, mint az oldalhajóihoz fűzött kápolnák emeléséből. E kápolnák a török hódoltság folyamán mind rombadőltek s az

északi oldalon csupán a Gara-kápolnából maradtak ránk falrészletek, a melyek feljebb megállapított korát igazolják. Hogy a XIV. század folyamán alapított kápolnák mind az északi oldalon állottak, az valószínű, valamint az is, hogy az északi kapu is előcsarnokot nyert s így a templom ez az oldala ekkor egészen be volt építve. A déli oldalon csupán a szentély hosszában maradt ránk kápolna, a mely

27. A budavári Nagyboldogasszony-templom alaprajza a restaurálás előtt. Mérték = 1:500.
Forster Gyula könyve nyomán.

egyik, a XVIII. században befalazott ablakának a béléte után ítélve, a XV. században épült. E kápolna mellett, a melynek falmaradványait a restauráláskor lebontották, nyílt a mellékhajó negyedik szakaszába a templom XIII. századkori csúcsíves jellegű déli portáléja. Ez utóbbi maradványai ma a Bajza-utcai mesteriskola kertjében, hű mása azonban, béléteben oszlopos tagozásával, eredeti helyén látható. A XV. században ezt az ajtót alighanem használaton kívül helyezték,

mivel az északival szemben ekkor a déli oldalon a torony mellett még egy ajtót törtek (28. kép). Az ajtónak két nyílása volt, béléstét egy-egy fülkés szobor, a két nyílását betetőző csúcsos ív közeiben az evangélisták jelképei, az e fölött levő ívmező béléstét a négy evangélista alakja, magát az ívmezőt egy régies naiv fölfogással készült, de pompás technikával és formatökélylyel faragott dombormű díszítette, mely Mária halálát ábrázolta. A dombormű rendkívül megviselt álla-

28. A budavári Nagyboldogasszony-templom déli kapuja a helyreállítás előtt.
Forster Gy. művéből.

potban maradt ránk s restaurálása csak egy XV. századbeli gyöngyház-faragvány alapján vált lehetővé, a melyet Czobor Béla dr. az esztergomi kincstárban talált.

Az ezével azonos tárgyú kompozíció kiegészítve s kissé nyersen befestve ma is eredeti helyén látható. A csúcsos ívű mező felső részén két imádkozó angyal között a Megváltó dicsfényes alakja emelkedik ki derékig a háttérből, karjaival szűz Mária dicsfényes gyermek képében ábrázolt lelkét fölmagasztalva. A tympanon alsó felén jobbfelől arkaturákkal, balfelől a távlat mellőzésével az

alakok feje fölé helyezett mennyezetes ágygyal jelzett színhelyen Mária imaszámolyán összeomló alakja térdepel, tőle jobbra egysorban hét, balra öt apostol. Bármily csonkán maradt is ránk e dombormű, alakjai ruhájának a mesteri redőzésénél, eleven mozdulatainál és finom kidolgozásánál fogva a legbecsesebb töredék, a melyet a budavári Nagyboldogasszony-templom régi diszítéséből megőrzött. A XIII. századból itt csupán néhány oszlopfejezet és domborműves boltozati zárókő maradt ránk (29. kép), s a főhomlokzat nagy rózsablaka, a melyet a török hódoltság folyamán befalaztak s a mely csupán a napjainkban végzett restaurálás alkalmával tűnt ismét elő.

Az utolsó építkezés, a melyről a török hódoltság előtt tudomásunk van, a Nagyboldogasszony templomán a déli torony emelése volt. A régibb északi s idők folyamán megrongált torony párjaként ezt kései csúcsíves stílusban 1470-ben építették. Erről Mátyás király kőből faragott címere és a fölötté levő évszám tanuskodik, a mely a második emeletéig négyszögletes és sisak nélkül ránk maradt torony egyik ablakában volt befalazva s hű másolatban eredeti helyén ma is látható.

Ha az építéseknek nem is, a szobrászoknak és festőknek, az ötvösöknek és más műiparosoknak a Nagyboldogasszony temploma, főleg a XV. században, nem kisebb működési teret nyújtott, mint bármelyik székesegyház. A templom festményei és szobrai ugyan nyom nélkül elenyésztek. Oltárai közül a már említettekén kívül még csak szent Katalin oltáráról s az ezzel kapcsolatos testvériségről van tudomásunk, a melyet 1506-ban említ okmány. Hogy azonban a budavári Nagyboldogasszony templomának a kincstára mily mesésen gazdag volt, erről leltárai tanuskodnak, a melyek a XVIII. századból ránk maradtak.

A török elől Pozsonyba hurczolt kincsek közül pedig elszállításuk közben, valamint a II. Lajos hadi készülődései alkalmával elzelőtt is, sok pusztult el s így akkoriban már alaposan meg voltak dézsmálva. A kincstár még így is szer-

29. A budavári Nagyboldogasszony-templom főhajójának egyik boltozati zárókőve és az északi torony pillérkötegének fejezete. A «Budapest Régiségei»-ből.

fölött gazdag volt, maradványai azonban II. József császár parancsára össze-
irattak és vértfölháborító vandalizmussal dobra verettek. Hogy anyagi szempontból
magában véve is mily értékesek voltak e tárgyak, annak semmi sem fényesebb
jele, mint az, hogy az első ízben eladott 13, gyöngyökkel és drágakövekkel kirakott
selyem és bársony egyházi ruhadarabért és 8 kehelyért 10,747 forint folyt be.

30. Csúcsíveskori kehely a budavári Nagyboldog-
asszony templom hajdani kincstárából. Magassága
18 cm. Fénykép után.

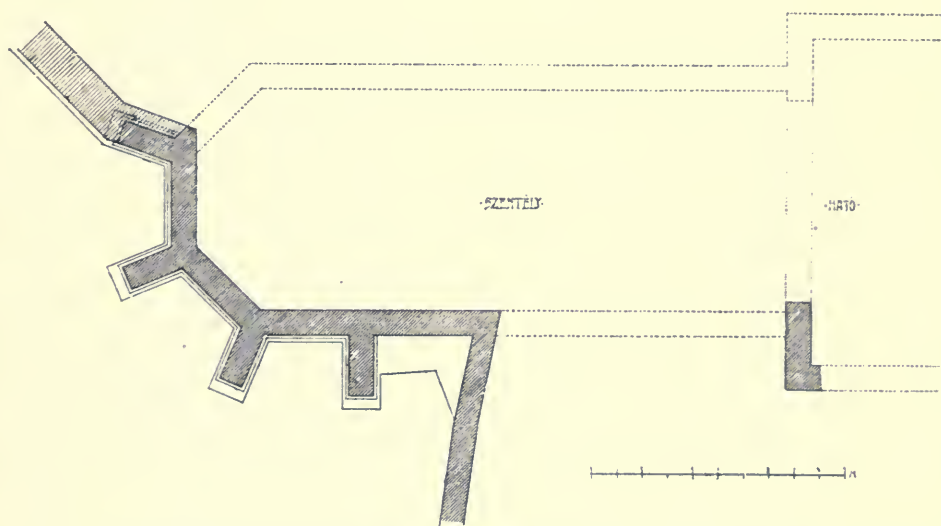
Az egész kincstárból, a melynek
leltárát NÉMETHY ismertette, nap-
jainkban csak két egyszerűbb,
aranyozott ezüstkehely ismere-
tes, a melyet II. József császár
emberei még a kincsek dobraütése
előtt a budai kapuczinusoknak
s az ujlaki plébániatemplomnak
kölsönöztek volt. Ez utóbbi
kehely 21·6 cm. magas, filigrán-
diszítésű kései csúcsíveskori öt-
vösmű, s most is a III-ik kerü-
leti ujlaki templomban van; a
kapuczinusokét először 1873-ban
a bécsi világkiállításon mutatták
be, később a szent János-kór-
házba került, ma a vizivárosi plé-
bánia vasszekrényében elzárva
őrzik. A 30-ik képünkön látható
kehely 18 cm. magas; a kerek
talpához forrasztott, négy öntött
medaillon Krisztust a keresztfán
Mária és szent János között, to-
vábbá a Jézus születését, a három
szent király imáadását és Jézus be-
mutatását a templomban ábrá-
zolja. Ötágú gombjának négyes
karélyokba foglalt lapjait áttetsző
kék zománczos alapon az Isten-
anya nevének a gótszabású nagy
betűi diszítik: † — M — A — RI — A.
A kehely szárának gomb fölötti
gyűrűjén † JESUS, az alsón

† JOHANNES neve olvasható. A budai kehely egész mivoltában oly izléses,
formájában oly nemes, hogy a XIV. századbeli csúcsíveskori kelyhek valóságos
mintaképe, s mint ilyent, Kraus német műtörténetíró rajzban is közölte a keresz-
tény művészetről írott nagy munkájának második kötetében.

A tatárjárás után alapított Buda három plébániatemplomának a pöréből nyilvánvaló, hogy a vár alatti külvárosban alapított szent Péter vértanú plébániatemploma legalább is oly régi volt, mint a budavári Nagyboldogasszony-templom.

Minthogy ugyanez időben már más templomok is épültek a várban s ez a falakkal övezve amúgy is külön egészet képezett, ennek többi középkori egyházi épületeiről számolok be előbb, annyival is inkább, mivel a külvárosokra vonatkozólag a kutatás mai állásában, még helyrajzi szempontból véve is, jóformán csak föltevésekkel rendelkezünk.

A szerzetesek közül a prédikátor szerzetbelieknek nevezett dominikánusok telepedtek le először Budavarában. Ezek szerzete hazánkba 1222-ben költözött, s Pesten, mint láttuk, már a tatárjárás előtt virágzó kolostorral bírt, a melynek lakói közül azok, a kiknek neve ránk maradt, mind tősgyökeres magyar

31. A budavári dominikánus templom szentélymaradványának alaprajza. Mérték = 1 : 340.
Csányi Károly fölvétele.

emberek voltak. Alig hihető ilyformán, hogy, a mint régibb írók állítják, Budavarába Lengyelországból kellett volna dominikánusokat letelepíteni. A dominikánus kolostor itt alig pár évvel a tatárjárás után már fölépült. 1252-ben a dominikánusok Bolognában tartott rendi nagygyűlésükön a budavári kolostort szemelik ki a következő rendi főkáptalan székhelyéül, a melyet itt 1254-ben meg is tartanak. A magyar tartományi perjelek a budavári kolostorban laktak. Innen került ki Mátyás király és Beatrix gyóntatója. Templomában függesztették föl a hetyke burgundi és francia lovagok biztosnak vélt diadaluk zálogául címereiket 1496-ban, a midőn a török ellen indultak, mely vállalatból csúfos vereséggel tértek vissza. A budavári dominikánus kolostorban helyezte el Mátyás király egyetemét, a melynek élén a tudós szerzetes, Niger Péter állott. A Nagyboldogasszony templomán kívül egyedül a dominikánusoké az, a melynek helye a mult századbéli mongrafusoknál nem vált vita tárgyává. Az egyhajós nagy

templomot a törökök nem alakították át mecsetté, mint a többi templomot rendszerint, hanem istállónak használták. Budavára 1686. évi ostroma folyamán ez az épület is összeomlott, romjaiból mindazonáltal ma is annyi van meg, hogy ha a hajója területét ellepő házsor lebontására rá kerül a sor, az egész templomnak alaprajza könnyen lesz rekonstruálható. A dominikánus templom beépítetlen területén ma is meglevő maradványok a pénzügyminiszteriumi épület mögött a halászbástyán láthatók (31. kép). Ezek a szentély maradványai, a melyek részben a mai bástya mellvédpárkányát képezik. A szentély ugyanis egész sajátos módon a várhegynek itt kiugró sziklafokára épült, a melynek szélein a háromoldalú apszis és az ez előtt levő két boltszakasz oldalfala tört a magasba. Az apszisnak a főhomlokzattal párhuzamos oldalának déli sarkánál a sziklafok ismét előbbre nyúlik s így az ezzel szöveget formáló délkeleti apszis-oldal már a hegy tetején épült. Az apszis keleti, északkeleti s a szentély két szakaszának északi oldalán a sziklafokot meredek fal alakjában faragták le, a mely így kelet és észak felől a szentélynek óriási talapzataként érvényesült. A lefaragott sziklafok sarkain még mai is megvannak a lépcsőzetesen tagozott hatalmas pillérek, a melyek a szentély keleti és északi támasztó pilléreinek a talapzatai voltak. Ezek száma három. Az északi pillér előtti boltszakasz kezdete egybe esik a várhegy oldalából kinyúló sziklafok kezdetével, a melyen innen a szentély oldalfala, az itt még ma is látható diadalív-maradvány bizonyossága szerint, a pénzügyminiszterium északi toldalék-épületének a Duna felé néző oldaláig húzódott. A szentély belső hossza így 23·5 m. volt, szélessége közel 9 m. A hajó szélessége, a mennyiben ránk maradt, északi zárófalából megítélhető, ezzel szemben csak 4 méterrel volt nagyobb. Az egész templom hossza valamivel nagyobb volt, mint a Nagyboldogasszony-templomé. Erre a templom csonkán most is meglevő tornyának a helyzete is vall, a mely hajdan a főhomlokzat mellett, a hajó északi oldalán állott. A 32. képen látható zömök torony sarkain sajátos módon függélyesen hornyolt kőhasábokból álló kerettel bír, a melyet alsó felükön horonynyal élénkített léczalakú párkányok szakítanak meg végükkel. Hátsó homlokzatán kései jellegű csúcsíves ablak látható. Bármily zömök és nehézkes is ez a torony, a mely egyébként hiányzó nyolczszögletes felső részének valószínűleg csupán alépítménye volt, a budavári dominikánus templom apszisán a csúcsíves tagozás fölfelé törő irányát a Duna partja felől nagyszerűen juttathatták érvényre XIII. századbeli építőmestereink, a kik az egész épület fekvését sok önállósággal és leleménynyel aknázták ki.

A budavári dominikánusok templomukat szent Miklósról nevezték el; belső fölsereléséből csupán a szűz Mária oltáráról szóló adat s néhány sírkő maradt ránk, melyet Rupp ismertet, a melynek azonban ma már nyoma veszett. A sírkövek arra vallanak, hogy a templomnak czinterme is volt, a mely a templomtól északnak, e között és a kolostor között terült el. Hogy a kolostor jóval tovább nyúlt észak felé szárnyaival, mint a mai iskolaépület s a czintermen túl keleti szárnyával szintén a várfalakra könyökölt, arra a templom szentélyéhez hasonló szabású s a halászbástyára vezető északi lépcsőig kiterjedő támasztó-pillérek engednek következtetni, a melyek a szintén meredekre faragott sziklához simulva, alighanem az ezen épült s a Duna felé erősített kolostorfalak támasztó-pilléreinek a talapzatául szolgáltak.

Még pusztá kövek sem maradtak fön­n szent János evangeli­sta templomából és az ezzel kapcsolatos minorita-kolostorból, a melyet 1264-ben IV. Béla alapított. A templom a mai várszínház helyén, a kolostor ettől északra terült el. 1301-ben, mint ismeretes, III. Endrét itt temették el a templomban; a kolostorban halt meg Temesvári Pelbárt. A török hódoltság folyamán, a többi budai templom

32. A budavári dominikánus templom tornya. Fénykép után.

legtöbbjéhez hasonlóan, ebből a templomból is mecs­et lett; ennek romjain épült a török hódoltság után a karmeliták temploma, a melyet II. József a mai színházzá alakíttatott át. Ez utóbbi lebontásának az ideje nincs messze, s bizvást föl­tehetjük, hogy a középkori templomnak legalább alapfalai még ott lappangnak a színházzá átalakított barokk-templom falai alatt, s ha kiásatásukra annak idején ügyet vetnek, esetleg érdekesebb emlékek is kerülnek ezekkel fölszínre.

A minoriták e kolostorával szemben nyugatnak állott a klarisszák, helyesebben a beguinák háza, a melyre vonatkozólag Angelo bibornok 1448-ban megengedi az apáczáknak, hogy továbbra is itt lakhatnak. Mátyás király 1484. évi oklevele szerint „szent Ferencz harmadik rendjének e vallásos nővérei szent János evangelista kolostora előtt laknak“. János király 1536. évi védeleveléből végül arról értesülünk, hogy házuk a szent Zsigmond-templommal is szomszédos volt. A Margit-templomnak, a melyet Buda régibb helyrajzi írói e kolostor mellé félreértésből helyeznek, itt nem maradt ránk hiteles nyoma; épp úgy nem létezett a várban keresztelő szent János temploma sem, a melyet régebben minden kritika nélkül a minorita-templom védőszentje nevének XV. és XVI. századbeli íróknál gyakori eltévesztése alapján helyeztek a várba.

Róbert Károly korában újabb templommal vagy kolostorral Budavára nem gyarapodott, hacsak nem szent György templomával. Ezt a plébánia és kolostor nélkül szükölködő templomot kápolnának is nevezték s gondozása külön rektorok kötelessége volt. Valószínű, hogy a templomot a szent Györgyről elnevezett magyar lovagrend építtette, a melyet Róbert Károly király alapított. Az 1326-ból ránk maradt szabályzat szerint tagjainak többek közt bizonyos napokon vallásos gyakorlatokat kellett tartaniok. Mivel az ötven tagból álló lovagrendbe hazánk legelőkelőbb s leghatalmasabb főurai juthattak csak, valószínű, hogy a vallásos céllal összhangban, a melyet követtek, nemcsak Budán, de más helyeken is építettek templomokat védőszentjük tiszteletére.

A midőn a budavári szent György-templom 1371-ben bucsút nyer, a pápai okmány alapítását Nagy Lajossal hozza kapcsolatba. Határozottan azonban a pápa nem állítja ezt szent György budai kápolnájáról, „a melyről — szavai szerint — úgy mondják, hogy Krisztusban legkedvesebb fiunk, Lajos, Magyar ország dicső királya alapította és építtette, hasonlóképen javadalmazta is“. Bármint volt is, alapítói után ítélve, szent György temploma, ha nem is nagyméretű, de rendkívül fényes épület lehetett. Helye a mai Díszter északi oldalán volt. A török hódoltság korában ez a templom a körülmetélés helye. Romjai 1698-ig maradtak fenn, mikor is Werlein báró kamarai igazgató lehordatta. Pompásan faragott köveit a jezsuiták kérték a Nagyboldogasszony-templom tornyának a kiépítéséhez; e helyett azonban a várfalak újjáépítésénél használtattak föl. A szent György temploma előtt levő területet, a mai Dísztert nevezték Zsigmond király korában szent György piacának, a melyen Bonfini szerint a 32 nemeset lefejezték. A templom rektorai vagyis javadalmas lelkészei közül egynek 1381-ből ismerjük nevét; belső felszereléséről, díszítéséről vajmi keveset tudunk. SCHIER egy régi utazót idéz, a ki 1605-ben a templom előcsarnokában s nyilván az ajtó ívmezőjében szent György kőből faragott remek szobrát látta, a melynek fejét a törökök akkor már letörték volt s a szent alatt levő sarkányt is megcsonkították.

Minden valószínűség szerint a szent György-térre északkelet felől Budavára régi Olasz-utcája torkolt, északnyugat felől pedig a Mindszent-utca. Ez utóbbi nevét az itt állott Mindszent-templomtól nyerte, a melynek a négy evangélistának tiszteletére emelt oltára számára VI. Incze pápa 1358-ban bucsút engedélyez.

A budai törvénykönyv szerint a várnak a Mindszent-temploma mellett, illetve közelében kicsiny várkapuja volt. Ez az adat a bizonyosága annak, hogy a Mind-

szent-utca a vár leghosszabb utcája, a mai Úri-utca volt. Mert ha a mai Tárnok-utca lett volna, miként eddig vélték, úgy a szent János nagy várkapuja s a Boldogasszony czinterméből nyílt kis kapu között, a mely az alig pár lépésnyi utca két végén túl állott, még egy kaput nyitni épp úgy nem lett volna helyén való vagy czélszerű, mint a szent György és Nagyboldogasszony temploma között még egy templomot építeni sem.

Az eddig említett templomokon, az alább ismertetendő szent Zsigmond-egyházon s a királyi vár kápolnáján kívül más templom Budvárában nem volt. Épp azért a mai Úri-utca 31. és 33. számú háza között látható falmaradvány nem lehet más, mint a Mindszent-templom maradványa. Hogy ezt templom-, még pedig templomtorony-részletnek kell tartanunk, erre a házak homlokzatán túl kiemelkedő részén a csúcsíves ablakbéllet részlete utal s a két homlokzat között vakolatlanul maradt négyszögű mezőben látható csúcsíves stílű frizrészlet, mely négyes karélyokból s hármás karélylyal betetőzött csúcsos ívekből álló faragott diszítést mutat.

Az Anjouk korában Budavárában még egy kápolna alapításáról van tudomásunk. A királyi vár kápolnája ez, a melyről Erzsébet királyné 1349-ben, a midőn számára bucsút kér, úgy emlékezik meg, hogy a királyi és királynői kápolnát szent Márton tiszteletére a budai királyi várban alapította s teljesen föl is fogja építtetni; alapította pedig szent Márton és más szentek értékes ereklyéi kedvéért, a melyek a kápolnát diszítik.

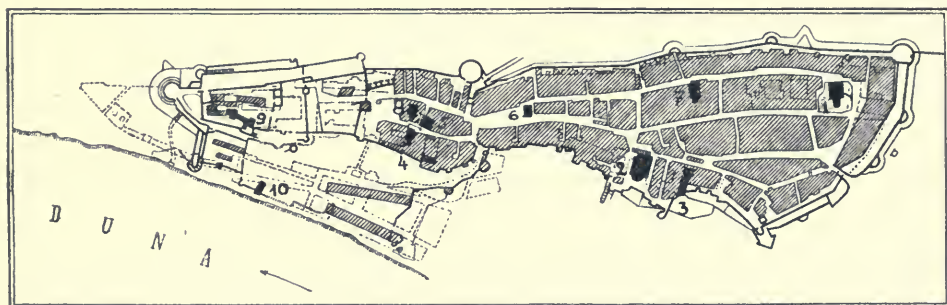
A királyi vár, castrum regale alatt Budaváranak az a déli része értendő, a melyet a polgári várostól fal és sánczárók választott el s a melyről idők folyamán, a castrum regale néven kívül, mint kamaraházról vagy a király kuriájáról is megemlékeznek okmányaink. A legtöbbször azonban, bármi néven is fordul elő a királyi vár, biztosra vehetjük, hogy mindez a vár déli részére vonatkozik.

Régibb íróink a főbb helyrajzi pontokkal sem lévén még tisztában, a vár különböző részeibe tévesen helyezett templomok után igazodnak s így önmaguknak is ellentmondanak, a midőn következtetésre kerül a sor. A legtöbb mult századbeli monografus két szombati piacot és kaput ismer; némelyikük egy időben is. Hogy aztán az egynevű két piacot megkülönböztessék, a vár déli felén levőt szombathelynek, az északit szombatpiacznak nevezik el magyarul elég naiv módon.

Némethy 1885. évi kutatásai egyébként Budavára egész addig helyesnek vélt középkori helyrajzát halomra döntötték. A város részletes topografiájának a megállapítását azóta újból még senki sem kísérelte meg. Mivel ez csak külön könyvben volna lehetséges, a vár helyrajzát illető kérdések közül csupán a templomok s a legutóbb említett szent Márton kápolna helyére vonatkozókkal foglalkozhatom. Miként az egyes templomokat és piacokat, úgy a századok folyamán különböző nevek alatt fölmerülő királyi várat is, hol a várhegy déli, hol északi végére helyezik régibb íróink. Láttuk, hogy az 1349. évi okmány szerint szent Márton kápolnája határozottan a királyi várban épült. Rupp egy nyilván rosszul leírt vagy hamisított 1423. évi egykorú okmánymásolat alapján a szombati piacra helyezi, a mely szerinte Róbert Károly korában a bécsi kapu mellett terült el.

Az okmány másolat szerint Lajos király néhai Károly királynak a szombati kapu közelében fekvő s Kamaraháznak nevezett nagy udvarházát a benne levő szent Márton kápolnával a szentlőrinczi pálosoknak adományozta; Erzsébet idősebb királyné azonban illően kárpótolván őket, Cillei Hermann gróf tótországi bánnak engedte át, a kiről 1423-ban a Kamaraház a kápolnával együtt mégis csak a pálosokra száll. Hogy ez az okmánymásolat nem hiteles, ha egykorú is, a mint RUPP véli, ennek egy ugyancsak nála idézett s ugyancsak 1423-ban kelt okmány a bizonyossága, a mely szerint Cillei Hermann gróf nem a Kamaraházat adja oda s nem is ajándékba a pálosoknak, hanem a media plateán, a középső utcán levő házát, a melyért a szent lőrinczi pálosoktól cserébe ezeknek a szombati kapu mellett levő s Károly királytól nekik ajándékozott házát kapja. Hogy ez utóbbi nem lehetett a szent Márton kápolnával kapcsolatos Kamaraház, ez több mint bizonyos, mivel a régi Kamaraház a melléje épített új palotákkal egyetemben Zsigmond királynak nem csak magyar, de német birodalmi főszékhelye is volt már akkoriban. Cillei Hermann a pálosoknak cserébe adott háza északra

33. Budavára középkori templomainak helyszínrajza. A Salamon könyvében közölt 1687. évi térkép alapján rajzolta Csányi Károly. Mérték = 1 : 15,000. 1. Szt. Magdolna templom. — 2. Nagyboldogasszony temploma. — 3. Dominikánusok temploma. — 4. Ferencziek szt. János temploma. — 5. A ferenczi apácák kolostora. — 6. Szt. György temploma. — 7. Mindszent temploma. — 8. Szt. Zsigmond temploma. — 9. Várkápolna. — 10. A karmeliták temploma.

András váradi püspök, nyugatra Ozorai Pipó temesi főispán házával, dél felé a szűk utcával volt szomszédos. Mint ezek az előkelő házbirtokosok is sejtetik, Budavára akkoriban Magyarországnak már szintén igazi fővárosa volt. Hihetetlen, hogy ily körülmények között 1423-ban a királyi várban vagy akár más királyi épületben jámbor barátok szállásolták volna be magukat.

Az utolsó templom, a mely Budavarában a várhegy polgári részében a török hódoltság előtt épült, a Zsigmond király által alapított budai kis káptalan és prépostság szent Zsigmond temploma volt, a melyet idővel szűz Mária új vagy kisebb budavári templomának is nevezték. E két elnevezésnek megfelelően régibb monografusaink ismét két templomot csináltak Budavára legkésőbbben épült középkori egyházából. Mint már láttuk, ez a templom az evangelista szent Jánosról elnevezett kolostorral szemben álló apáczakolostortól délre terült el, tehát a szent János templommal szemben a mai honvédelmi minisztérium épület déli felének a helyén. Mátyás király 1464-ben első nejét Podjebrad Katalint itt temet-

tette el. SCHIER egyéb alap híján nyilván ebből következtetett arra, hogy a szent Zsigmond-templom a budai csehek nemzeti temploma volt és hogy Zsigmond a vele ideköltözött cseh udvari szolgák számára alapította, a kikből tehát ily alapon tovább okoskodva a félkaptalant is alakította, a melyet a templom mellé 1424-ben szervezett. Schier légből kapott állításán kívül, a melyet utána egész sor író vett át, semmi nyoma sem maradt meg a csehek Budavarában viselt kulturális szerepének. A szent Zsigmond-templom Budavára visszavételekor szintén összeomlott, romjait azonban csak Mária Terézia korában 1767-ben hordatták el. 1826-ban a mai szent György-tér nagyobb mérvű nivellálás alá került s akkoriban a szent Zsigmond-templom alapfalait is fölszaggatták. E közben gondosan falazott sírboltban női csontvázra akadtak, a melyen szétmállott, de még mindig gazdag díszítésről tanuskodó köntös is volt. Minthogy a sirt a napszámosok feltárásakor kifosztották, JANKOVICH pusztán köntösének a foszlányai alapján jelenthette ki, hogy a csontváz Podjebrád Katalin királynő tetemének a maradványa volt.

Ezzel kimerítettem a mi jelentősebb adattal a kutatás mai állásában Budavára középkori templomairól rendelkezünk.

A mondottakat összefoglalva Zsigmond király koráig itt a következő templomok és kolostorok épültek:

1. Mária Magdolna temploma a mai helyőrségi templom helyén.
2. A Nagyboldogasszony temploma, a melyet ma közönségesen Mátyás-templomnak neveznek.
3. A dominikánusok szent Miklós temploma és kolostora a mai pénzügy-minisztérium mellett.
4. A minorita-ferencziek evangélista szent János temploma és kolostora a mai várszínház helyén.
5. A beguinák várbeli kolostora az előbbivel szemben, az utca nyugati oldalán.
6. Szent György temploma a mai Dísz-tér északi sarkán.
7. Mindszent temploma a mostani uri-utca keleti oldalán.
8. Szent Zsigmond vagy Mária kisebb egyháza a mai szent György-tér északi oldalán.
9. Szent Márton kápolnája a királyi várban, a melynek helyéről, fölszereléséről s későbbi sorsáról ez utóbbi kapcsán még részletesebben esik szó.

VII.

Buda külvárosi templomai.

A tatárjárás után alapított Budavára környéke, a Gellérthegy alján kívül a XIII. századig lakatlan volt. Úgy látszik azonban, hogy a tatárjárás után a várhegy vidéke, a tetjén épült erődített város alapításának már pusztá hírére is köröskörül benépesült. A tatárjárás izgalmaitól megviselt nép a szomszédos falvakból alighanem csapatostul kerekedett föl, hogy ha már a vár privilégiumos lakosai sorában nem is kap helyet, legalább a végszükségben őt is befogadó erősség tövében húzódjék meg. A várral így valószínűleg egy időben épült külvárosok életéről,

a XIV. századnál korábbi adatok nem igen maradtak ránk; a templomok alapján azonban, a melyek itt ekkor fönnállottak, bizvást következtethetjük, hogy a külvárosok már a XIII. században fölvirultak.

A budavári Nagyboldogasszony-templom plébánosának a pöre kapcsán láttuk, hogy a külvárosi szent Péter vértanú temploma 1258-ban már létezett. Maga a külváros, mint ez későbbi adatokból nyilvánvaló, a mai Viziváros helyén terült el. A szent Péter vagy alsó városnak nevezett külvárost a várhegy keleti oldalának a közepe tájától kiindulva és tompaszögben megtörve a várhegy északnyugati sarkáig szintén falak övezték; plébánia temploma Nagy Lajos korában már egészen független a várbeli Nagyboldogasszony plébániától, holott az ugyanitt levő Magdolna-templom plébánosa az előbbiének még 1390-ben is egy ezüst márkát köteles fizetni évenként.

Szintén Budavára alapításával egy időben keletkezett a mai Lukács-fürdő táján a johanniták Szentháromság telepe, a mely 1248-ban már fönnállott. A johanniták felhévizi rendházát ez évben a pápai oklevél védőszentje után nem nevezi ugyan meg; de hogy a budai és nem az ó-budai felhévíz mellett letelepült johannitákról szól, ez abból tűnik ki, hogy az esztergomi szent István rendházzal egyetemben említi, a mely a budai Szentháromság rendházzal javadalmi közösségben volt. Ez a körülmény a veszprémi okmánytár 1377, továbbá 1390 és 1398. évi okleveléből tűnik ki, a melyek a budai felhévíz johannita telepének Szentháromság nevét is kiemelik.

A Szentháromság-templom és kolostor perjelei 1277-től fogva ismeretesek. Ez évben az itteni johanniták a margitszigeti apácák pörében szerepelnek. A telep külsejéről csak annyit tudunk, a mennyit Oláh Miklós erről a XVI. század első felében följegyzett: „Szentháromság városa, magyarán Felhévíz, monostor templománál s fényes épületek közé foglalt meleg forrásainál fogva egyaránt híres“.

SCHIER említi s utána mások is szent Tamás vértanú plébániáját a budai Felhévíznél. Schier könyvének kívül ennek a plébánia-templomnak nem maradt ránk nyoma s a róla szóló adat alighanem a szent Péter vértanú templom nevének az elvételéből keletkezett. Ez utóbbinak a helyéről némikép egy 1442-ben kelt okmány tájékoztat, a melyben az alsó város kapujáról s körfalának azon részéről esik említés, a mely a Duna mellett, a szent Péter vértanú templomától a Felhévízhez vezető útig terjed. Még kétségesebbé teszi a szent Tamás-templom hajdani létezését az a körülmény, hogy a XV. századtól kezdve okmányokban sűrűn fordul elő szent István vértanú temploma s az ágostoniak ezzel kapcsolatos kolostora. Legelőször 1411-ben találjuk főlemlítve, a midőn a pápa egy klérikusut fölment a szerzetesi fogadalom alól, a melyet ez az ágostoniak „Buda városában levő kolostorában“ tett. A kolostor és templom a felhévizi Szentháromságfalva és a szent Péter külváros között állhatott. A midőn az ágostoniak a török hódoltság után újból letelepedtek Budán, kolostoruk az volt, a melyet eltörlésük után a kapisztráni ferencziek nyertek el, a kik ma is bírják. Valószínű azonban, hogy az ágostoniak telepe a török hódoltság előtt nem itt volt, hanem a Duna partján, az irgalmas barátok mai kórházának a tájékán. Egy Rupp művében közölt okmány is erre vall, a mely szerint szent János első vértanú kolostora a Duna felé terül el.

Ezen a vidéken állott még Krisztus szent testének a kápolnája, a mely 1351-ben bucsút nyer. A pápai okmány ekkor a budai külvárosban levőnek mondja, egy 1353. évi bucsúlevél pedig újonnan alapítottnak. Rupp az irgalmasok mai telepétől nyugatra, a Császár-fürdőhöz vezető út mellé helyezi. Forrása Bonfini csak annyit mond Hunyadi László lefejeztetése kapcsán: „Hajnal előtt titkon Krisztus testének kápolnájában temették el, mely a külvárosban dombon áll, az apagyilkosok és honárulók közé“. Innen később Szilágyi Mihály Gyulafehérvárra vitette Hunyadi László holttestét, a melyet lefejeztetése nyomában a budavári Magdolna-templomban tettek volt rövid időre ravatalra.

A budavári plébániák pörének 1390. évi okmányaiban, a melyeket SCHIER közölt, több külvárosról és templomról találunk említést, a mely a várhegy nyugati oldalán terül el. A plébániák határvonala a domonkosok várbeli kolostorának kapujánál kezdődik s több házat és utcát érintve a budai vár nyugati falához ér, „úgy hogy délnek a király kuriájáig a falakon kívül fekvő *Logod* faluval egyetemben a vár területe a Nagyboldogasszony plébániájához tartozik; észak felé pedig a falakon belül és kívül... a várkapuig, a mely *szent Lázár*hoz vezet s tovább a falon túl és ezen kívül a szent Lázártól az akasztófa felé, mely a *szent Lőrincz kolostor*hoz vezető út mentén áll, azzal a részszel, melyet közönségesen *Tóthfalunak* neveznek, az egész terület Mária Magdolna plébániája alá tartozik“. E szavakból nyilvánvaló, hogy a várhegy déli felétől nyugatra terült el a Logod nevű városrész, a melynek alighanem temploma is volt. A nyugati várfal kapcsán említett s a szent Lázár felé nyíló kapu az lehetett, a melyet a Zsigmond korabeli budai törvénykönyv Mindszent kapunak nevez. Ez alatt a falakon kívül s bizonyára a völgyben terült el szent Lázár temploma vagy kápolnája, a mely a XIV. századbeli akasztófa közelében állván, alighanem a gonosztevők akkori temetőjének a kápolnája volt. Az akasztófa mint láttuk a szent Lőrinczhez vezető út mentén állott, a mely mellett Tóthfalu terült el. Ez utóbbiban vagy mivel az alsó-város falain belül esett, csupán ennek szomszédságában állhatott remete szent Pál temploma s a pálosok kolostora, még pedig az itt volt törökkorbéli mecset után ítélve valószínűleg a mai bécsi kapu alatt a várhegy északi lejtőjének a közepe táján. Erről a kolostorról a pálosok évkönyvei is megemlékeznek. 1383-ban ezek szerint Nagy Lajos a szent Lőrinczi barátoknak „a budai falakon belül szent Pál templomát és házat engedte át, hogy háborús időben a védtelen hegyi kolostorból itt húzódhassanak meg“.

A budai szent Pál templomban temették el 1418-ban Dominici János pápai legátust, a kivel a Margitsziget ősmertetése folyamán már találkoztunk. A Rupp-nál idézett Ferrarius régibb írók nyomán úgy emlékszik meg temetéséről: „a megboldogult bibornok holtteste a remete szent Pál templomába vitetett, a mely a *budai alsó városban* állott“. A holttest, ugyan e forrásunk szerint „sok csodatételénél fogva vált híressé; a kápolnában, a melyben fektüdt viaszképek, festmények és más fogadalmi ajándékok függtek 1541-ig, a midőn a török Budát elfoglalta s Dominici János csontjait is szétszórta és mindent, a mi itt szent volt, megfertőztetett“. A budai várhegy alatt az Anjouk korában még egy templommal kapcsolatos kolostorról van tudomásunk. Ez a karmeliták kolostora volt, melyet Erzsébet királyné alapított bizonyosságául annak, hogy bár saját szavai szerint

„különös szeretettel és ragaszkodással“ viseltetett Ó-Buda iránt, nem csak ezt gyarapította ilyenmű kulturális intézményekkel. XI. Gergely pápa a karmelitáknak 1372-ben ad engedélyt ahhoz, hogy Buda valamelyik helyén, a mely ekkor még nincs meghatározva, kolostort, templomot, temetőt, tornyot és másnemű épületeket emelhessenek. 1378-ban a kolostor és templom kész, vagy legalább javában épül, mivel a pápa bucsút engedélyez „a karmelhegyi szűz Mária-rend budai testvéreinek“ a temploma számára. Erzsébet királyné a vár alatt újonnan megtelepült karmelitákról végrendeletében is megemlékezik. A barátok 100 arany forintnyi hagyományhoz jutnak ekkor s kolostoruk a végrendelet szavai szerint a budai királyi vár, castrum Budense alatt terül el. Hogy a kolostor a vár keleti alján a Duna mellett, körülbelül a mai Lánchíd-utca déli végén, a Fiume-szálló tájékán állott, ezt egy később ösmertetendő török korbeli térkép is valószínűvé teszi, a mely szerint a királyi várról a Duna felé lenyuló északi bástyafalon kívül a folyam partján a XVII. században mecset volt.

A karmeliták gondozták a budai szent Anna-kápolnát is, a melynek helyét nem ismerjük. Hogy a budavári szent Magdolna-plébánia területén állott, ez igen valószínű. A karmeliták ennek plébánosával a kápolna miatt pörlekedtek. 1515-ben arra az egyezsége jutnak, hogy az Olvasógyártó Mihály alapította kápolnában a szent Anna napján megült bucsún az első misét a plébános, a többi misét és a szent beszédet a karmeliták mondják. Az alamizsnák számára a kápolnában közös perselyt helyeznek el, a melynek tartalmán egyenlően osztozkodnak. A kápolnát a barátok kötelesek javíttatni, a mellette levő házat azonban a Magdolna-templom plébánosa, a ki a karmeliták gondozására bízott kápolnához bizonyára csak azért formálhatott just, mivel ez plébániájának a területén állott. Ily formán alig hihető, hogy szent Anna kápolnája a karmelita-templom mellett volt, mint Rupp vélte, a ki a templommal és kolostorral egyetemben a mai kapuczinus templom tájára a vizivárosi fő-utca nyugati oldalára helyezte.

Háttra van még Buda leghiresebb és legnagyobb középkori kolostorának az ismertetése, a melyből azonban néhány faragott kövön kívül szintén csak írott s nem egyszer vitás adatok maradtak ránk. A szent Lőrincz kolostora és temploma ez, a mely a budai hegyekben a Hárshegyet és Jánoshegyet összekötő széles hegynyereg tetején terült el s a közelben fejtett vörhenyes színű hárs-hegyi mészkőből épült.

Alig félszázaddal előbb keletkezett magyar eredetű rend, a melynek kellő színvonalon álló, beható történetét eddigelé, sajnos, senki sem írta meg, szentlőrinczi kolostorát 1304-ben alapította azokból az adományokból, a melyeket negyedik provinciálisa Lőrincz barát, a ki 1317-ben a rend első generálisa lett, összegyűjtött. Óvári János comes budai bíró, Venetus Pál budai polgár és Róbert király ezután tett alapítványából csakhamar annyira gyarapodott a kolostor, hogy a mint a pálosok évkönyveiben olvassuk, terjedelmével, gazdagságával s a benne lakó szerzetesek számával a rend valamennyi kolostorát felül multa s ezeknek úgy mintegy feje lőn. 1381-ben remete szent Pál holttestét, a melyet Nagy Lajos kedvencz pálosai számára váltott magához a velenceiektől, a budai királyi kápolnából a szentlőrinczi kolostorba viszik át fényes körmenettel, a melynek élén Demeter esztergomi érsek, Magyarország püspökei s Lajos király

haladt. Remete szent Pál fejét II. Lajos király hozatta ide Prágából. 1422-ben és 1443-ban a kolostor temploma, a mely már addig is sűrű zárandoklatoknak volt színhelye, bucsút nyer. A szeretetről és érdeklődésről, a melylyel iránta az egész magyarság viseltetett, valamint gazdagságáról fogalmat nyújt a tömörkedő adomány, a melyekkel királyaink, főuraink, a nemesek és a városi polgárok elhalmozták s a melyeket Rupp sorol föl. 1466-ban Mátyás király a jus gladii adományozza az akkoriban már rendkívül népes kolostornak, a melyben Bonfini szerint 300 szerzetes lakott, a kinek száma csakhamar állítólag 500-ra növekedett. A kolostor szent Lőrincz templomában magyar előkelőségek itt mondandó misékre sűrűn tesznek alapítványokat s gyakran sírhelyüket is itt szemelik ki. 1403-ban Kőváry László nádori ítélőmester a templom nagy oltárától jobbra eső szent kereszt oltaránál mondandó misékre tesz alapítványt; 1411-ben ugyan ő a maga és családja számára itt jelöl ki sírhelyet. A templomhoz fűződő kápolnák közül a szent Istvánról maradt fönn adat, a melyben állítólag szent Pál teteme is nyugodott. Egyébként miként a pálos-rend történetére vonatkozólag, úgy a szentlőrinczi kolostor hajdani állapotáról szóló bővebb adatokat is csak a behatóbb kutatástól várhatunk, a mire eddigelé senki sem vállalkozott. Az eddig ismeretes adatok csaknem mind a XVII. és XVIII. században írt s távolról sem alapos évkönyvszemelvényekből merítvék. Eddig inkább csak sejtjük, mint tudjuk, hogy a pálos-rend hazánkban a mohácsi vész előtt nem csak példás vallásosságával — de kulturális tevékenységével és magyarságával is nevezetes szerepet töltött be hazánk multjában.

Még a külföldön való elterjedése után, Magyarország határain túl s századok multán is elismerésreméltó szeretettel csüngtek idegen tagjai rendjük magyar alapítói és kiváló képviselői emlékére, a minek fényes jelei maradtak fönn az egyetlen napjainkig fönnálló pálos-kolostorban az orosz-lengyelországi Czensztochovában. Egyik főpapunk bőkezűségéből az itt levő magyar tárgyú XVII. és XVIII. századbeli barokk ízlésű s nyilván odavaló külföldi mesterektől festett képeket fényes kiállítású díszmunkából már ismerjük. Ezt dr. Nyári Sándor írta. Mindarról azonban, a mit a képzőművészettel is foglalkozó pálosok a középkorban és később e téren nálunk alkottak, még halvány sejtelmünk is alig van, mivel a török hódoltság korában először s eltörlésükkor másodszor s a törökénél is nagyobb kegyetlenséggel kifosztott fényes kolostoraik még most is sok helyen meglevő jelentős romjaival a szakirodalom nálunk még behatóbban nem foglalkozott.

A budai szent Lőrincz-kolostorból napjainkig kő sem maradt kövön, úgy, hogy helyét pontosan meg sem határozhatjuk.

Henszlmann Imre 1846-ban ásatott itt; ma néhány márvány töredéken, csúcsíves szabású boltgerinczen és borda részleten kívül, a mely a szép Juhászné vendéglő környékén hever, semmi sincs meg a budai hegyek Hárshegy alatti nyergén. A svábhegyi Béla király kútjának a medenczéje fölött még a XVII. század végén épített kőházikó külsején átmeneti jellegű boltgerincz részletek és oszloplábakon kívül egy határozottan román ízlésű dombormű látható befalazva (34. kép).

Bár a szép Juhászné nincs innen nagyon messzire, mégis alig hihető, hogy ezt a töredéket az ott állott szent Lőrincz-templom romjaiból hurczolták ide.

A templom a XIV. század elején épült; a nyakkal egymásba fonódó, illetve fejjel összenőtt két pár hattyúval díszített sárgás mészkőtöredék pedig, mely az alatta sorakozó féloszlopok biztonsága szerint kapubélletnek a maradványa, stílusa után ítélve a XII. századból való. Így alighanem a hajdani kispesti szent Gellért-templom omladékaiból hurczolták ide ezt a 138 cm. hosszú domborművet; annyiival is inkább, mivel még a XVIII. század folyamán is a legkényelmesebb s talán az egyedüli szekér-út a Svábhegyre a mai Tabánból, illetve a Krisztinavárosból indult ki.

A budai hegyekben volt szent Lőrincz-kolostort korántsem a törökök rombolták le, mint általában hinni szokás. 1526-ban a pálosok, ha értékesebb kincseiket és remete szent Pál tetemét biztosabb helyre is vitték, nem hagyták el végleg szent Lőrincz kolostorát, mivel 1540-ből okmány tanuskodik arról, hogy még laknak itt szerzetesek.

A Budavárában lakó törököknek jóval messzibbre esett a kolostor, semmint hogy köveit széthurczolniok érdemes lett volna, a mikor a várfalak s más épületek

34. A svábhegyi Béla-kútba falazott románkori dombormű. Hossza : 138 cm. Fénykép után.

kijavításához az alsó város romlásnak engedett háztengere kiapadhatatlan kőbányájuk volt. 1756-ból a szent Lőrincz-kolostor romjairól gróf Csáky esztergoni érsek főpásztori látogatása alkalmából szűkszavú leírás maradt ránk, a mely szerint a nagyszerű romok között földből kiemelkedő falakat találtak, szögletükön faragott vörös kövekkel, a melyek a templom hajóját jelölték s más falakat, a melyekből a nyugat felé álló torony, a kolostor czellái s más épületek falaira következtek. Nem mond többet Jankovich leírása sem, a ki gyermekkorában, a XVIII. század vége felé látta a romokat s a visszaemlékezés himes leplében tárja elénk a „magyarok itt állott Eskuriáljának“ a maradványait, a melyeket szerinte a környékbeli korcsmák és nyaralók építéséhez hurczoltak szét, a miről kivüle Palugyay és Rupp is saját tapasztalatával tanuskodik.

A pálosok annáleseiben a szent Lőrincz kolostorában tevékeny művész szerzetesek közül többnek a neve is ránk maradt. Így Dénes testvére, a ki „jeles kőfaragó, szent atyánk remete szent Pál sírjának a mestere s 1484-ben halt

meg". A síremlék külön kápolnában állott s Érdy szerint, a kit ÉBER is idéz, a szent életét ábrázoló 12 dombormű diszítette, a melyből egynek a töredékét le is írja; ennek azonban ma már szintén nyoma veszett.

Ugyancsak a XV. század második felében élt a szentlőrinczi kolostorban Antal testvér, a ki a fametszés terén vált ki. Az egyetlen ránk maradt fametszet,

35. Szent Margit. Színezett fametszet az esztergomi primási gyűjteményben. $\frac{2}{3}$ nagyság.
Fraknói nyomán.

a mely Buda török hódoltság előtti művészetével kapcsolatba hozható, szent Margit magyar királyleányt ábrázolja s a XV. század második feléből való. Az egykorú német fametszetek nyers voltától nagy mértékben ment és hatásosan színezett fametszet egyetlen példányát az esztergomi primási gyűjtemény őrzi.

kisebbitett mása 35. képünkön látható. A XVI. század elején V. F. Vincentius Lapidia a szent Lőrincz-templomának szentélyét „művésziesen és leleményesen díszítette“.

Ezekon kívül még néhány művészt említenek a pálosok évkönyvei. Ezek azonban szent Lőrincz kolostorában nem működtek. Minthogy ezekről s a pálosoknak Budán kívül még másfél száznál több helyen épült kolostorainak a művészetéről e helyen nem lehet szó, áttérek az e fejezetben mondottak összefoglalására. Ezek szerint Budavára külvárosaiban a tatárjárás után Zsigmond király koráig a következő templomok, kápolnák, kolostorok épültek:

1. Szent Péter vértanu plébánia-temploma az alsóvárosban.
2. A johanniták temploma, rendháza és ispotálya szent Háromság falván a mai Lukács-fürdő mellett.
3. Az ágostoniak szent István vértanú temploma és kolostora; helye ismeretlen.
4. Krisztus szent testének kápolnája; helye bizonytalan.
5. Szent Lázár kápolnája a várhegy északi fele alatt nyugat felé.
6. Remete szent Pál temploma s a pálosok háza az alsóvárosban a várhegy északi lejtőjén.
7. A karmelitáknak az Irgalmasság anyjáról elnevezett temploma és kolostora a királyi vár alatt a Duna partján.
8. A karmeliták gondozására bízott szent Anna kápolna.
9. Szent Lőrincz temploma és kolostora, a mely valamennyi budai kolostor között a legnagyobb volt s a mai szép Juhászné tájkán állott.

A Budavárában és külvárosaiban összesen épült 18 templomhoz, kápolnához, illetve templommal vagy kápolnával kapcsolatos kolostorhoz, a Kelenföldnek nevezett Kis-Pesten állott plébánia-templomot s két filiáját, valamint szent Erzsébet kórházát és Ó-Buda meg a Margitsziget 15 templomát, illetve templommal vagy kápolnával kapcsolatos kolostorát és várát hozzá adva, 39 olyan monumentális épületet, illetve épület-csoportozatot nyerünk, a mely a tágabb értelemben vett egyházi művészetnek fölépítése után is a mohácsi vészig szakadatlanul bő működési teret nyújtott. A balparti Pesten s az ezzel egybeforrt külvárosokban, mint láttuk, 8 templom, kápolna, illetve templommal és kápolnával kapcsolatos kolostor volt. Összesen tehát a mai főváros területén a török hódoltság előtt 3 híján félszáz okmányok alapján kimutatható s monumentális s részben vagy egészben egyházi jellegű épület, illetve épületcsoportozat állott, a mely mind csúcsives stílusban épült, illetve a tatárjárás után román stílusából csúcsivessé alakítottatott át s később részben nagymértékű renaissance díszítésen is esett keresztül. Ha a régi Pest, a Margitsziget, Ó-Buda és Buda művészetének a méltatása kapcsán közölt épületstatisztikát részletezzük, 5 castrumot, 23 kolostort, 5 johannita ispotályt, 31 templomot és 8 kápolnát nyerünk. Ezek a számok önmagukban véve is annyira beszédesek, hogy újabb kommentárra nem szorulnak.

VIII.

Budapest középkori mesterei s a profán építészeti emlékek.

Mai székesfővárosunk középkori templomainak, kolostorainak és várainak építőmestereiről s a művészekről, a kik a monumentális épületek befejeztével ezekben századokon át bő működési teret találtak, adatok nem igen maradtak ránk. A régi levéltárakkal egyetemben ugyanis az egykorú számadási könyvek s ezekben a művészekre vonatkozó adatok is nyom nélkül elenyésztek.

A XV. század folyamán Budán tevékeny mesterek közül is csak a külföldiek-ről emlékeznek meg a ránk maradt s rendszerint szintén külföldi források. Ez a körülmény látszólag arról tanúskodik, hogy Budapest középkori mesterei túlnyomó részben szintén külföldiek voltak, a minthogy a régibb fölfogás Magyarország egyéb városainak a művészeit is idegeneknek vélte.

Ha csak azokat a művészeti emlékeket nézzük, a melyek napjainkig fön-maradtak, úgy a külföldiekhez képest elenyészően csekély lévén számuk, való-szinűnek látszik, hogy nálunk intenzív művészi élet nem honosodott meg. Mihelyst azonban elpusztult műemlékeink tekintélyes számáról szerzünk bizonytságot, józan észszel lehetetlen kételkednünk abban, hogy hazánkban ezeknek meg-felelő virágzó művészi élet is volt. Mert ha a régi Buda és Pest kapcsán kimu-tatott s hasonló arányban Magyarországszerte emelt tömérdek templomot, ezek-nek javarészt elenyészett, de leltárakból ismert rengeteg műkincsét mind idegen mestereknek tulajdonítjuk, Itália és Németország tekintélyes részének a mesterei csupán Magyarország számára dolgozhattak volna. Azoknak a művészeknek a hazája így, a kiknek régebben oly előszeretettel tulajdonították műemlékeinket, nem dicsekedhetnék annyi régi művészeti alkotással, mint a mennyivel ott lépten-nyomon még ma is csupán azért találkozunk az ember, mivel az illető ország nem esett át a hazánkéhoz hasonló pusztuláson.

Ösmervén a középkori városok társadalmi szervezetét, az ennek keretében megalakult céhek szellemét, a minők nélkül Magyarország városai sem szüköl-ködtek, lehetetlen föltennünk, hogy idegen mesterek emberöltőkön át itt állandó foglalkozást űzhettek volna, a nélkül, hogy hazánkban maguk is gyökeret nem vernek, városaink polgáraivá nem honosodnak. Hogy városaink első s az újabb történelmi kutatás bizonytsága szerint a határszéleken kívül egy-két emberöltő folyamán teljesen megmagyarosodó külföldi települései után az idegenek tömeges beözönlése szakadatlan lett volna, arról semmiféle adatok sem maradtak ránk.

S ha egy-két külföldi mester nálunk való működéséről kétséget kizáró tudomásunk is van, nem kevesebb az adatunk olyan magyar művészekről sem, a kik a XIV. és XV. században külföldön működtek s itthon szerzett művészi készségükkel az odavaló mesterekkel nemcsak versenyeztek, hanem ezeket olykor túl is szárnyalták.

A régi Buda és Pest nemzetiségi viszonyairól a Margitsziget műemlékei kapcsán már szólottam. Láttuk, hogy az okmányokban előforduló környékbeli dülők, telkek, helységek tősgyökeres magyar neve is arra vall, hogy mai székes-

fővárosunkban a középkorban az idegen elem nem lehetett uralkodó. A budai törvénykönyv egyetlen ránk maradt példánya látszólag arról tanuskodik, hogy maga Budavára német város volt. A pozsonyi levéltárban őrzött Offner Stadt-recht-ről azonban SALAMON is kimutatja, hogy ez nem eredeti példány, hanem pusztán kivonatos másolata a Zsigmond-korabeli budai törvény és szokásjogi gyűjteménynek, s valószínű, hogy a német Pozsony használatára készült törvénykönyvet latin nyelvből fordították le s helylyel-közzel egyben talán a határszéli város viszonyaihoz is alkalmazták.

Távrolról sem állítom, hogy Budavára Zsigmond király koráig, sőt azután is színmagyar város volt. Minthogy Budavára a XIII. század folyamán első sorban katonai szempontból véve jelentős, lakosai uralkodó osztálya is a német katona-családokból került ki, a melyeket IV. Béla azért telepített le itt, mivel a várvédelemhez jobban értettek, mint koráig a magyarok. Ezek a katona-családok azonban mesterséget aligha folytattak s így Róbert Károly koráig több mint valószínű, hogy a kézművesek nagyrészt magyarok voltak. Hogy a német katona-családok a magyar nyelvet korán sajátították el, ezt szent Margit pörének az adatai bizonyítják. Bizonyos azonban, hogy a német nyelvet sem felejtették el s hogy nemzeti hagyományaikat szintén megőrizték. A midőn katonai jelentőségük az Anjouk korában csökkent, a németek nemzeti összetartozásuk fokozottabb gondozásával igyekeztek Budavárában való uralkodó szerepüket biztosítani, a melyet a magyar mesteremberek fenyegettek. Ez sikerült is, de csak addig, a míg a részben a magyar főúri rendbe olvadt, részben mesteremberré vált törzssőkös budai katona-családok száma annyira meg nem apadt, hogy csak erőszakoskodással őrizhették meg mértékadó szerepüket, a melyet a város életében betöltöttek. A magyarság természetétől fogva nemzetiségi kérdésekben régen még szenvtelenebb volt, mint ma; különösen akkor, ha ezek nem fenyegették közvetlenül jólétét. Épp azért Budavára tartósan sohasem lehetett a színhelye olyan nemzetiségi surlódásoknak, mint a minőkről téves föltevések alapján német és cseh monografusaink regélnek. Plébániái egymás ellen folytatott pörében csak egyetlenegyszer merül föl olyan mozzanat, a melyből nemzetiségi surlódásokra lehet következtetni. A midőn s alighanem a Boldogasszony plébánosa az 1390-ben hozott ítéletet megfőlebbezi, a pápa Donaldus bécsi skót benczés apátot küldi ki bírónak. Ennek 1391-ből ránk maradt és SCHIER-nél közölt levele IX. Bonifác pápa bulláját is tartalmazza, a mely az 1390. évi ítéletet megsemmisíti s Mária Magdolna templomát, valamint az alsó város szent Péter-plébániáját a budavári Nagyboldogasszony-egyháznak rendeli alá; többek között azzal a megokolással, hogy a pörvesztes két plébánia papjai magyarul prédikálnak, holott németek is laknak területükön, már pedig a többi lakosok, tehát a magyarok is „mind beszélnek német nyelven”. A pápa ennél fogva egyházi átok terhe alatt megparancsolja, hogy a két plébánia és népe parancsának engedelmeskedjék. Ennek az ítéletnek nemcsak hogy foganatja nem lett, de a két plébánia csakhamar azután még az addig köteles egy márkányi ezüst évi lefizetése alól is fölszabadul s teljesen függetlenné válik. Ebből nyilvánvaló, hogy a pápát tévesen informálták s ez a magyar főpapok felvilágosítására visszavonta a magyarság ellen irányuló ítéletét.

Bizonyos, hogy éppen megfordítva a Budavárában törzsökös németek akkor már mind értettek magyarul; de mivel egymással összeházasodtak, családi érdekből is minél tovább igyekeztek súlyt adni németiségüknek. A tatárjárás után a németeké volt Budavárában az uralkodó szerep s ők ezt, a joggá vált régi szokásra hivatkozva, ezután is meg akarták tartani. Ez sikerült is, de sajátságos, hogy éppen csak a német Albert király koráig. A magyarok, nyilván mivel a német befolyás az udvarban is elarapózott, ekkor már forrongani kezdtek s a midőn a németek egyik vezéremberüket orvul láb alól eltették, fegyverrel rontottak rájuk s a Budán időző magyar katonasággal egyetemben iszonyú mészárlással torolták meg a gyilkosságot.

Ez SALAMON szerint 1438-ban történt. A német származású Albert király pedig a zendülés miatt nemcsak hogy meg nem büntette a magyarokat, hanem Budavára belső kormányzatában az itt törzsökös német eredetű családokéval egyforma szerepet biztosított nekik. Hogy mily hatással volt ez Budavára német eredetű családjaira, annak semmi sem fényesebb bizonyága, mint az, hogy Onwein Péter, a ki 1435-ben a németek sorából lett bíró, 1445-ben, a midőn újra megválasztják, Bornemissza Péternek is írja magát s utódai már csak Bornemissza néven szerepelnek. Mátyás király korában Budavára és külvárosainak magyar voltához már alig férhet szó. Idegenek azonban itt akkor is nagy számban élnek s tömegesen fordulnak meg, mint Európa-szerte minden főbb kulturális és kereskedelmi gócpontban.

A mi a Budán lakó idegeneket illeti, a németeken kívül olaszok s ezek különösen az Anjouk korától kezdve laknak tömegesebben itt s szerepük első sorban a kereskedelem terén hangadó. Zsigmond korában jelentősebb francia településről, Mátyás korában sűrűn Budán megforduló olasz mesterekről van tudomásunk. Ezeknek az idegeneknek a régi Buda művészi életére való befolyásáról alább lesz szó. Most még csak annak a rövid kifejtésére szorítkozom, hogy határszéli városainkon kívül a német művészet és szellem nálunk távolról sem volt oly jelentős hatással, mint a hogy régebben s nagyobbára német kutatók föltevésai alapján hitték. Régibb románkori székesegyházaink javarésze olasz hatásról, majd francziáról tesz bizonyosságot. A csúcsíves építészet elemeit közvetlenül Franciaországból, az onnan ide telepített szerzetesek hozzák hazánkba. A francia Villard de Honnecourt 1240 és 1250 között nálunk való időzéséről van határozott tudomásunk; hogy azonban hozzáfogható német építész avagy jelentéktlenebb, de nagyobb számban nálunk tevékeny németországi mesterek jártak volna Magyarországon, arról csak föltevések szólnak, a melyeknek az újabban megállapított tények mindinkább ellentmondanak. A XIII. század folyamán nem sokat tanulhattunk a némettől, mivel ez a csúcsíves művészet terén akkor még maga is a francziától tanult. A XIV. század folyamán az előző század csúcsíves stílu tömeges építkezésein oly tekintélyes építészművelődés nevelődött, hogy idegenre nem szorult rá Magyarország. S ha ez neki, úgy hazánk a maga mestereiből szintén juttatott a külföldnek. Hogy a XV. században Németország kulturális tekintetben Budára nézve nem volt hatással, azt az alább elmondandók fogják bebizonyítani. S így még csak annak a kijelentésére szorítkozom, hogy a jelentősebb német hatásnak ekkorról nálunk ismét csak

nem maradt meg kézzelfogható nyoma, határszéli városainkon kívül. Viszont, hogy Magyarország s jelesen Buda, kereskedelmi téren s a mi azzal együtt járt, némi, ha nem is lényeges tekintetben, művészi téren is a XV. században Németországra nem volt minden hatás nélkül, azt a budai aranyra vonatkozó adatok bizonyítják, a melyeket SALAMON csoportosított kitűnően Budapest történetével foglalkozó művében. A középkor első aranyforintját 1252-ben Firenzében verték, 1260-ban már hazánkban is forog a virágos arany (fiorino): a forint, de csak Róbert Károly korából tudjuk, hogy Budavárán is vertek aranypénzt s ennek alakja akkor is a firenzei aranynak Ker. szent János képével diszített mása, a melyet Nagy Lajos korában a szent László alakjával diszített eredeti formájú magyar arany szorít a háttérbe. Ez utóbbi a XV. században, a midőn Németországban is terjedni kezd az aranypénz, eredeti mivoltában vándorol át oda s még a következő században is a leginkább megbecsült pénz a német kereskedők kezében. Hogy a magyar arany egész Közép-Európában mintaszerű volt, azt, mint SALAMON művében olvashatjuk, külföldi, főleg német tekintélyek is elismerik. A magyar arany, a melynek a XV. század második felében az orosz szolgálai, de primitivebb mása, nemcsak változatlan s az ingadozástól ment nemesércz tartalmának, hanem, a mit ez föltételez, verete kitűnő technikájának s az ezzel együtt járó fejlett művészi formának is nem kis mértékben köszönhetette hírét. A pénzverésben való ügyesség s az aranypiacz főhelye Közép-Európában a XIV. és XV. században kétségkívül Buda volt. Ebből Salamonnál is határozottabban lehet arra következtetni, hogy az ötvösség egyik legkiválóbb fészke nemcsak Magyarországon, de egész Közép-Európában is Buda lehetett. Erről azonban akkor is alig lesz teljesen kétséget kizáró tudomásunk, ha a Buda templomai közül nem egynek a kincstáráról ránk maradt leltárakat a szakirodalom behatóbban kiaknázza s a nem kis részben külföldre került műkinceseket e leltárak gyakran rendkívül pontos leírása alapján kikutatja. Addig is azonban túlságos kicsinyhitűség minden valamire való ötvösművészeti emlékünk mesterét külföldön keresni. Kétséget kizáró adatok híján SALAMON általában csak mint kereskedelmi városét fejt ki a régi Buda jelentőségét; bizvást föltehetjük azonban, hogy a mesterségek s ezekkel egyetemben a művészetek nem kevésbbé virágoztak itt, mint a kereskedelem. A budai czéhek száma nagy volt, s mivel a középkor mesterembere egyben kereskedő is s az iparczikkek ki- és bevitele oly mértékben, mint ma, kellő közlekedési eszközök híján s az egyes városok árumegállító joga miatt nemcsak jóval nehezebb, de gyakran a lehetetlenséggel is határos dolog volt: az idegen művészi alkotások bevitelét is csak egy-egy hatalmas fejedelem, mint nálunk Mátyás király, engedhette meg magának.

Budai mesteremberei közül, a kik koruk művészeti mozgalmából többé-kevésbbé szintén kivették volt részüket s a kiknek rendjébe a művészek is tartoztak, a budai törvénykönyv a következőkről emlékezik meg: a pénzverőkről, utánuk az ötvös-czéhről, majd a festőkről és az arany-nyújtókról, a szintén külön-külön említett kovácsok-, késcsinálók-, kardgyártókról, az egy rovatban említett s úgy látszik egy czéhbe tartozó harangöntők, gyertyatartó- és flaskó-művesek, lakatosok, sarkantyúsok, dróthúzó- és tűgyártókról. Együtt említi a törvény-

könyv a paszomántos és zsinórkészítőket, továbbá a kőműves-, kőfaragó-, ács-, téglavető- és kövezetcsináló-mestereket. Külön szerepel a kerékgyártó, külön a kádár, együtt az ij- és nyílgyártó, továbbá az asztalos és esztergályos. Ismét külön-külön szerepel a kötélverő, a szijgyártó, a nyeregkészítő; volt még ezeken kívül hazai gyapjúból dolgozó posztógyártó, takács, posztónyíró, szabó-mester, subakészítő, kelmefestő, posztókalló, vászonfehéritő. Több mint valószínű, hogy a mesteremberek közül a törvénykönyv másolója nem egy csoportot hagyott ki. Így a kalaposok nem szerepelnek itt, az üvegesek sem; ez utóbbiak pedig budai személynevekben, a melyek rendesen a foglalkozást is jelentik, nem egyszer fordulnak elő.

A festők és aranynyujtók vagy aranyozók egy czéhbe tartoztak. A XIV. század végéig a két rendbeli mesterembereket a képek aranyozott hátterének az általános volta fűzhette egymáshoz, a XV. században a szárnyas oltárok divatja, a melyek a ránk maradt adatok s a török hódoltságtól ment ország-részek nagyszámú emlékei után ítélve hazánkban mindenfelé s így Budán és Pesten is tömegesen készülhettek.

Képfaragókról a budai törvénykönyv nem emlékezik meg, de szinte magától értetődik, hogy ezek a kőfaragók, illetve az asztalosok és esztergályosok czéhébe tartoztak s hogy a szoboröntés mesterei a harangöntők czéhéből kerültek ki.

Hogy Mátyás király korában már a művészet és nem a technika rokon volta fűzi össze mestereinket, erre egy Kovachich nyomán SALAMON-nál idézett okmány vall, a mely a pesti festő-, drágakővéső-, aranynyujtó- (auricusores) és képfaragó-mesterekről, mint a város lakosairól szól. Hogy a mesterek, a kiket ma építészeknek nevezünk, a középkorban a kőműves vagy kőfaragó czimével is megelégedtek, az köztudomású.

A czéhek népességéről a budai törvénykönyv nem tájékoztat. Valószínű azonban, hogy építész, szobrász és festő, ötvös és más, ma iparművészetnek nevezett foglalkozást űző ember nem kisebb számmal élt a középkori Budapesten, mint Európa más jelentősebb fővárosában. A templomoknak s egyéb monumentális épületeknek eddig bemutatott tekintélyes számából s néhány egyház felszerelésének ránk maradt leltárából ez önként következik.

Zsigmond király korában már csak egy templom épül s ezzel a templom-építés aranykora Budán véget ér. A kőfaragók, szobrászok, festők, ötvösök s más mesteremberek azonban a templomok kiegészítésénél, kápolnákkal való bővítésénél, belső felszerelésük és díszítésük gyarapításánál a mohácsi vészig szakadatlanul bő foglalkozást találtak. Erre a templomok jókarban tartása és díszítése érdekében kiadott bucsúlevelek is bizvást engednek következtetni.

Az építészek, vagyis a kőművesek és kőfaragók foglalkozása a profán építészet XV. századbeli föllendülésével még nagyobb mértékű lett, vagy legalább is olyan maradt, mint a minő a templomépítés aranykorában volt. A művészi mozzanatokban a XV. században egyre gyarapodó profán épületek révén pedig a templomok belső díszítésével foglalkozó többi mesterek működési köre is hatalmasan bővült.

Budapest középkori profán építészetéről, a budai várat kivéve, még jóval kevesebb a határozott adatunk, mint az egykorú templomokról. Profán épület

ez időből egy sem maradt ránk, még csak romok képében sem. Csupán néhány középkori polgári ház pinczéje, kapualja s egy-két földszinti szobája hirdeti ma s az is csupán Budavárában, hogy a profán építészet a XIV. századtól kezdve itt sem szűkölködött művészi vonások nélkül. A ránk maradt töredékek azonban a királyi vár emlékeihez képest föltöbb jelentéktelenek s hogy csaknem kizárólag csúcsíves stílusúak, ez a körülmény arra vall, hogy ha a renaissance idővel a magánházak külsején érvényesült is, ezek átalakításánál az épület magvát, főleg erősen boltozott földszinti helyiségeit, változatlanul megtartották. E boltozatok a török hódoltsággal járó viharokat is kiállották. Innen van, hogy ARÁNYI LAJOS, a kőbontoztan első professzora a budapesti tudományegyetemen, a ki kedvtelésből a régészeti kutatás terén még ma is elismerésre méltó s páratlan buzgóságról tanuskodó tevékenységet fejtett ki, 1877-ben hetvennégy budai házban talált figyelemre többé-kevésbé méltó középkori részleteket. E házak közül, a melyeket gondosan összeállított s vázlatosan illusztrált lajstromba foglalt, napjainkig már sokat bontottak le. A még meglevő középkori részletekből a legérdekesebbeket: néhány csúcsíves boltozatú XV. századbéli kapualjat, kapualjak falába vágott s néha szinte szeszélyes legyezőformájú ívvel betetőzött lóczás fülkét „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből” című vállalat III. kötetében SALAMON mutat be Budapest történetével foglalkozó értekezése kapcsán.

A budavári magánházak homlokzatainak csupán néhány egyszerűbb szabású csúcsíveskori kapu maradt meg változatlanul. Az egyetlen kivétel a 36. képünkön látható országház-utczai emeletes épület, a melynek homlokzati fala a XV. századból való. Ehhez a ház belső részét a török hódoltság után újonnan építették. A homlokzaton párosával csoportosított ablakokat látunk, emeleti fala egy lányira szökel ki a földszinti fal fölött s lóheríves frizzé olvadó vaskos gyámköveken nyugszik. Hasonló szabású homlokzatokkal a Rajna vidékén is találkozunk, s miként ezek, úgy a budai is a favázas épületek hatása alatt készült, mely utóbbiak építése egész Közép-Európában általános volt. Ha téglát házak építésére Budán, kőben gazdag volta miatt, nem is igen használtak, favázas házak a XV. század előtt a várban is voltak, különösen azonban a külvárosokban épültek mindvégig nagy számmal. Hogy a középkori házvégelekről való okmányokban a félig vagy egészen fából épült házak alatt favázas házakat (Fachwerksbau) kell értenünk, az valószínű.

Egyéb forrásaink, a melyek a ránk maradt építészeti részleteken kívül Budapest középkori magánházairól szólnak, csak merő általánosságokra szorítkoznak. Az irott forrásokban azonban annyi a szavahihető dicséret, hogy ezt bizvást fogadhatjuk el bizonyosságául annak, a mit közvetett adatok alapján mai fővárosunk fejlett középkori művészetéről állítottam. Forrásaink a királyi várral szemben a várossal csak mellékesen foglalkoznak, miként a régi rajzokban is első sorban a királyi vár palotáit törekedtek híven megőrizni ezek mesterei. Budapest monografusai a város régi külsejének a megállapításánál főleg a XV., XVI. és XVII. századból ránk maradt metszeteket igyekeztek kiaknázni. Ha ezek a metszetek nagyjában a régi Buda és Pest fekvéséről, egyes részeinek, épületeinek mivoltáról tájékoztatnak is, művészettörténeti szempontból véve mind merőben hasznavehetetlenek. Helyrajzi szempontból véve is vajmi kevés van

ezek között, a melyik legalább részben megbízható volna. S ez egészen természetes is. Azoktól a fogyatékos műveltségű és művészi képzettségű mesterektől ugyanis, a kik e rajzokat nagyobbára csekély igényű közönség s az összehasonlításához alkalmat nem igen találó külföld számára készítették, kortársaik távolról sem vártak annyit, mint a mennyit a modern ember a fotografálás korában a rajzólótól elvár. Rajzaink nagyobb része merőben könyvdísznek készült s így mes-tereik a rajz hűségénél fontosabbnak tartották azt, hogy művük a könyv keretébe

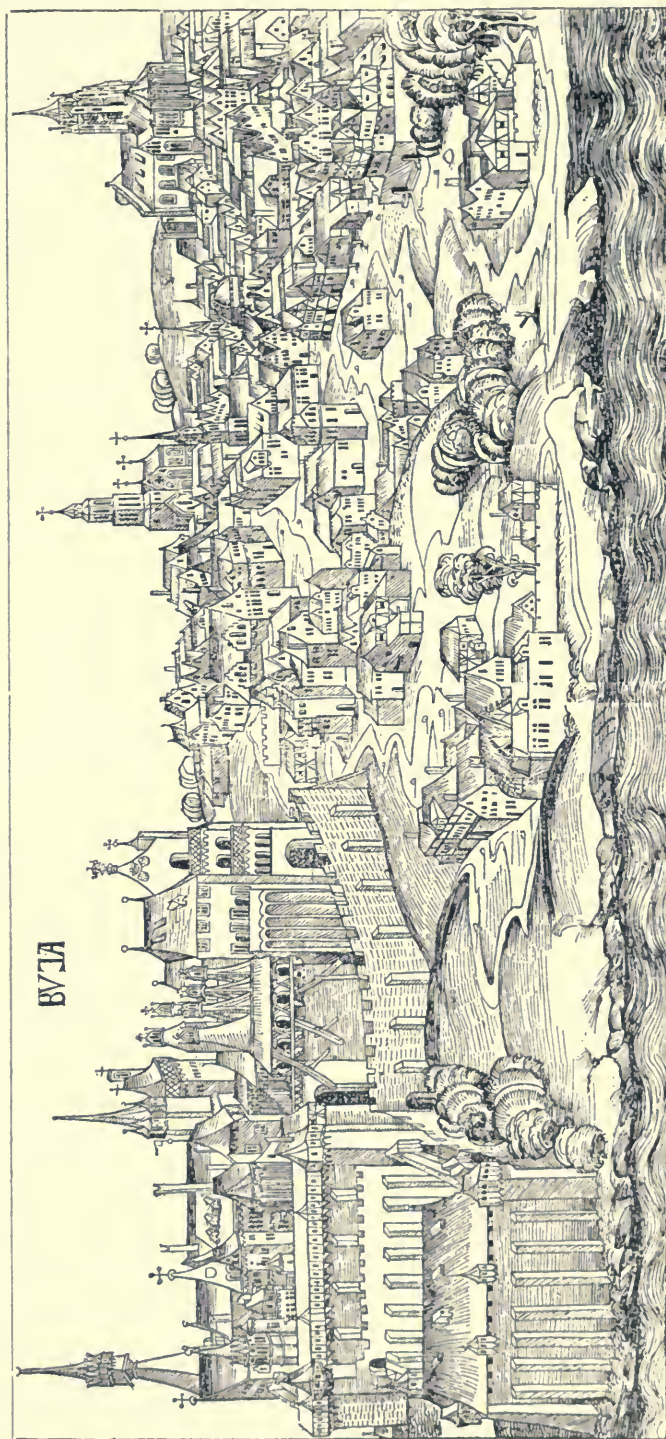

36. Középkori ház a budai Országház-utczában. Fénykép után.

illeszkedjék. Minthogy a szöveg általánosságokon kívül szintén nem mond egyebet, a rajzoló is tartózkodott attól, hogy a városi látképek rajzolásával járó emberfölötti türelemmel beható részletezésbe mélyedjen. Mivel eddig ösmert XV. és XVI. századbeli képeink rajzolói csaknem mind kizárólag németek voltak s mint művészek harmadrangú mesterek, behatóbb részletezés esetén sem lettek volna képesek arra, hogy a királyi vár és a város művészi jellegét híven visszatükröztessék. A renaissance építészetről ugyanis, a mely irott forrásaink szerint Buda

utcaín jelentős módon érvényesült, akkor még fogalmuk nem igen volt. Egyébként a külföldi városokról ránk maradt, ügyesebb mesterek készítette s a budaiakkal egykorú rajzok szintén csak tipikus jelentőségűek. Csakis a város talajalakulásáról, utcái irányáról és kimagaslóbb épületei helyéről tájékoztatnak. A kimagaslóbb épületekre ezeken sem művészi vonásaikról, de egyik-másik sajátosságukról ismerünk rá, a mely az épületet nagyjában jellemzi. Ilyen sajátosságok, a melyek a Budán járt rajzolóknak figyelmét csaknem kivétel nélkül lekötötték, az István-torony, a mely a várhegy déli végén állott, továbbá a királyi vár csonka tornya s a palotákat övező falak párkányán végigfutó földött folyosó. A királyi várhoz hasonlóan erősített polgári Budavárának a falait a Duna partja felől a várhegy oldalán épült házak helylyel-közzel alighanem elfedték s a várhegy tetején épült házak közül pedig nem egy a bástyafalakra könyökölt. Minthogy a körfalaknak ily megszokásokkal való pontos lerajzolása nagy nehézséggel járt volna, az. 1493-ban kiadott Schedel-féle világkrónika 37. képünkön látható rajzának a mestere a falakat egészen mellőzi művén. Buda ezen kivétel nélkül német szabású és szanaszéjjel szórt házaival a királyi vár mellett lapos dombháton terül el s kerítetlen város. Templomai közül csupán a Nagyboldogasszonyt látjuk itt, valószínű helyén s a dominikánusok mögötte levő hatalmas tornyát. Ezenkívül még arra is emlékezett mesterünk, hogy a Boldogasszony-templom déli tornya épülőfélben van; magát a templomot azonban ismét csak hasból, még pedig csaknem négyszögletes ablakokkal és kereszthajóval tüntette föl. Kereszthajója különben még egy templomnak van a Schedel-krónika rajzán. Ez a templom itt a Boldogasszony és a királyi vár között áll. Valójában pedig több mint valószínű, hogy Budavárában a török hódoltság előtt egyetlen kereszthajós templom sem volt. A Boldogasszony templomán túl Schedel krónikájában vége szakad Buda fametszetű képének, mivel az egész rajz bele nem fért a könyv formátumába. Hogy a királyi vár fantasztikus képét, lehetetlen formájú épületeinek az egymás tetejére hányt tömegével még csak az itt levő házak zsúfoltságának a kifejezéseként sem fogadhatjuk el hitelesnek, vagy legalább valószínűnek, az a királyi várnak alább ismertetendő törökkorbéli alaprajzából válik majd nyilvánvalóvá.

Buda talajviszonyai és topográfiája szempontjából jóval figyelemreméltóbb az 1451-ből ránk maradt Mendelmann-féle rajz, a mely azonban szintén csak tipikus s azonfelül nem ment az önkényes toldásoktól sem. Általános művészi szempontból véve DILLICHNEK 1606. évi rajza, a melynek nyomán a TOLLUS-féle rajz is készült, a legfejlettebb, a nélkül azonban, hogy az egyes épületek közül még a kimagaslóbbaknak is a művészi jelleméről tájékoztatna. Műtörténelmi szempontból véve így ezek a rajzok a régi Buda és Pest egyéb későbbi s a visszafoglalásig készült rajzaival egyetemben hasznavehetetlenek. Budának a visszafoglalása után készült metszetei közül, a melyek legteljesebb lajstromát a régebbiekével együtt MAJLÁTH BÉLA közölte, a Fontana-féle óriási fametszet a legtökéletesebb. Ezt BUBICS ZSIGMOND tette közzé. Budának itt látható pontos fölvétele a város részletes topográfiájával foglalkozókra nézve megbecsülhetetlen forrás. Műtörténelmi szempontból véve azonban szintén hasznavehetetlen, mert az ostrom után, rombadőlve ábrázolja régi fővárosunkat.

37. Buda déli része a királyi várral, kelet felől. A Schedel krónika 1493. évi fametszelének kicsinyített mása.

A miről a régibb rajzok mesterei, nem lévén tisztában a részletekkel, illetőleg ezeket nagyobbára saját ízlésüknek megfelelően fogván föl, általánosságban sem tájékoztatnak: a régi Buda művészi képéről a kevésbé komplikált eszközökkel készült s a részletek nagyobb intelligenciával való megfigyelése alapján álló, de szintén csak általánosságra szorítkozó szóbeli leírások több fogalmat nyújtanak. Ezekről SALAMON is kimutatta, hogy hitelességükhöz nem férhet szó. Az 1432-ben nálunk járt Bertrandon de la Broquière szerint: „Boude est la meilleur ville de Hongrie“. Azonkívül a királyi várról szólván, azt jegyzi meg róla, hogy fekvése szép s hogy a palotához közel, kívül a városon szép melegfürdők vannak, a vár és a Duna közötti fürdők pedig nem olyan szépek. Mátyás király kortársa, Ranzanus szerint Budavára nem nagy, de szép és díszes város Ursinus Velius szerint Budavára „mielőtt a törökök (1526-ban) fölgyújtották, híres volt igen tágas házainál fogva, a melyeket itt az olaszországi épületek részarányosságával (ad Italicorum aedificiorum symmetriam) úgy a kereskedők, mint a főurak építtettek“.

Oláh Miklós 1536-ban így írja le a mohácsi vész előtti Budára vonatkozó visszaemlékezéseit, miután a királyi várról már megemlékezett: „Maga Budaváros is nevezetes. Az ott összeseregltő olasz, német, lengyel s a mi időnkben török kereskedők által egész Magyarország emporiuma. Bármely oldalról szemléled némi távolságban a királyi várat és a várost, van mit gyönyörködnöd benne; mintha az épületek nem anyagból volnának, hanem valamely művészi kép állana előtted. És viszont, ha a városból az alatta levő kellemes vidékre tekintesz, elragadó a látvány. Maga a kőszikla, melyen a város áll, a borospinczékért alá van ásva, úgy hogy nem kevesebb munkába került valamennyi ház földalatti része, mint a mit belőlük a föld színén látsz“.

Budavára házainak a számát s a jelentősebb főpapi, főúri vagy polgári paloták nagyságát, bár ezt eddig is megkísérelték, csak a város részletes topografiájának újból való megállapítása kapcsán lehet majd pontosabban kimutatni. SALAMON számítása szerint Budavára polgári részében 340 ház, illetve háztelkek lehetett. Újabb adatok szerint Budavárában 322 ház, külvárosában 645 ház volt, összesen 1235 szobával, 3267 kamrával, 742 földött udvari helyiséggel, 627 éléskamrával s 3931 lónak való istállókkal. Ez az összeírás, a melyet ÁLDÁSSY közölt, Zsigmond király korából való, a midőn ez a bazeli zsinatot Budára akarta áthelyezni. Minthogy itt a királyi vár épületei és helyiségei is be vannak számítva, ugyanannyi beépített terület mellett, mint a mennyit Salamon Budavára 1687. évi térképe alapján tekintetbe vesz, kevesebb számú, de nagyobb terjedelmű épület volt a várban, mint a mennyire a háztelkek akkori számából következtetni lehet.

Hogy a Zsigmond-korabeli összeírásban a boltok és műhelyek nem szerepelnek, ez több mint valószínű, s ezeknek a helyiségeknek, valamint az összeírásnak a természetéből következik.

Hogy Budavára a XV. század második felében a legrendezettebb európai fővárosok egyike volt, azt a tisztaságáról fönmaradt adatok s az a körülmény bizonyítja, hogy utcái kövezettek voltak. Már a Zsigmond-korabeli törvénykönyv is említi az itt lakó kövezetcsinálókat. Terjedelmére nézve maga Budavára

természetszerűleg kicsiny volt ugyan; de bár közigazgatásilag szorosabban még a várhegy tövében elterülő külvárosok sem forrhattak vele össze, ezek s az ezekkel szomszédos helységek dél és észak felől Kelenföldről Ó-Budáig s a várhegytől nyugatra esők is területileg egybeolvadtak. A külvárosaival, mint láttuk, hasonló módon egybeolvadt balparti Pest lakosságával együtt Buda a török hódoltság előtt népesség tekintetében nem állhatott mögötte Európa egykorú fővárosainak, a melyek lakossága a XV. századig általában alig közeleli meg a százezeret s egy-egy dögvész vagy háború után sokszor nagyon is megapadt.

IX.

A budai királyi vár helyrajza s csúcsíves és renaissancekori maradványai.

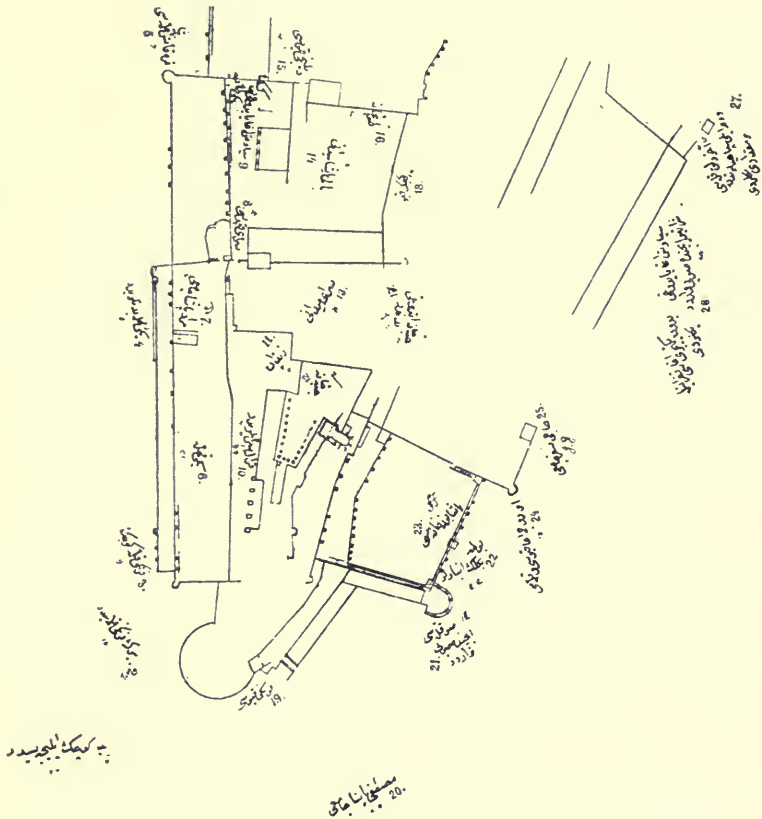
A polgári városénál jóval kimerítőbb képet tárnak elénk forrásaink a királyi várról. Ezek száma SALAMON óta tetemesen bővült. Zsigmond és Mátyás király építkezéseit forrásaink így egész más színben mutatják, mint a hogy ezeket még SALAMON után is nem egy kutató jellemezte.

A budai királyi várról ránk maradt források közül a régibb irodalom behatóbban jóformán csak a régi metszeteket és a várról szóló egykorú leírásokat aknázza ki. Mindezekkel a legalaposabban és a legtöbb kritikával SALAMON foglalkozott. A Mátyás korában Budán járt olasz mesterekről a legtöbb adatot külföldi műtörténetíróknak köszönhetjük. Külföldön a bolognai egyetemi könyvtárban, Marsigli gróf 1686-ban Budán zsákmányolt keleti kéziratgyűjteményében találták meg pár év előtt a királyi vár törökkorbeli alaprajzvázlatát, a melyet Forster Gyula a műemlékek országos bizottsága számára lefényképeztetett s a melyet HAUZSMANN ALAJOS közölt először. Ez az alaprajz vázlatos volta ellenére is tagadhatatlanul a legbecsesebb adalék az elenyészett budai királyi vár ősmertetére vonatkozólag. Nagyjában helyes voltát az ásátások is igazolják, a melyeket a mai királyi vár építése folyamán, ennek földmunkálatai közben Hauszmann végeztetett, a ki nagyszabású építészeti alkotásának az ősmertetésével foglalkozó fényes kiállítású művében a királyi vár régi metszeteinek a zömén kívül, a török korbeli térkép és a földmunkálatok közben felszínre került falmaradványok alapján az elenyészett paloták és erődítményeknek a lehetőségig pontos helyszínrajzát is adja, azonfölül a régebben és napjainkban talált közép- és renaissancekori épületrészleteknek és töredékeknek csaknem teljes gyűjteményét mutatja be képekben.

Helyes fogalmat a budai királyi várról, a melyből a háborús századok folyamán kő sem maradt kövön, csak a régi alaprajz, a kiásott falmaradványok és ékítményes töredékek alapján szerezhetünk. A régi metszetek és egykorú leírások csak kiegészítik a képet, a melyet az előbbi szemléltető anyag kiaknázása révén nyerünk.

Mint említettem, forrásaink közül a török korbeli alaprajz a legfontosabb s azért ennek beható ősmertetése kapcsán állapítom meg az alábbiakban az elenyészett királyi vár helyrajzát. A török térkép, mely 38. képünkön látható, a föl-

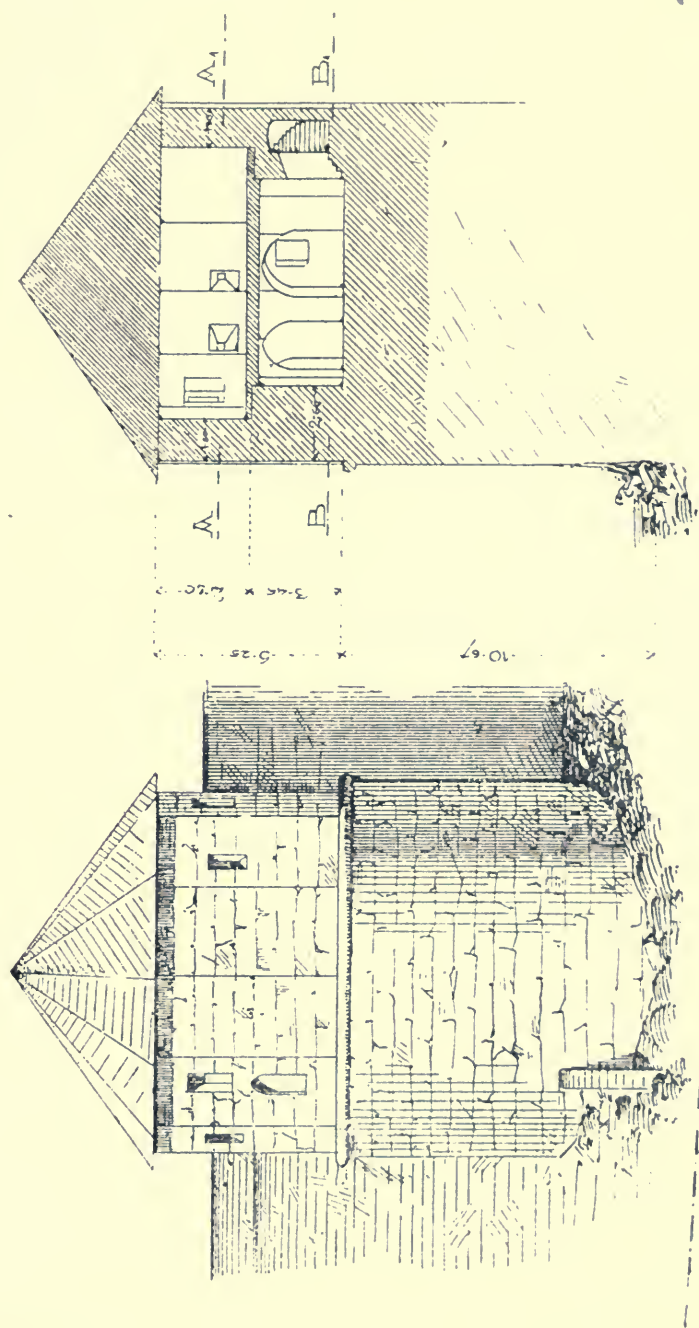
irataiban szereplő budai pasák kora után ítélve 1650 körül készült s célja nyilván az volt, hogy valamelyik újonnan Budára került pasának helyrajzi tájékoztatásul szolgáljon. A mily kitűnően felelt meg ennek a célnak ez a vázlatos rajz, épp oly kevésbé tekinthető pontos műszaki fölvételnek. A vár falainak és bástyáinak a körvonalait elég pontosan jelzi, az ezeken kívül és belül elterülő épületeknek

38. A budai királyi vár törökkorbéli alaprajza. A Hauszmann A. művében közölt hasonmás után félnagyágban. — 1. Kisfürdő. — 2. Nagy frenk-torony. — 3. Kis frenk-torony. — 4. Új városrész bástyái. — 5. Karakas pasa tornya. — 6. Új városrész. — 7. Murad pasa dzsámija. — 8. A palota kapuja. — 9. Szijavus aga építette erőd. — 10. A királyi palota. — 11. Börtön. — 12. Fegyvertár. — 13. Palota-tér. — 14. Báli pasa-tér — 15. Koldus kapu. — 16. Ágyú-telep. — 17. Fegyvertár bástyája. — 18. Kis kapu. — 19. Frenk kapu. — 20. Musztafa pasa dzsámija. — 21. Víztorony, víz van benne. — 22. A bég magtárai. — 23. A pasa jégverne. — 24. Uruds aga kapuja és tornya. — 25. Hadsi Sefer dzsámija. — 26. Palissad, melyet Szijavus aga csinált, víz van benne. A budai janicsár aga őrizte legényeivel. — 27. Lovászok tornya. A ruméliai szpáhiknak egy csapata őrizte.

azonban csak fekvéséről tájékoztatnak a török fölíratok. Az épületek falait a térkép készítője csak helylyel-közzel rajzolta föl. Így a várhegy tetejének a déli szélén keletnyugati irányban elterülő épületszárny helye egészen üres. Nyilván azért, mert a tervrajz mestere vagy nem fejezte be művét vagy pedig nem férközhetett oda, a hol meglehet, hogy az ott álló épületek akkoriban használatlanul romladoztak.

39. A királyi vár napjainkban lebontott északnyugoti bástya tornya. Hauszmann A. művéből.

A méretek pontos jelzését térképünk szintén nélkülözi; az arányai azonban nagyjában helyesek. Ezt a mai palota építése közben felmerült tapasztalatok igazolják, a melyek szerint a régi királyi vár a gőzszikló felső állomásától délre, a ma is meglevő nagy rondelláig terült el. A várhegynek ezt a részét és környékét foglalja magában a török térkép. Az erődítmények rajzából itt nyilvánvaló, hogy a királyi várat a várhegy keleti és nyugati oldalán három egymással párhuzamos és terraszokat formáló bástyafal védte. A déli végükön ezekkel keresztben lefutó hegyoldali bástyafalat a déli sarokrondellával kelet felől szintén három, nyugat felől azonban csak egy bástyafal kötötte össze. A várhegy tetején a királyi vár területét a polgári városétól egy nagy piac választotta el, a melytől délre kívülről fallal elzárt beépítetlen udvar, ennek déli szélén sánczárók terült el. A sánczárók falán belül egy félig beépített udvar s végül még tovább délnek két, épületektől egészen körülzárt kisebb udvar következett.

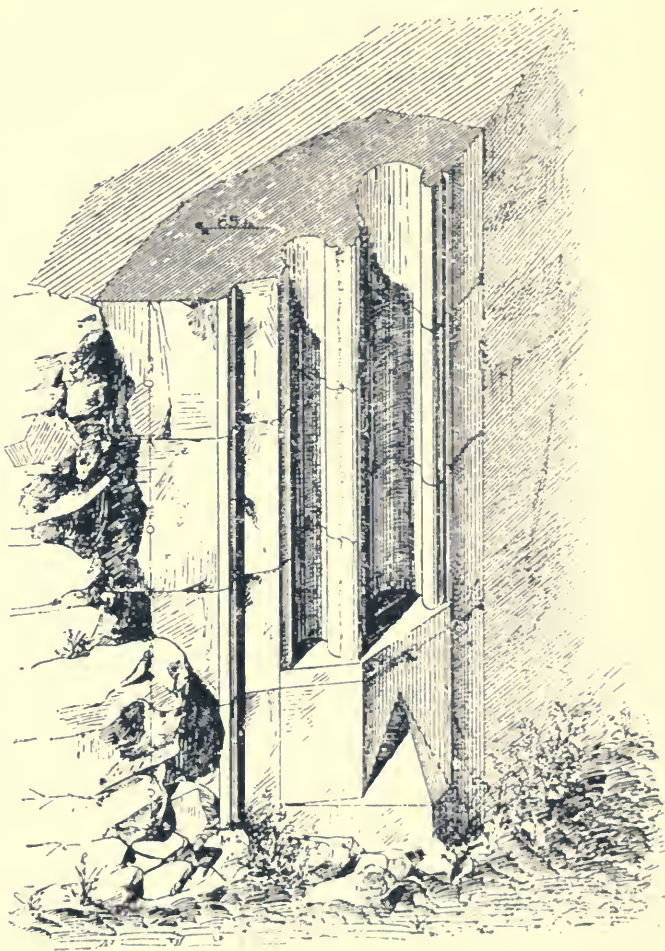
Tervrajzunkon a fölíratok száma 27 s ezek az erődítményeken belül és kívül egyaránt előfordulnak. Az itt ránk maradt épülettöredékek és egyéb adatok alapján nagyrészt meghatározhatjuk, hogy mi volt a török korban más célra használt épületek helyén Zsigmond és Mátyás király korában. A mai Ráczfürdő „kis fürdő“ néven szerepel. Ez volt a királyi várhoz tartozó fürdő, a melyet BERTRANDON díszesebbnek mond, mint a minők a vár és a Duna között elterülő fürdők s a melyet Mátyás korában oszlopos folyosó kötött össze a várkerttel. A kis fürdőtől északra s a nagy rondella mellett nyugatnak „a nagy frenk torony“ fölírat kétségen kívül magára a ma is meglevő Zsigmond korabeli nagy rondellára vonatkozik. Ettől északra esik „a kis frenk torony“, a melynek párja a nyugati hegyoldalon tovaftató középső várfal északi végén napjainkig fönmaradt. A tíz méter átmérőjű és közel tizenhét méter magas bástyatornyot a mai királyi vár építése folyamán lebontották, pontos műszaki fölvétele azonban megvan s HAUZSMANN nyomán 39. képünkön látható. Ehhez hasonló szabású s szintén pompásan faragott kőhasábokból épült bástyatornyoknak a maradványait legújabbban a keleti hegyoldal középső várfalának az északi végén találták meg; e falak a mai paloták környékének a rendezésekor szintén lehordattak. De térjünk vissza a nyugati hegyoldalra. A két végén bástyatornyos középső várfal alatt még egy várfal látható térképünkön, mely az előbbivel együtt „az új városrész bástyáit“ alkotja. A középső várfalnak már említett Zsigmond korabeli északi bástyatornya „Karakas pasa tornya“ nevét viseli. Ez a pasa, teljes nevén Karakas Muhammed pasa, GÉVAR szerint 1618-tól 1621-ig kormányozta Budát.

A hegyet koronázó nyugati várfal és az előbbi között az „új városrész“ terült el és „Murad pasa dzsámija“. A tűzvészek, a melyekről tudjuk, hogy a várfalak alatt a török korban gyakran keletkeztek, arra engednek következtetni, hogy a várkert e részében épült új városrész fabódékból állott. Mecsetje, a mely az 1650 és 1653 között Budán székelő Murad pasa nevét viseli, eredetileg alighanem Mátyás korabeli épület volt. Hogy ezt Murad alakította át mecsetté, ez nem bizonyos; mert a mecsetek nevüket ez egyes pasáktól nem mindig azért nyerték, mivel azok építették vagy alakították át. A már említetteken és Szokoli Musztafán kívül egy-egy pasa Budán átlag egy évnél tovább alig állomásozott. Hogy a pasák Budán új mecseteket építettek, ez rövid itt időzésükön kívül a nagy

számban fönmaradt s jórészt rögtön a város elfoglalása után mecsetté átalakított keresztény templomok miatt is kevésbé valószínű. A pasák neve bizonyára csak azért ragadt a már fönnállott mecsetekhez, mivel pénteki imáik színhelyét, a hová hetenként ünnepélyesen fölvonultak, lakásukhoz hasonlóan gyakran változtatták. A mecset, a melyet egy-egy pasa a maga használatára kiszemelt s díszében is gyarapított, így távozása után is megtartotta nevét. A „palota kapuja“ a királyi vár sánczárkának nyugati végén állott, a mely utóbbit fölírat nélkül, pusztán határvonalaival jelzi térképünk. Több mint valószínű, hogy az Anjouk koráig ez a sánczárók volt a királyi vár északi határa. Zsigmond király a sánczárkon túl a polgári város felé hatalmasan növelte a királyi vár területét s az általa alapított Zsigmond-templom előtti tértől fallal zárta el az így nyert első várudvart. Ennek létezéséről a török térképen kívül a bécsi állami levéltárban őrzött 1686. évi alaprajz is tanuskodik, a mely 41. képünkön látható. Hogy a várudvar Zsigmond korában nyerte falait, ezt ezek maradványai bizonyítják, a melyeket napjainkban a III. Károly korabeli szertári épület lebontása közben találtak meg.

Az első várudvar nyugati oldalán a török térkép a „Szijavus aga építette erődöt“ jelzi, a melynek mivoltáról azonban nem igen tájékoztat. — Szijavus pasa 1648-tól 1650-ig kormányozta Budát. Aga 1639-ben lett. Ha aga

korában is Buda volt állomása s az aga így a pasával azonos személy, akkor az erőd is az említett év körül épült, illetve inkább valószínű, hogy csak egy már meglevő régi épületből alakították át. Egy ilyen a török kornál régibb derékszögű négyszögalakú épület alapfalmaradványai a térkép jelezte helyen napjainkban csakugyan fölszínre is kerültek. Szijavus aga az épületnek alighanem pusztán

40. A királyi vár Buda felé néző külső északi falának napjainkban talált kapumaradványa. Hauszmann A. művéből.

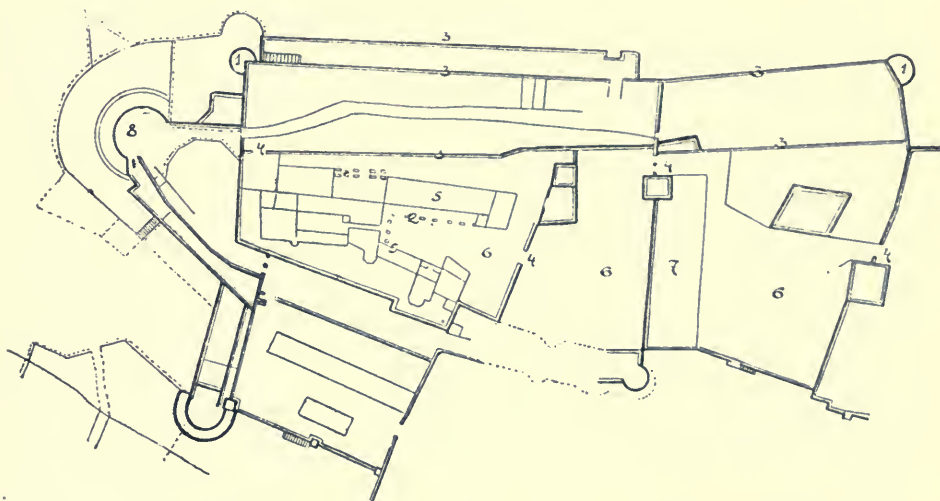

északkeleti sarkát kötötte össze a várudvar külső falával, a mint ezt térképünk is jelzi s az erőddé átalakított épület azért nyerte tőle nevét.

Az első várudvarnak a város felé néző külső falában a kapu a „kolduskapu“ nevét viseli, maga a várudvar a „Báli pasa tér“. Ennek északkeleti sarkában „ágyútelepet“ jelez a fölírat, a mit török korbeli utazók tanúsága szerint deszkaszín is aligha védett az idő viszontagságai ellen; több helyütt olvashatjuk ugyanis, hogy az ágyúk nagy tömege a szabad ég alatt hevert a várban. Az első várudvar, a nyugati felének közepén levő magános házon kívül, beépítetlen volt. Csak északi várfalának külső oldalán ugrott ki még egy toronyszerű épület, valószínűleg a várórség egyik tanyája, a melynek keleti oldalán még egy kapu törte át, a török korbeli kolduskapu párjaként a falat. Az első várudvart dél, kelet és észak felől határoló falakat az 1715-ben alapított szertár: a Zeughaus építésénél is fölhasználták. A déli és keleti várfal a Zeughaus alapfala lett, az északi ez utóbbi főszárnyának a középső fala. A midőn pár év előtt a III. Károly korabeli épületet lebontották, a kolduskapunak a török korban befalazott párját is megtalálták itt. A faragott kövekből összerótt, gazdagon tagozott Zsigmond korabeli kapu bélletének ép állapotban fönmaradt részlete 40. képünkön látható.

A „palota kapuján“ belépve, az első várudvarral egyformán széles, de csaknem felényivel rövidebb udvarba érünk, a melyet a török térkép „palotatér“-nek nevez. Ennek keleti oldalán a „fegyvertár bástyája“ fölírat látható; a bástyafalat jelző vonal s az e mellett levő épületek azonban nincsenek föltüntetve. Itt HAUSZMANN szintén talált Zsigmond korabeli alapfalmaradványokat, a melyek egykorú adatok szerint az 1686-ban július 22-én Budavára ostroma folyamán bekövetkezett robbanás alkalmával a légbe röpiült épületnek a maradványai voltak. Szinte bizonyos, hogy ez volt Zsigmond Friss-palotája, a melynek ablakaiból V. László király Hunyady László kivégzését nézte. A kivégzés szokatlan helyen történt, Thuróczi krónikája szerint: „a budai castrum előtt, átellenben a Friss-palotának nevezett kastélylyal“, tehát a királyi vár első vagy második udvarában. Az elsőből a második udvarba vezető kapu, a „palota kapujának“ a tornyát s a sánczárookra boruló felvonuló hídját szintén jelzi a török alaprajz, a mely innentől kezdve dél felé a várhegy tetején levő épületekre vonatkozólag egyre elnagyoltabb. A második udvart elzáró déli fal mögött a „a fegyvertár“ fölírat van. E mögött délnek három oldalról árkádokkal övezett trapéz-alakú udvart jelez alaprajzunk. Erre néz a szokatlan pontossággal megrajzolt s a török korban szintén mecsetté átalakított várkapolna, a mely mellett nincsen fölírat, a minthogy a muzulmánok a XVII. században vallásos célra már nem is használták ezt az épületet. A trapéz-alakú udvar közép szélessége 12 méter, hossza körülbelül 40 méter lehetett. A mai palota részei közül a Mária Terézia korabeli szárny állván itt, a most folyó építkezések alkalmával határozottabb adatok erre vonatkozólag nem merültek föl ugyan, de valószínű, hogy a trapéz-alakú udvart mind a négy oldala felől árkados folyosók zárták körül; ezek közül azonban az északi a hozzá tartozó épület-szárnynyal romba dőlt, még pedig alighanem 1578-ban, pünkösöd éjszakáján, a midőn a villám a várba csapott le s meggyújtotta a törökök puskaporraktárát, a mely fölrobbant s a város polgári részének épületeit is megrongálta. Régi krónikák szerint ekkor a Dunára néző bástyafalak egy része is összeomlott, a tűz

vész pedig, a mely a robbanást követte, 500 házat pusztított el. Ha ez a szám túlzott is, annyi bizonyos, hogy a tűzvész gyakran pusztított Budán a török korban, s ezt rendszerint a királyi vár is megsínylette, a melynek pusztán erődtítményeit állították helyre időnként a törökök, a kik ehhez az anyagot a paloták használatlanul romladozó részeinek a falaiból fejtették. Hogy ez így volt, annak a középkori és renaissance faragványos töredékek a bizonyosságai, a melyeket napjainkban a bástyafalakban, ezek lebontása alkalmával, találtak. Az árkádos udvar pillérei közül csak a déli és a nyugati sor néhány pillérének az alapfalazását találták meg. Hogy azonban az udvart mind a négy felől körülzárták épületek, ennek az a vastag falmaradvány a bizonyossága, a melyet a mai királyi vár négyszögletes udvarában 1901-ben találtak meg. Ennek a falnak az iránya egybe esett a keleti hegyoldalon lefutó északi bástyafal irányával s így ez a trapéz-

41. A budai királyi vár 1686. évi alaprajza. A bécsi állami levéltárban levő s Hauszmann művében közölt eredeti után. — 1. Bástyatornyok. — 2. Árkádos udvar. — 3. Bástyafalak. — 4. Várkapuk. — 5. Palotaszárnyak. — 6. Váruddvarok. — 7. A sánczárok. — 8. A nagy rondella.

alakú udvar északi szárnya belső falának a maradványa volt, a mely előtt az árkádsor maradványait még a Mária Terézia korabeli talajegyenetés enyészttette el. A trapéz-alakú udvart övező épületek „fegyvertár“-nak jelzett részétől nyugatra a török térképen a „börtön“-fölirotat látjuk, a melyet az előbbi épület síkjából kiugró s derékszögben nyugatnak forduló fal szintén csak kívülről jelez. Az itt talált alapfalmaradványok, a királyi vár régi metszetei s más adatok alapján ítélve biztosan megállapíthatjuk, hogy itt a török kor előtt a csonka torony állott, a melynek építése Zsigmond korában befejezetlen maradt s a mely Mátyás korában a foglyul ejtett husziták börtöne volt. A királyi vár keleti oldalán a kápolnától kezdve alaprajzunk csak annyit jelez, hogy az épületsor tovább folytatódik délnek. Az 1686. évi alaprajzon (41. kép) a már csak két árkádsorral bíró trapéz-alakú udvorból szűk átjáró vezet a legdélibb négyszögletes udvarba, a mely körül-

belül 15 méter széles és 35 méter hosszú volt. A török alaprajz ezt az udvart még szintén jelzi s szabályos volta a renaissance korára enged következtetni. Mátyás épületei állottak itt, a melyekhez azonban délfelé még Árpádkori épületek is csatlakoztak. E déli épületesoport pinczeboltozatainak egy része, a Mária Terézia-korabeli palotarész déli négyszögének a keleti szárnya alatt még ma is megvan. Még tovább délnek a napjainkban lefolyt építkezések földmunkálatai közben, a török alaprajz üresen hagyott helyén a déli bástyafalon belül, a melyet az alaprajz szintén nem jelez, jóval jelentősebb falmaradványok is kerültek felszínre. A déli bástyafaltól körülbelül 20 méternyire s ezzel párhuzamosan HAUZSMANN két, egyenkint 100 négyzetméternyinél nagyobb területet befoglaló vastagfalú helyiség oldalfalait ásatta ki. Az egyik terem négyszögletes volt; a közepén talált nyolczszögletes pillér, a négy fal közepéből kiugró felpillérek s a sarkaiban megmaradt gyámkövek bizonyossága szerint az alacsony helyiség boltozata négy erős keresztboltból állott. A másik terem az előbbinek nyugati oldalán szabálytalan hatszög alakú volt. Ez utóbbi lehetett az István-torony földszinti helyiségének maradványa. Az előbbi négyszögletes helyiséghez észak felől még egy csatlakozott, a mely már a négyszögletes renaissancekori udvart körülzáró épület keleti szárnyának a maradványa volt s a melynek már említett régi pinczeboltozatai a Mária Terézia-korabeli szárny alatt még ma is láthatók. Hogy a királyi vár XIII. századbéli részeiből már Zsigmond király, sőt talán mái az Anjouk korában is lebontottak egyes épületeket, azt szintén a legújabban talált földalatti falmaradványok bizonyítják, a melyeket a ránk maradt alaprajzok egyikének a keretébe sem lehet beilleszteni. Így 1901-ben a trapéz-alak udvar keleti oldalának a közepe táján, mélyen a földben, egy tömör s közel 10 méter átmérőjű hengeralakú falazást találtak, a mely XIII. századbéli bástyatoronynak lehetett az alapfala. Valószínű, hogy a torony jelzi az Árpád-korbéli király vár északi határvonalát. Ennek bástyafalai ilyformán a várhegy tetején körülbelül csupán 100 méter hosszú és 40—80 méter széles területet zártak körül. A királyi vár XIII. századbéli külső erődítményeiből napjainkig csak a legfelsőbb keleti várfal és az ennek két végéből kiinduló s a hegyoldalon a Duna felé ereszkedő két bástyafal maradt meg, a melyet felső végén Zsigmond király egy-egy ma is meglevő kapuval töretett át. A várhegy oldalán lenyuló bástyafalak közül a déli rejtett folyosóval bír, a mely a várhegy lábánál állott toronyhoz vezetett. Ez utóbbi víztartó medenczét foglalt magában s a török alaprajzon is megtaláljuk ezzel a fölírással: „Víztorony, víz van benne“. A hegyoldalon lefutó két bástyafalat Zsigmond korától kezdve három várfal kötötte össze egymással. A legalsón belül a török korban a „pasa jégverme“, kívül a „bég magtárai“ terültek el. Hogy a falon kívül a bég magtárai terültek el, ez a körülmény is arra vall, hogy a víztorony és az alsó várfal nem állott közvetlenül a Duna partján, hanem a várhegy lábánál nyult el. A hegy lejtőjén lefutó falak közötti alsó várfalnál jóval előbbre ugrott „Uruds aga kapuja és tornya“, a melytől északra, az itt már alighanem a Duna-part fölött tovahuzódó várfalhoz támaszkodva „Hadzsi Sefer dzsámija“ állott. Ez a mecset eredetileg a királyi vár alatt lakó budai karmeliták temploma volt, a kikről 1380-ban Erzsébet királyné is megemlékezik végrendeletében. A mi Sefer pasát illeti, ez 1614-ben februárban

került Budára s ugyanez év október havában már meg is fosztják méltóságától. A dzsámitól északra terül el tervrajzunkon a „palissád, a melyet Szijavus aga csinált, víz van benne s a budai janicsár-aga őrizi legényeivel“. A palissádtól északra, körülbelül a sikló mai alsó állomása táján, áll a „lovászok tornya, a rumeliai szpáhiknak egy csapata őrizte“.

A mai tabáni plébániatemplom helyén állott középkori szent Gellért-templomból tervrajzunk szerint „Musztafa pasa dzsámija“ lett. Budán három Musztafa pasa uralkodott. Szokoli Musztafa pasa 1566-ban lett a város kormányzója s 1578-ban, nyilván hivatalból, megfojtották. Ez az egyetlen pasa, a kinek épít-

42. A királyi vár nagy rondellájának napjainkban kiásott kapúja a hozzáépített kerti házzal. Fénykép után.

kezéseiről határozott tudomásunk van. A másik két Musztafa pasa: Ipszir Musztafa és Silindar Musztafa. Az előbbi 1639-től 1640-ig, az utóbbi 1640-ben alig három napig volt pasa Budán. Mivel Szokoli Musztafa mecsete NÉMETHY szerint a mai vízivárosban volt, a tabáni mecset alighanem Ipsir Musztafától nyerte nevét.

Visszatérve a királyi várhoz, azt látjuk a török alaprajzon, hogy a keleti hegyoldal erődtímenyeit a déli nagy rondellával ismét három várfal köti össze. A nagy rondellához szekerút, a várhegy oldalán kígyózva, alighanem Tabánból vezetett, a honnan gyalogosok számára közvetlenül a rondella kapujához lépcső is nyílt. A kaput a tervrajz „frenk kapu“-nak nevezi s maradványait HAUSZMANN ásatta ki. Mint 42. képünkön látható, a pompásan faragott kemény mészkő-

hasábokból épült kapunak gyalogosok és szekerek számára külön-külön nyílása volt; az előbbi késői csúcsíves ízlésű keretével sértetlenül maradt meg. Mind a két kapunyílás keretének az alján még ma is ott vannak az elenyészett felvonóhíd kőből faragott eredeti tengelyágai.

A nagy rondellát a várhegy nyugati oldalán lefutó déli keresztfallal egyetlen bástyafal kötötte össze. Az út, a mely ez utóbbin belül a nagy rondelláról tovább vezetett, török tervrajzunkon nincsen jelezve, mivel akkor alighanem használaton kívül volt. Valószínű azonban, hogy Zsigmond korában ez az út a legfelső nyugati várfal alatt futott tova a hegyoldalon lenyúló déli és középső keresztfalon áttört kapukon keresztül.

A várhegy tetejének délnyugati felén a *királyi palota* fölírással jelzett épületsort látunk, a mely csak annyit sejtet, hogy nyugat felé a legfelső várfal fölött hatalmas nyílt loggiával bír s a trapéz-alakú udvar nyugati szárnyával egy vonalba esik. Hogy tervrajzunk szerzője a királyi várnak éppen ezt a részét nevezte el királyi palotának, ez a körülmény arra enged következtetni, hogy a várnak ez a része épülhetett a legnagyobb anyagi pompával. A török korban azonfelül a várnak ez a része aligha szolgált praktikus czélokra s így tarthatta meg a királyi palota nevet. A Budán állomásozó pasák lakása általában nem a királyi vár volt, mint ez hihető volna. Ez az oka annak, hogy a Mátyás-korabeli épületek gazdag márványdiszítését a törökök fürdőik burkolatához s mészégetéshez hurczolták szét.

„A rombadőlt, helyesebben romlásnak engedett, Mátyás-korabeli paloták márványanyagát — írja HAUSZMANN — a török alatti és utáni időkben, a midőn a várfalakat újból felépítették, kétségkívül mészégetésre a habarcschoz használták föl. Ez majdnem bizonyos, mert 1896-ban a Logodi-utczai támaszfal alapozásánál négy mészégető kemenczére akadunk, melyek környezetében összedarabolt márványtöredékek nagy halmaza volt.“

Ha ehhez hozzávesszük azt a sok hosszú ostromot, a melyet Budavára, különösen azonban a királyi vár átszenvedett, továbbá a tűzvészt, a mely itt a török korban, békés időkben is, ismételten pusztított, s azt a körülményt, hogy Buda új telepesei a visszafoglalás után kőbányájuknak szemelték ki a királyi palotát, nem fogunk csodálkozni azon, hogy az egykorú írók magasztaló dicséretei és a ránk maradt töredékek között szinte fordított az arány, s hogy a török korból ránk maradt elnagyolt alaprajzot a királyi vár multjára nézve a legbecsebb forrásnak kell tartanunk.

Megismerkedvén a török alaprajzzal, a melynek nagyjában való helyes voltát és hitelességét a fölszínre került alapfalmaradványok s a még elnagyoltabb, de főbb pontjaiban ezzel egyező 1686. évi alaprajz igazolja, a királyi vár török hódoltság előtti idejéből ránk maradt írott adatok között is könnyebben tájékozódhatunk.

Minthogy a régi királyi vár egyes töredékeiről a török térkép kapcsán már esett szó, nézzük előbb az ezeken kívül ránk maradt s nagyobbára napjainkban fölszínre került töredékeket. Ez utóbbiak stílusa és lelőhelye még inkább igazolja azt, a mit az egyes palotarészek koráról eddigelé állítani alkalmam volt.

A fönnebbieken említett XIII. századbéli falmaradványokon kívül az utolsó Árpádok korából semmi töredék sem ismeretes.

Későbbi csúcsíveskori részletekből az eddig említett Zsigmond-korabeli bástya-tornyokon és kapukon kívül a régi várfalak bontása közben a legfelső bástyafal földött folyosóját tartó gyámkövek egy részét találták meg s azonkívül számos kisebb építészeti részletet és díszítő töredéket. Ez utóbbiak sorában vannak fehér mészkőből kitűnő technikával faragott boltozatborda-, hevederív-, ajtóbélet-részletek, köteges pillérek töredékei s szintén kései csúcsíves jellegű párkánydarabok. A legtöbb azonban a biztos kézzel mintázott ékítményes terrakotta-töredék, a mely arra vall, hogy a Zsigmond-korabeli palotarészek díszítésében az égetett anyagot nagy mértékben használták föl. A Zsigmond-korabeli terrakotta-töredékek, a melyeket ma az Országos Iparművészeti Múzeum és a székesfővárosi múzeum őriz, többé-kevésbé ép mértani művű díszítmények, a melyek többnyire csúcsíves ablakok ívmezőjének a kitöltésére szolgáltak. Formai kiválóságuknál fogva a

43. Csúcsíves-korabeli égetett agyagtöredékek a budai királyi várból. Fénykép után.

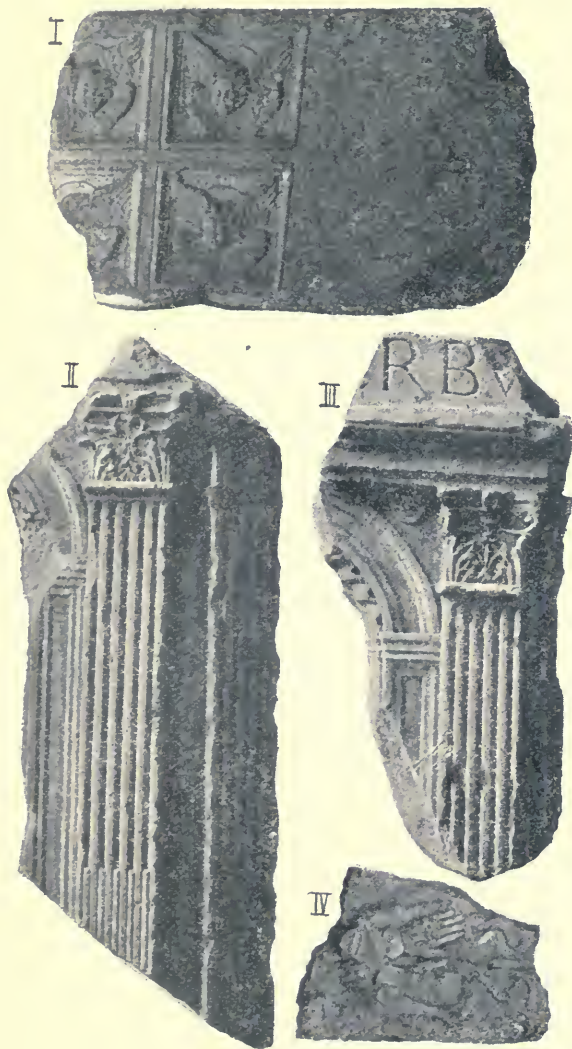
legszebb terrakotta-töredékek: a stilizált liliomokból összerótt csokorral díszített négyszögű lap s a szintén 43. képünkön látható párkánytöredékek, a melyek egyikét erősen alámetszett növényi motívumok, a másikat mértani művek díszítik.

A mészégetésre vonatkozó följebb érintett adatokból önként következik, hogy márványtöredék a királyi várban csak kevés maradt fenn. Ez is túlnyomóan vörösmárványból való, melyet Komárom vármegyében bányásztak. A NYÁRY ALBERT báró ismertette Hyppolit-kódexek adatai szerint 1487- és 1489-ben Beatrix királyné számára 42 hajón szállítottak sikkői és tardosi márványt. Ezt azonban, mint alább látni fogjuk, nem a budai királyi vár építésénél használták föl, hanem Ó-Budán, a melynek vára Nagy Lajos óta a magyar királynénak tulajdona volt s a hol Beatrix királyné, Bonfini szerint sokat építtetett.

Mátyás király palotájának renaissance töredékei közül a legnagyobbak egyike a kerubfejekkel díszített vörösmárványlap, mely sekély fülkének a ferde vonalai

után ítélve, egy befelé keskenyedő ajtónyílás mennyezeti burkolata volt. E töredék alighanem a kápolna egyik ajtajának a maradványa; alkalmasint a kápolnából való a többi három is, a mely szintén 44. képünkön látható. A félpillérekkel díszített két töredék egy-egy formái és arányai tekintetében azonos szabású s a

44. Renaissance-töredékek a budai királyi várból. Fénykép után. — I. Ajtó mennyezeti bélletének részlete. Magassága 96 cm. — II. Fülke pilléres részlete fehér homokkőből. Magassága 80 cm. — III. U. a. Magassága 60 cm. — IV. Püspöki jelvényekkel díszített töredék fehér homokkőből.

falból kiugró fülkének, még pedig alighanem pastoforiumnak a maradványa. A legszebb firenzei korai renaissance ékítményekre emlékeztető korinthusi szabású félpillérek, a melyek a fülke-töredékeken láthatók, tompaszögben metszik egymást. A fülke nyílását félkörű ívbe foglalt s a korai renaissance idején általánosan kedvelt kagyló tetőzte be. A negyedik töredék, mely az előbbi kettőhöz hasonlóan szintén fehér homokkőből készült, nagyon csonka; mégis megállapítható, hogy lecsüngő két szalaggal bíró püspöksüveg, ezen püspöki keztyű s az utóbbival keresztben pásztorbot díszítette ügyes csoportozatban. Ilyformán bizonyára ez utóbbi töredék is a vártemplomból, még pedig alamiznás szent János sírkápolnájából való.

A nagyobb szabású Mátyás-korabeli töredékek közül terjedelménél fogva kiváló a király hollós czímerével díszített, kevésbbé gondos technikájú háromszögletes vörösmárványlap, mely 45. képünkön látható s homorú két széle után ítélve alighanem a vár valamelyik Zsigmond-korabeli kapujának az ívmezőjét díszítette. Az ugyane képen bemutatott gyönyörű pillérfejezetek egyike fehér homokkőből s ez anyag természetének megfelelően lapos faragványokkal készült; a másik vörösmárványból való s szintén korintusi szabású, csakhogy erőteljesebben kidomborodó növényi

ékítményei közepette az innen kihajló csigákat két fejjel egymáshoz forduló delfin fölfelé kunkorított farka pótolja. Ismét más formájú, de csaknem ugyan-

ilyen nagyságú korintizáló pillérfejezet látható 46. képünkön. A csiga szára itt rosetta köré fonódik s palmettában végződve hajlik alá.

Mint a már eddig bemutatott töredékek közül a legtöbb, úgy a gyönyörű arabeszkkel díszített vörösmárvány ajtóféltöredék is 46. képünkön szintén becsületére válnék Firenze XV. századbéli java díszítő szobrászainak. Egy másik, hasonlóan tökéletes, de gyümölcsfüzérrel díszített ajtóféltöredék is van még a Nemzeti Múzeumban, mely szintén a budai királyi várból került oda. Szigorúan klasszikus mintára faragott kisebb-nagyobb s hol vörös-, hol fehérmárványból készült párkánytöredékek, jón-szabású, a korintusiaknál azonban kevésbé tökéletes technikájú oszlop- és pillérfők, két gyűrűs holló alakjával díszített lap.

45. Renaissance-töredékek a budai királyi várból. Fénykép után. — I. Pillérfejezet fehér homokkőből. Magassága 47 cm. — II. Pillérfejezet vörösmárványból. Magassága 60 cm. — III. Mátyás király címerével díszített vörösmárványlap. Magassága 130 cm.

fríz-részletek, baluszterek, ékítményes és alakos gyámkövek, szökőkút töredékei s egyéb renaissance ízlésű építészeti és ékítményes részletek, ezek között egy terrakottából való pompás gyümölcsfüzér-töredék is maradt még ránk a budai királyi várból. E maradványok legnagyobb részét kéiben HAUSZMANN mutatta be, írásban behatóbban MISKOVSKY és ÉBER ismertette. A márvány-díszítések egy részét a törökök a Rudas-fürdő helyiségeinek a burkolására használták föl. Buda visszafoglalásakor az új telepesek a királyi várból sok ékítményes töredéket nurczoltak el s falaztak be kuriozusként házaikba. A midőn Ferenczy István szobrász budai műtermét elhagyta s Rimaszombatba költözött, több, állítólag a királyi várból eredő vörös márványtöredéket vitt el magával, a mely hátrahagyott

szobrai gyűjteményében, szülővárosában alighanem most is meg van még. Ez utóbbi márványtöredékek közül kettő az 1883. évi gömörmegyei művészeti és régészeti kiállításon is szerepelt. Az egyik, CZAKÓ ELEMÉR-nek a *Művészet* 1902. évfolyamának 1. füzetében levő közlése szerint, fehér márvány-medencze

46 Renaissance töredékek a budai királyi várból. Fénykép után — I. Pillérfej töredéke homokkőből. Magassága 60 cm. — II. Holló vörösmárványból. M. 35 cm. — III. Balusztrád-részlet fehér homokkőből. M. 76 cm. — IV. Ajtókeret töredéke vörösmárványból. Szélessége 38 cm. — V. Gyűrűs holló sárgás mészkőből. Magassága 22 cm.

ma is látható egy vörösmárványból faragott oroszlán, a melyet a királyi várból valónak tartanak, holott, a mint ezt az állat hátán tisztán megmaradt drapériarészlet is valószínűvé teszi, alighanem a budavári Nagyboldogasszony-templom egyik XV. századbéli sírkövének a maradványa.

töredéke volt, a melyet a Hunyadi-czimer díszített; a másik oroszlánt ábrázolt és vörösmárványból készült. A Rudas-fürdő renaissance-kori faragványos vörösmárványlapjait NÉMETHY ismertette, a várbeli házakban levőket ARÁNYI és mások. A maradványok ez utóbbi két csoportját föl kutatnom nem sikerült, a minthogy sok régibb íróknál, így HAUFFLER-nél ismertett töredék szintén elcallódott, mivel az ilyen töredékeknek gyűjteményeinkbe való elszállításáról régebben idejekorán senki sem gondoskodott volt. A mily bizonyos, hogy a királyi vár faragványos köveit sokfelé hurczolták széjjel, épp oly igaz az is, hogy nem minden régi kő való onnan, a melyet régibb írók Mátyás palotájából eredőnek jelentettek ki. Így a jezsuitalépcső földött részének az alsó bejárata fölött

X.

A budai királyi vár és építőmesterei Zsigmond koráig.

Az előző fejezetben mondtak alapján valószínű, hogy a budai királyi vár Zsigmond koráig csupán a várhegy tetején volt bástyafalakkal övezve. Ezek keleti oldalából azonban, Visegrádhoz hasonlóan, 90 méternyi távolságban egymástól, két fal már a XIII. században húzódott le a Dunáig, még pedig oly célból, hogy ostrom esetén a vízben szegény várat a folyamtól el ne zárhassák. A hegyoldalon lenyúló falak épp azért eredetileg alighanem a Duna partjaig terjedtek s csak a török térkép nem jelzi, hogy ez így volt, a minthogy a rajz egyéb részein is befejezetlen.

Hogy Zsigmond király építkezései előtt meddig terjedt a királyi vár a hegy tetején északnak, azt határozottan nem lehet megállapítani. Forrásaink egy része a hegy tetején levő sánczárkot is Zsigmondnak tulajdonítja. A vár legrégibb része, mint láttuk, a hegytető déli sarkán terült el. Ezen állott István tornya is, a melyet némely írók V. Istvánnak, mások Nagy Lajos ugyanilyen nevű öccsének tulajdonítanak. Az előbbi vélemény inkább valószínű, mert a torony körül, az ásátások bizonyossága szerint, XIII. századbéli épületek sorakoztak. Határozott adatok arra vonatkozólag nem maradtak ránk, hogy Nagy Lajos koráig királyaink a budai várban mit építettek. Az bizonyos, hogy Buda alapításától fogva volt itt váruk, mivel hol ideiglenesen, hol állandóan mind laktak itt. Róbert Károly korában, a ki Budát nem szívelhette, a királyi vár pénzverő-házul szolgált. SALAMON-nál olvassuk, hogy Nagy Lajos István nevű öccse, a ki 1355-ben halt meg, a budai királyi várban lakott. Épített-e itt, azt nem tudjuk, s ha igen, úgy az új palotarészek csak a XIII. századbéli épületektől északnak emelkedhettek. Közvetett adataink szerint valószínű, hogy Nagy Lajos korában, ha nem is egyetlen összefüggő épületcsoportban, de 80 méternyi hosszúságban terültek el a királyi vár palotarészei déltől északnak. Több mint valószínű, hogy Erzsébet királyné a már meglevő épületek mellé emeltette szent Márton kápolnáját, a melynek számára 1349-ben bucsút kért és nyert. A török térképen a kápolna jelzése a legpontosabb s e szerint nemcsak azt határozhatjuk meg, hogy a kápolna régibb és későbbi épületek közé ékelve homlokzatával a trapéz-alakú udvarra nézett, hanem azt is, hogy szentélye körülbelül 12 méter széles volt s egész hossza 30 méter. A kápolnát így valóssággal templomnak mondhatjuk, s minthogy az 1349. évi pápai okmány bizonyossága szerint királyi fénynyel s a csúcsíves építészetnek nálunk a java korában épült, úgy Zsigmond, mint Mátyás király is aligha bontotta le. Erre vall, hogy a várkápolnának még a török korban is a XIV. századra nézve jellemző háromoldalú apszisa s erősen kiugró támasztó pillérrendszere van. A kápolna hajójának északi oldalfalához fűzhette Zsigmond a maga építkezéseit. Ezek innen a sánczárók melletti várfalig jóval szélesebb területen épültek, mint a régebbi palotarészek. A sánczárók mögötti második várudvarnak a szélessége 130 m., hossza a sánczárók nyugati végén álló kaputoronytól a csonkatoronyig 40 m. volt, a keleti oldalon valamivel nagyobb,

minthogy itt a várkápolnához fűzött épületek az udvar félszélességében beljebb húzódtak.

A sánczárók mögötti második várudvar keleti felén állhatott, mint láttuk, az 1686-ban légberöpült Friss-palota, mely nevét, mint önálló épület, a régiektől és a régiekhez fűzött toldalékepületektől való megkülönböztetés végett nyerte. Zsigmondnak kell tulajdonítanunk a részben Anjoukori épületektől körülzárt árkádos palotaudvar kiépítését, továbbá a vár egész külső erődítési rendszerét s a sánczárók előtt a várhegy tetején elterülő első udvar létesítését. Ez utóbbinak a város felé néző északi fala a sánczároktól 100 méternyi távolságban állott. A külső falából kiugró toronyszerű épületen kívül az első várudvarban csak egy épületről van tudomásunk, a mely körülbelül 30 méter hosszú és felényivel kisebb volt s a melynek korát meghatározni eddigelé nem lehet.

A királyi várnak nagyobb részében beépített területe Zsigmond korában 250 méter hosszú, a sánczáróknál 100 méter, déli szélén 50 méter széles volt. Ha ehhez a csaknem tízezer négyszögméternyi alsó várudvart hozzáadjuk, úgy Zsigmond király oly nagy építési területtel rendelkezett, mint koráig alig más fejedelmi székhelynek az ura. Ha szertelen tervét, a melynek általa óhajtott határait az erődítmények jelzik, nem is volt képes megvalósítani, vára befejezetlen mivoltával is oly nagyszabású volt, hogy palotáit és ezek erődítményeit méltán illette meg kortársai csodálata.

Az erődítményeken belül a várhegy tetején emelt épületek sorában Zsigmond és Mátyás király építkezéseinek a pontos határát megszabni kellő adatok híján lehetetlenség. Épp azért bizvást áttérhetek azoknak a kérdéseknek a megvitatására, a melyek a Zsigmond-korabeli építkezések idejére és ezek mestereire vonatkoznak.

Régészetünk és történelmünk mai állásában nem szükséges okvetlenül föltennünk, hogy a budai királyi vár Zsigmond király korában idegen minta szolgálai fölhasználásával épült. Tudjuk, hogy már Róbert Károly és Nagy Lajos korában is voltak olyan királyi váraink, a melyek nyugoteurópai fejedelmek egész kongresszusának a befogadására is megfeleltek s királyok és fejedelmek bámulatát is kivívták fényükkel.

Visegrád romjainak sajnos eddig csak az alsó várról eszközölt műszaki felvételeit ösmertették s az alsó vár még az Árpádok korában épült. Ó-Buda két palotája nyom nélkül elenyészett, a régi Buda és Pest legfényesebb templomaival egyetemben. Ez utóbbiak nagy számáról azonban ha tudomásunk van, lehetetlen többé olyan állítási megkockáztatni, hogy minden művésziesebb épület nálunk s így Zsigmond király vára is föltétlenül idegen mesterek keze alól került ki.

Idegen mesterekről, a kikről föltehetnők, hogy a Buda és Pest művészeti életére határozottabb befolyással voltak, Zsigmond király korában van ugyan konkrét tudomásunk. Zsigmond 1416-ban Párisban időzött, a hol 200 különböző szakmájú mesterembert fogadott föl és küldött onnan Magyarországra. Ez adatból következtetik Buda monografusai, hogy a királyi várat francziák építették. Hogy ez az állítás a kritika tűzpróbáját nem állja ki teljesen, az kitűnik az alábbiakban felsorolt történelmi adatokból és a belőlük levonható következtetésekből. Ezek legalább is oly valószínűek, mint azok, a melyeket monografusaink a franczia

településre vonatkozó szűkszavú adatból levontak, a nélkül hogy magát az adatot is kellően kiaknázták volna.

Tudjuk, hogy Zsigmond király IV. Károly császár, a középkori művészet egyik kiváló maecenásának a fia volt s mint ilyen maecenási hajlamok nélkül bizonyára maga sem szűkölködött. Ezek a hajlamok még jobban kifejlődhettek benne Magyarországon, a hol egy Róbert Károly és Nagy Lajos a művészetnek legalább is akkora pártfogója volt, mint az említett cseh király és császár s a hol a magyarság akkoriban már messze földön híres fényűzése maga sem volt egyéb, mint a műpártolás egy neme. Lehetetlenség, hogy Zsigmond király maecenási kedve csupán 1416-ban, illetve 1419-ben, a mikor hat évnél tovább tartó külföldi útjából visszatért, ébredt volna csak föl. Annál kevésbbé, mivel azután a szakadatlan háborúk s a német birodalom kormányzásával járó bajai és szüntelen költséges utazásai, valamint pénzzavarai sem engedték meg neki, hogy építkezésekre sokat költsön. Zsigmond 1387-ben lett magyar király s uralkodásának az a fele, a melyben túlnyomó részben hazánkban lakott 1413-ig tart. Székhelyének Zsigmond Budavárát szemelte ki, miként előtte is azon királyaink, a kik nem érezték maguk alatt teljesen szilárdnak a trónust. Mellőzte Visegrádot és Ó-Budát, a hol Nagy Lajos Visegrád után jóval gyakrabban időzött, mint Budavárában, nyilván azért, mert az ottani királyi vár a káptalantól 1355-ben megvásárolt várral egyetemben udvarának a befogadására jobban megfelelt. Ha Zsigmond király 1406-ig fiatalos könnyelműsége és a lázadók okozta zavarai közepette nagyobb mérvű építkezésekhez fogni képtelen is volt, több mint valószínű, hogy a mire Boszniát leigázta s jelleme e hadjárat után komolyabbá vált, az építkezések Budán teljes erővel megkezdődtek. Becsvágya, a melylyel a német római császárságra pályázott, bizonyára szintén arra készítette, hogy a székhelyének kiszemelt várat, minél fényesebbé varázsolja. De mint magyar királynak is arra kellett törekednie, hogy székhelye méltó versenytársa legyen az Anjouk fészkeének Visegrádnak; különösen attól fogva, hogy a dobori győzelem nyomában uralkodásra való rátermettségét alattvalói is elismerték.

Hogy 1410-től kezdve, a midőn német császárrá választották meg, Zsigmond építkezései a budai királyi várban még lázasabban folytak, erre, azon kívül, hogy ez évtől fogva Buda a német császárságnak is székvárosa lett, az 1412. évi fejedelmi kongresszus is enged következtetni. Ez utóbbinak a színhelye nem Visegrád, sem pedig Ó-Buda, hanem Budavára volt. Jagelló Ulászló lengyel király, a német birodalom csaknem összes fejedelmei és hercegei, Magyarország összes hűbéres fejedelmei és főurai ez év májusától, augusztus végéig vendégei Zsigmond királynak. Kiséretükben ötvennyolcz lovag, tömérdek cselédség van. Ha nagy kíséretük zöme nem is lakott a királyi várban, magukat a fejedelmi személyiségeket egyebütt elszállásolni a kor fölfogása szerint, nem lett volna illő. Ha csak az Árpád és Anjoukori épületek állanak fönn, úgy a királyi vár a temérdek fejedelmet aligha fogadhatta volna be. Mint ez a mai királyi vár analogiája szerint napjainkban szintén megesett, ilyen fényes ünnepség alkalmával 1412-ben is még mindig szűknek bizonyulhatott a királyi vár. Zsigmond király ugyancsak indítatva lehetett arra, hogy további bővítésekről gondoskodjék. Midőn 1412 végén a szepességi városokat elzálogosítja, az így nyert pénz egy része alighanem szintén

az építkezés költségeire ment. 1419 után, a midőn hat évi külföldi útjáról visszatért, Zsigmond királynak aligha akadt többé pénze, a melyet nagyobb szabású építkezésekre fordíthatott volna. Oka sem volt ilyenekre pénzt költeni; mert hosszú időközökben s akkor is többnyire határszéli városainkban való rövid magyarországi tartózkodásain kívül, minden idejét a külföldön töltötte el s a külföldnek szentelte. Az eddig elmondott föltevéseknek a SALAMON idézte Windeck, Zsigmond krónikása, ellene mond ugyan; ez azonban nem tekinthető szemtanúnak s állítását ugyancsak ellensúlyozza egy másik forrás, a melynek szerzője 1417-ben mint szemtanú szól.

WINDECK azt írja, hogy Zsigmond 1417-ben vonult Budára, a hol építkezéseihez látott, a melyek „oly költségesek, hogy ember eddig még alig látott oly költséges, terjedelmes és hasznos építkezést“. Ezzel szemben a történelmi kritika azt mutatja ki, hogy Zsigmond csak 1419-ben tért vissza s csakhamar azután a husszita háborúk s más okok miatt ismét itthagya Magyarországot. Csak 1421-ben tér rövid időre vissza, hogy ily módon ideig-óráig s hébe-hóba itt időzván, 1429-től 1435-ig ismét egyhuzamban külföldön tartózkodjék.

A mily kevésbbé pontos WINDECK dátuma arra vonatkozólag, hogy mikor tért vissza Zsigmond hat éves külföldi útjáról, épp úgy tévedhetett a királyi vár építésének az idejére vonatkozólag; a várra vonatkozó sorai azonfelül, nehézkes lévén német nyelvének a stílusa, amúgy is homályosak. WINDECK-kel szemben jóval műveltebb, hajlékonyabb nyelvű s mivel akkor Magyarországon tartózkodott, szemtanúnak tekintendő CAMALDULI AMBRUS. Ez 1417-ben a következőket írja Zsigmond királyhoz intézett levelében: „Fogadja felséged határtalan hálám kifejezését, hogy mielőtt Pannóniából távoznám, részeltettél a legszebb és legnagyobb szerűbb látványban. A legnagyobb bámulattal és álméltkodással szemléltük az általad épített palotát. Annyi a csodálni való részlet, hogy nem tudnók, melyiken kezdjük. Az épület — t. i. maga a királyi vár — oly erős és nagyszerű, hogy nem véljük, hogy a földön ennél nagyobb lenne található. Mindamellett egyes részei oly jól és csinosan összeillenek, hogy a benyomás kelleme nem hagy kívánni valót... Alig hiszszük, hogy a perzsa király palotája, melyről annyit írtak, ehhez volna hasonlítható. Azután megtekintettük a vár körüli folyosót (peripatum), mely bámulatos és élvezetteljes látvány. Körüljártuk a kerteket és halastavakat is...”

Bizonyára az elragadtatás e hangjában sok az udvariaskodás. CAMALDULI AMBRUS hitelességét azonban csak azok vitathatják el, a kik abban a meggyőződésben élnek, hogy Visegrád, Ó-Buda s számos más még régibb példa ellenére a Párisból hazánkba telepített francia mestereken kívül, nálunk addig nem akadtak építészek, a kik várak építéséhez értettek volna.

Ha Zsigmond király építkezései, a mi valószínű, akkor javarészükből már fönnállottak, úgy még csak túlzásnak sem vehetjük CAMALDULI AMBRUS szavait. Ez állításomról bárki meggyőződhetik, a ki a XV. század első negyedéig épült külföldi várak térrajzának a méreteit a Zsigmond korabeli budai királyi vár erődtímcényeinek és épületeinek a méreteivel egybeveti. Hogy CAMALDULI AMBRUS nem hasból írt, a mint mondani szokás, arra a vár körüli folyosó említése vall, a mely alatt a legfelsőbb várfalak védjárom folyosójánál egyebet nem érthetünk.

Az Árpádkori épületeket és az Anjou korabeli palotát a kápolnával akkor sem tulajdoníthatta CAMALDULI AMBRUS Zsigmond királynak, ha hízélgés is lett volna minden szava. S így, a mint a históriai körülmények is valószínűvé teszik, a budai királyi vár, Zsigmond korabeli erődítményei és palotái javarészával, akkoriban már fönnállott. BONFINI szerint Zsigmond királyt a halál gátolta meg műve befejezésében. Hogy ez nem igaz, arra éppen a francia mesterekről ránkmaradt adatok vetik a legélénkebb fényt. Talán nem lesz érdektelen, ha ezekkel is bővebben foglalkozom.

Zsigmond király a konstanci zsinaton időzött, a midőn VI. Károly francia király a rá nézve szerencsétlen végű azincourti csata után közvetítőnek kérte föl az angol királylyal kötendő béke ügyében. Zsigmond elfogadta a megbízást s magyar főúri kíséretével e végből 1416-ban Párisba utazott, a hová márczius 1-én érkezett meg s a hol közel két havi időzése alatt a francziák oly lelkesen ünnepelték, mint korunkban nemrégiben az orosz czárt párisi látogatása alkalmával.

JEAN JUVENAL DES URSINS rheimsi érsek, a francia király bizalmasa, a ki mindennek szemtanúja volt, memoireszerű történelmi művében igen érdekes részleteket közöl Zsigmond király párisi cselekedeteiről s a magyar főurakról is.

Ezek szerint Zsigmond császár a Louvreben lakott, a melynek mintájára francia földön nevelkedett apja a prágai Hradsint építette, mely ez alakjában elenyészett. DES URSINS csak Blagai Bertholddal (László?) kötött benső barátságot, a kit tévesen grand comte de Hongrienek tart; a többi magyar főurak közül nem egyet németnek vél, a minthogy német császár képében időzván ott Zsigmond király, egyéb magyar vonatkozásokat is csak németeknek képes fölfogni, vagy elképzelni. Zsigmond király föllépésével, hol merész, hol hirtelen, de mindig méltósággal teljes cselekedeteivel közfeltűnést, gyakran valóságos ámulatot keltett Párisban. Így midőn megengedték neki, hogy magyar főuraival fegyveresen, a mi a francziáknak sem volt szabad, a parlamentben jelen legyen, ennek tárgyalásaiba is beleavatkozott. Udvariasságától indítatva, Páris városának 120 asszonyát magyaros lakomával vendégelte meg, a melyről DES URSINS így emlékezik meg: ... nagy vendégség volt, de az ő hazájának szokása és ízlése szerint csupa igen erősen fűszerezett ételt és levest szolgáltak föl. Az asztalnál „minden vendég azokból a németországi, — helyesebben alighanem magyarországi — késekből kapott egyet, a melyek ára egy kis ezüst pénz s oly erős bort, a minőt csak elképzelni lehet“. Ebéd után tánczoltak és énekeltek s bucsúzáskor Zsigmond király mindegyik asszonynak „arany gyűrűt avagy tűt ajándékozott“.

Hogy Zsigmond király, mint Európának rangban legelső fejedelme viselkedett Párisban s föllépésének súlyt tudott adni, azt más források is bizonyítják. A fényes vendéglátást, a melylyel fogadták, császárhoz illően viszonzni is tudta, bár a jövőhez kötött ígéretekről távozása után teljesen megfeledezett.

Alighanem a francziák előzékenységének részben való viszonzása kedvéért s nem azért, mintha Magyarországon szüksége lett volna rájuk, határozta el magát arra is, hogy kétszáz francia mesterembert Magyarországon telepít le. Nem nálunk volt szükség mesteremberekre, hanem a világtörténelem tanulságai szerint a párisiakra nézve volt fontos, hogy egy nagy csapatjuk idegenben találhasson boldogulást. Franciaország szerencsétlen háborúja Angliával, belzavarai

a melyek ugyanakkor földulták, bénítólag hatottak a mesterségekre. Az óriási csúcsíves dómok építését akkoriban hagyják mindenfelé félbe s ezzel kapcsolatban nem egy mesterség vagy művészeti ág művelői maradtak biztos kenyér nélkül. A Zsigmond király által fölfogadott 200 mesterember sorában forrásaink közül MADemoisELLE DE LUSSAN a következőket említi föl: „orphèvres, brodeurs ou écrivains“ vagyis ötvösök, hímzők, helyesebben szőnyegszövők és miniatúr-festők. Hogy kőművesek is voltak közöttük, azt alább fogjuk látni, valamint azt is, hogy a jobb jövő reményében ily hosszú útra kerekedő 200 francia mesterember nálunk nem igen találhatta meg azt a boldogulást, a melyet a hatalmas császár országában bizvást keresett.

Láttuk, hogy Zsigmond király 1416-ban május végéig volt Párisban s hogy a 200 mesterembert is akkor fogadta föl. Alighanem beköszöntött az ősz, a mire a francziák Magyarországra értek s ha nekik tulajdonítjuk a budai királyi vár építését, úgy csak a tél elmúltával foghattak volna hozzá s CAMALDULI AMBRUS 1417-ben legfeljebb földmunkálataikról s nem a vár kész erődítményeiről írhatott volna. Ismervén a czéhélet szellemét, több mint valószínű, hogy a budai mesteremberek nem igen szívesen fogadták a tömeges idegen konkurencziát s a francziák boldogulását ugyancsak megnehezítették. Hogy Zsigmond király 1419-ben, a midőn hazánkba visszatért, nem tudott idegen telepeseinek oly állandó foglalkozást nyújtani, hogy ezek e mellett Budán gyökeret verhettek volna, annak BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE a bizonyosága. Bertrandon 1432-ben járt Magyarországon s Budán és Pesten több napig időzött. A budai királyi várról azt írja, hogy igen nagy és szép de — tehát még Zsigmond életében — befejezetlen. Hogy francziák építették, arról semmit sem tud, pedig 1432-ben azok a francziák, a kikkel itt 200 mesterember közül még találkozott, ezzel ugyancsak nagyra lettek volna. BERTRANDON csak Pesten tud 6—8 francia kőműves családról. Zsigmond király szerint a pesti parton a budai királyi várral szemben levő szép és erős bástyát szintén francziákkal építtette, még pedig oly célból, hogy a Dunát az ebbe kapcsolt lánczczal elzárhassa, a minek lehetőségében maga BERTRANDON is kételkedik. Mikor ő megnézi, akkor a torony három lándzsányi magasságban befejezetlenül áll helyén, körülötte faragott kövek hevernek, a minél fogva az építést bármikor folytathatnák. BERTRANDON azonban, nyilván a francia szőnyegszövőtől, a ki kalauza volt, úgy hallja, hogy a kik megkezdték, kihaltak — car ceulx, qui les commencerent sont tres passez. Nem lehetetlen, hogy szó szerint a trepasser akkor nem csak a meghalást jelentette, hanem az elszéledést s ha BERTRANDON mai értelemben írja, úgy pusztán a szőnyegszövő alaptalan fecsegésének tartandó az állítás, valamint az is, hogy ott akkor nem akadt kőműves, a ki a torony építésének a folytatásához értett volna. Több mint valószínű, hogy a 200 francia mesterember, a ki hazánkba költözött, nem az öregebbek fajtájából való volt s így alig egy évtized alatt nem hihető, hogy kihalt volna. Bertrandon maga is ellene mond magának, ha említett szavát a kihalás értelmében vesszük, mivel 6—8 francia kőműves családot még maga is talál Pesten. A valóság az lehetett, hogy Zsigmondnak nem volt többé módjában ide édesgetett francia mesterembereit a királyi várban foglalkoztatni, s azért azokat, a kik a polgári városban boldogulni nem tudtak, a torony építésével bízta meg, a miről némely

historikusaink azt hiszik, hogy Dunahíd parti pillérének épült, a mivel azonban magának Zsigmondnak sem lehetett különösebb célja. Minthogy a külföldön bolyongó király udvara nem igen viselhette szívéen a torony építésével foglalkozó francia kőművesek ügyét, ezek egymásután elhagyták a munkát s a várost is, hogy máshol keressenek boldogulást. A 6—8 család BERTRANDON szavai szerint ítélve, Pesten a magyar kőművesek mellett is talált foglalkozást, valamint a szőnyegszövő is, a ki kalauzolta — „merchant darras, que je trouvoy la nomme Clays Davion, le quel lempereur Sigemond avoit mene avecques plusieurs autres gens des mestiers du Royaume de France; et est le dit Clays ouvrier de haulte lice“. Hogy a francia kőművesek nem jól érezhették magukat Budán és Pesten, s szívesen költöztek vissza hazájukba, ha erre alkalmuk volt, azt ismét BERTRANDON megjegyzéséből következtethetjük, a mely annak másodszer is ellene mond, hogy a francia kőművesek kihaltak Pesten. Ez utóbbi város dicsérete után ugyanis azt olvassuk BERTRANDON művében:

„És itt én fölfogadtam egyet azok közül a kőműves mesterek közül s ez azt mondta nekem, hogy Bray sur Somme-ből való; magammal vittem őt, mivel addig nem vala szolgám“. Erről a kőművesről BERTRANDON bécsi időzése kapcsán azt jegyzi meg, hogy magyarul és németül is beszél.

Mindezek után az eddig fölhozott adatok kellő mérlegelésével megállapíthatjuk, hogy az 1416-ban hazánkba telepített francia mestereknek, a kik csak részben voltak kőművesek, jelentős szerepük a budai királyi vár építésénél Zsigmond korában nem volt s így ezek közreműködésére a francia, helyesebben a román népek középkori vár építkezéseit jellemző vonásait nem vezethetjük vissza. Ez nem is szükséges. IV. Károly már a XIV. században francia mintára építi a prágai Hradsint s Karlstein várát. Ez utóbbit a cseh műtörténészek a pápák avignoni várával hasonlítják össze. Mindkettőnél erődtítményeiben s a palotáiban egyaránt nagyobb szabású és modernebb volt a budai királyi vár Zsigmond korában. Ez ilyformán épp úgy épülhetett francia tervnek az építkezések színhelyéhez szabott céltudatos módosítása alapján, mint a magyarországi építészek saját invencziója után. A magyarországi mestereknek, az Anjouk korában olasz hatás alatt emelt várak építése s az ezeknél való közreműködésük közben bő alkalmuk volt annyi iskolázottságra szert tenni, hogy a kezeik alól kikerült következő nemzedék a csúcsíves építészeti szellemében konstruált és díszített budai várát a maga erejéből is fölépíthette.

A román népek várépítésének erről a közvetlen vagy valószínű, hogy inkább közvetett hatásáról a budai királyi vár Mátyás-korabeli leírásai jobban tájékoztatnak. Épp azért erről a következő fejezetben igyekszem beszámolni s most csupán annak a kijelentésére szorítkozom, hogy a királyi várát épp úgy, mint Vajda-Hunyad várát a germán népek ilyennemű épületeitől első sorban a fokozottabb kényelem és célszerűség különböztette meg. Ez utóbbi körülmény tette leginkább fölöslegessé, hogy Mátyás király, ez az első nagy stílű újkori fejedelem, a királyi vár középkori épületeit lebontsa, a mi a renaissance építészetnek a középkor régebbi hagyományával meg nem alkudó szelleme miatt bizonyára bekövetkezett volna, ha a Zsigmond korabeli, sőt már a régebbi palotarészek is nem a román népek várépítésének a hatása alatt épülnek.

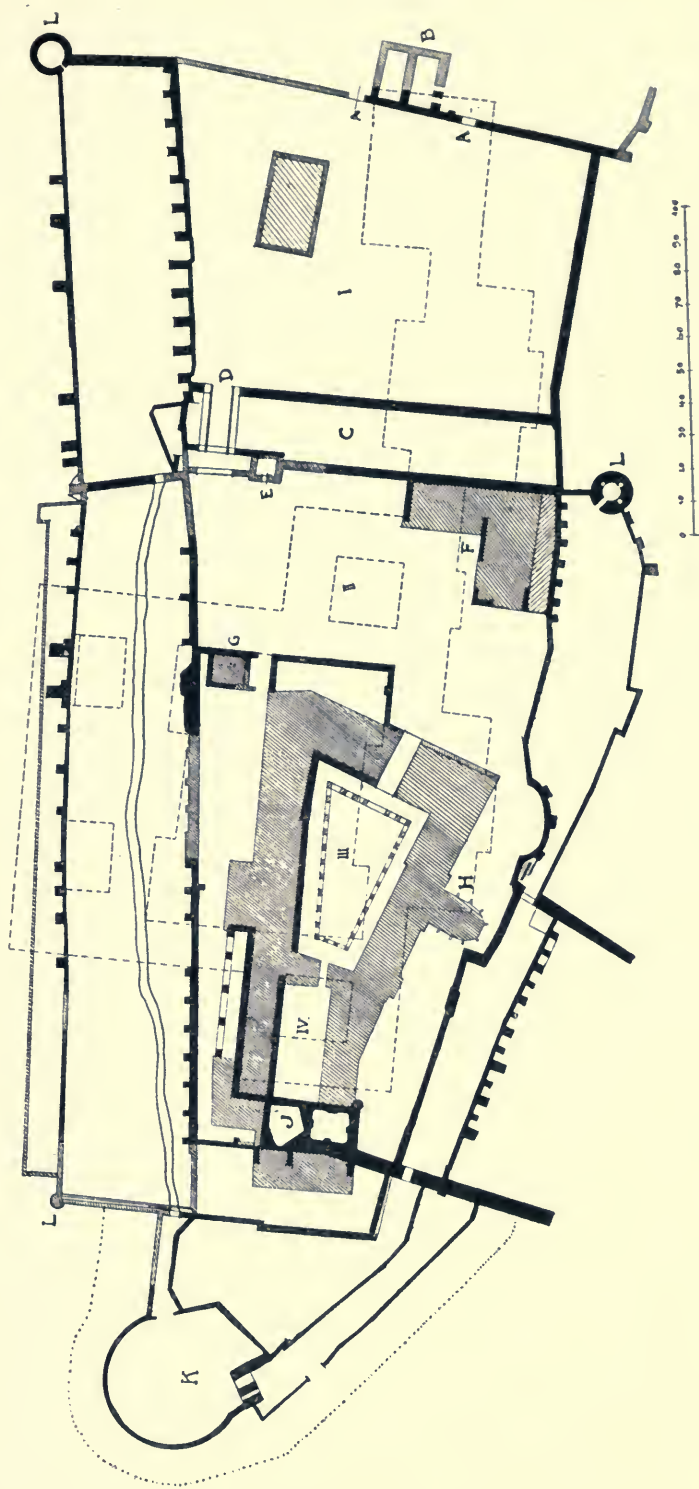
XI.

A budai királyi vár Hunyadi Mátyás korában.

A ránk maradt török korbeli és 1686. évi alaprajz, valamint az egykorú leírások után ítélve Hunyadi Mátyás korában a királyi vár csupán azzal a szabályos derékszögű négyszöget körülzáró épületszakasszal bővíthetett, a mely a Zsigmond által kiépített trapézalakú háztömböt az Árpád-kori épületcsoporttal összekötötte. Hogy ha ezen a körülbelül 60 m. hosszú és 40 m. széles beépített területen a szabályos alaptervénél fogva renaissance-stílusnak ítéendő palota építésénél középkori részleteket is fölhasznált, még akkor sem becsülhetjük kisebbre Mátyás föladatát, mint a minő az urbinói herczegé volt. Ez utóbbi műtörténelmi jelentőségű renaissance várpalotája, mely 1467—1479 között épült, külső erődítményeivel együtt körülbelül 70 m. hosszú és 55 m. széles területet foglal el. Hogy a renaissance építészetnek a Mátyás-korabeli budai királyi vár egyes részeinek a külső architektonikus kiképzésében is volt szerepe, azt a nagyobb méretű s ránk maradt töredékek tanúsítják, mint a minő a 45. képünkön látható két pompásan faragott pillérfejezet, a mely alighanem homlokzatot tagozó pilaszterek maradványa. Hogy Zsigmond korabeli palotarészekben a renaissance díszítésnek Mátyás korában szintén jutott szerepe, azt a csapatostul Budán időző olasz mesterekről szóló adatainkon kívül, egykorú írók leírásai is sejtetik.

Miként a Zsigmond korabeli királyi várról szóló egykorú leírások, úgy a Mátyás maecenási voltát hirdető is merő általánosságokban merülnek ki. Ösmertes lévén a sokban tájékoztató török tervrajz, nincs okunk többé e miatt kétségbe esni. Ettől eltekintve is, ha ösmerjük az egykorú írók egyéniségét, azért is hálásak lehetünk, a mit, nem lévén műtörténetírók vagy képzett építészek, a királyi várról rendszertelenül elmondanak. Ösmervén írott forrásaink szerzőit s a királyi vár óriási arányait, még pontosabb helyrajzi tájékoztatást sem várhatunk tőlük. A napjainkban épült királyi palota ránk nézve, a kik az egetostromló óriási bérházak közepette élünk, aránylag nem teszi a nagyságnak azt a hatását, mint tehette a régi királyi vár egykorú leíróira. Mégis hivatásos építész sem igen tudná belső elrendezését pontosan ösmertetni, ha az épület egyes emeleteinek az alaprajzaival nem rendelkeznek. Hogy ilyen alaprajz XV. és XVI. századbéli íróinknak rendelkezésére nem állt, az bizonyos; valamint az is, hogy a királyi várat tetszésük szerint keresztül-kasul be nem járhatták. Csak alkalmilag kerültek egyes helyiségeibe s akkor sem oly czélból, hogy ezekről szakszerű leíráshoz való anyagot gyűjtsenek. Semmi sem természetesebb, hogy miként a művészetben laikusok zöme ma is, jóformán csak az anyagi pompán buzdulnak föl s ha művészeti vagy topografiai szempontból helylyel-közzel tájékoztatnak, azt szinte véletlenül, írásaik stiláris szempontjából teszik.

Forrásaink szerzői nagyobbára hosszabb idő múlva, hogy ott jártak, írják le a királyi várban szerzett tapasztalataikat. Hogy a várban Mátyás korában tevékeny művészekről semmit sem jegyeztek föl, azt is természetesnek fogjuk találni, ha meggondoljuk, hogy a mit leírnak, az kívül-belül egyaránt nagyrészt régen kész volt, a midőn látták. Vajjon napjainkban, a midőn a művészet, mint olyan iránt

47. A budai királyi vár kiegészített alaprajza. Hauszmann A. nyomán és az 1896. év óta felmerült tapasztalatok felhasználásával rajzolta Csányi Károly. Mérték = 1 : 2300. — I. : Első várudvar. A : A város felől nyíló kettős várkapu. B : Ez utóbbi tornya. C : Sánczárók. D : Felvonóhid. E : Belső kapu tornya. II. Második várudvar. F : Friss palota. G : Csonka torony. III. Árkádudvar. H : Várkapolna. IV. Négyszögletes palota-udvar. I. István torony. K : Nagy rondella. L : Bátya tornyok. — A pontozott vonal a bástyafalak között a mai várpalota főbb részeit jelzi.

jóval szélesebb körű az érdeklődés, hány úgynevezett művelt ember tudja, hogy ki építette a Nemzeti Múzeumot, vagy a bazilikának nevezett lipótvárosi plébánia-templomot. A Budán Mátyás korában tevékeny mesterekről mindazonáltal elég fontos adatok maradtak ránk. Mielőtt ezekről szólnék, nézzük a Mátyás-korabeli királyi várra vonatkozó s a török hódoltság előtti időkből ránk maradt leírásokat. Ezeket SALAMON könyvében találjuk némi jelentéktelen kihagyásokkal a legteljesebben csoportosítva. Az idézetek szövszerint való kiírása fölösleges s azért csupán a leírásokban foglalt hasznavehetőbb adatokat közlöm az alábbiakban, szem előtt tartva a török térképet, illetve az ennek s az ásatások közben fölmerült tapasztalatok alapján készült és a 47. képünkön látható kiegészített alaprajzot. A királyi várnak a források előző csoportja alapján vázolt képe így valamivel ismét teljesebbé válik.

BONFINI Decadesében Zsigmond király építkezéseit így jellemzi: „A királyi várban a római hajdankorra emlékeztető palotát emelt. Körülvette fallal a királyi várat s porticusszerű ablakos folyosókkal tette kellemessé és díszessé. A vár közepe táján igen nagy tornyot épített. Ez két felől szabad térre néz. De meghalt ő, mielőtt művét befejezhette volna“. — A királyi vár donjonjának szánt torony, a melyet Bonfini említ, a csonkatorony, a melyről Ursinus Velius 1527-ben azt írja, hogy befejezetlen s azért nevezik a magyarok csonkának — „siquidem schonka Pannonii inabsolutum appellant“.

Mátyás király építkezéseiről BONFINI Filarete fordításának az előszavában általánosságban s a Decadesben is így, de nagyobb bőbeszédűséggel emlékezik meg. Az előbbiben a következőket írja, a miket mindjárt zárjelben megmagyarázni is igyekszem. A királyi várról szólva több teret említ általánosságban s egy udvart művészi kúttal (ez a királyi vár második nyílt udvara volt, a melynek a keleti felén a Frisspalota állott), továbbá (az udvar helyett egy másik udvar értendő) az udvar körül tágas oszlopos folyosót (a tervrajzunkon látható trapez-alakú udvar árkádos folyosója). A folyosó fölött (hogy melyik oldalán, azt nem mondja) a tizenkét égi jel képével díszített csarnok terül el. Mátyás király könyvtárt alapított ott (s mivel a könyvtár OLÁH szerint a kápolna mellett állott, úgy bízvást az udvar keleti épületszárnyában kereshetjük). Királyi kerteket, kerti házakat s más kerti műveket, egy bejáratnál herkulési szobrokat, érczajtókat, a melyek remekművek, említ még BONFINI Filarete Averulinus építészeti könyvének a fordításában, mely Mátyás király számára készült, a ki ezenfelül LEON BATTISTA ALBERTI építészeti művét is lefordíttatta. Míg Averulinus eredeti Corvin-kódexét a velencei S.-Marco könyvtár őrzi, addig Alberti nem kevésbé fényes kiállítású Corvin-codexe a modenai Este-könyvtár kincse.

BONFINI-t mongrafusaink közül nem egy szertelen hízélgéssel vádolja, a mely elől ő maga Filarete fordításában is védekezik. Inkább vethetjük a szemére, hogy építészeti művet fordítván, még sem bír annyi művészeti ösmerettel, hogy a királyi várat méltó módon dicsérhetné. Csak mint társai is, anyagi pompáján buzdul föl. Hogy a Decadesben ebben nem a hízélgés túlzása nyilvánul, azt is bízvást föltehetjük, ha tudjuk, hogy Bonfini e könyve megírásához 1487-ben fogott hozzá s 1496-ban fejezte be. A midőn így Mátyás koráig s a budai vár leírásáig ért, az 1490-ben elhunyt nagy királynak már bizonyára hiába hízelt

volna. Bonfininek az a hibája, hogy az általa lefordított Filaretéből merített szak-kifejezéseket derűre-borúra alkalmazza, szintén nem eshetik oly súlyos beszámítás alá, ha meggondoljuk, hogy modern épületek ünnepi felavatásakor, vagy más alkalommal megjelenő építészeti leírásokban ma is nem egyszer mennyi a félreértett s csupán a stílus hangzatosabbá tétele végett használt műkifejezés. BONFINI-t mint épület-leírót még az jellemzi a Decadesben, hogy pusztán a paloták belsejét írja le. Ennek oka abban rejlik, hogy külső homlokzataik a Duna felől s a szűk udvarokban nem voltak könnyű szerrel áttekinthetők s így neki, a ki azon felül csak azt írja le szobatudós létére, a mit közlőrlől lát, szemébe nem igen ötlöttek. S ezzel áttérhetek a Decadesben foglalt hasznavehetőbb adatok kiírására és magyarázatára.

„A budai királyi várat, a hol a Zsigmond nagyszerű épületein kívül megtekintésre méltó dolog nem volt, kiépíteni Mátyás tűzte ki feladatául. Különösen a vár belső palotáját tette nagyon díszessé“. Ez az idézet csaknem minden szavával megerősíti azt, a mit a ránk maradt tervrajzokból és a mai királyi palota építése közben fölmerült tapasztalatokból kiolvashatunk. A belső palota alatt kétségkívül a trapéz és derékszögű négyszögalakú udvart körülzáró épület-szárnyakat kell értenünk. „A Duna felől kápolnát épített, melyet orgonával s márvány és ezüst szentelt-víztartókkal ékesített“.

Mivel a királyi vár már meghatározott kápolnájáról alább lesz még részletebben szó, e helyütt csak azt jegyzem meg, hogy magát a kápolnát nem Mátyás építtette, mint BONFINI nyomán hihetnők, hanem csak alamizsnás szent János sírkápolnájával bővítette s ingó műkincsekkel gyarapította. BONFINI a kápolna után a könyvtárt említi, de a Decadesben ezúttal nem mondja, hogy hol van. Más források értesítenek arról, hogy a kápolna mellett s ezzel így a Filarete fordítás előszavában mondottakat igazolják. „A könyvtár előtt apsisban kikerekített terem van, mely látni engedi az egész égboltot, mivel dél felé néz“. Ez igen homályos frázis. Kétségtelen, hogy Bonfini apszis alatt nem azt érti, a mit mi manapság. Más helyeken e kifejezése arra enged következtetni, hogy szerinte minden kupolás vagy boltozatos terem apszisban van kikerekítve. Mint alább látni fogjuk, e legutóbbi homályos mondat értelme alig lehet más, mint az, hogy a kápolnától délre eső könyvtár boltozatos mennyezetét a csillagos ég festménye díszítette.

„Palotákat (Salamon fordításában termeket) építtetett, fényűzésben a rómaiakétól el nem maradókat. Ezekben tágas ebédlők, előtermek (csarnokok), s a legpompásabb szobák. Mindenütt aranyozott s különböző ábrázolatokkal díszített rekeszes menyezetek. Ablak- és ajtófelek jeles faragványokkal, a kandallók teteje négyesfogató lovakkal s más római szobrokkal van díszítve. Alatta a kincstár s más raktárak. A keleti oldalon sok terem és szoba az emeleteken, melyekhez magas lépcsők, sőt fedett folyosók is vezetnek. Ezen oldalon van a tanácskozó terem és ünnepélyes ebédlő“. Az egész leírás sommás s miközben Bonfini írta, természetes, hogy csak lelke kalandozott a palotákban, a melyeket rendszer-telenül ír le s a melyeknek építését mind Mátyásnak tulajdonítja. Szavai itt-ott azt is sejtetik, hogy renaissance épületekről van szó s hogy a kápolna említése után a déli épületnégyszög a tárgya visszaemlékezéseinek. A kincstár s a többi

raktárak is itt lehettek, még pedig az Árpád-kori épületek hatalmas boltozatú helyiségeiben, a melyek a négyszögű udvar épületeihez csatlakoztak, illetve részben ezek helyiségeinek a sorába foglaltattak. Hogy Bonfini a déli négyszög épületeit írja le a főntebbiekben, az következő szavaiból tűnik ki, melyek nyilván csúcsíveskori palotarészletekre vonatkoznak.

„Tovább (északnak) haladva oly lakosztályba jutunk, melynek szobái magas boltívűek . . . Nyugatra ócska, még meg nem újított épület áll. Az udvart földszint s két emeletén régi (vagyis csúcsíves és nem renaissance) oszlopos folyosó és csarnok veszi körül. A legfelsőben, a mely az új palota (helyesebben a trapéz-alakú udvarnak Mátyás által megújított s a könyvtárt magában foglaló keleti szárnya) előtt elhúzódik, a tizenkét égi jegy van ábrázolva csillagaival“. Világos, hogy a trapéz-alakú udvarban vagyunk, a melynek Zsigmond-korabeli nyugati szárnyát Mátyás nem újította meg, azért nevezi Bonfini réginek. A koczásan s néhol ábrázolatokkal kirakott padlók, domború művekkel díszített kályhák említése után, a melyek a termekben itt láthatók, nyilván a sánczároktól délre elterülő külső udvarra kerül forrásunk szerzője.

„Az udvarban három fegyveres gyalog-szobor néz le a magasból a közeledőre. A középen Mátyás sisakosan, elgondolkodva támaszkodik pajzsára és lándzsájára; jobbra felől apja s balja felől (bátyja) László búslakodó arczczal.“ Több mint valószínű, hogy ez a három magasra helyezett szobor a trapéz-alakú udvar északi homlokzatának nyugati része elé emelt terraszműrmán állott, a melynek a csonkatoronyával egy vonalba eső fala a mai várpalota Mária Terézia-korabeli szárnya északi négyszögének egyik alapfala lett.

„Az udvar közepén érczkút márvány medenczével; ennek tetején a föltürt ruhájú sisakos Pallas. Ebbe az udvarba a bejárat az előtte levő térről nyílik, mely sokkal tágasabb. Jobbról-balról a bejárat mellett egy-egy meztelen érczsobor pajzsossal, bárdal, karddal fenyegetőzik. A talapzat hadi jelvényeket ábrázol. Ez a négyszögletes udvar (a második várudvar) Zsigmond palotájának (a Frisspalotának) az udvara volt. Oldalt (a keleti oldalon) palotát kezdett építeni, melyet ha befejezhet, sokban emlékeztet a büszke hajdankorra. Mátyás király vörösmárványból faragott kettős lépcsőt fűzött ehhez, melyet pompás érczkandeláberek díszítenek. Ugyancsak vörösmárványból kettős kaput készített itt, érczszárnyakkal, a melyek mind művészet, mind herkulesi munka (Heraklesz 12 munkáját ábrázoló domborművek) által bámulatosak s kívül-belül pompásan díszítvék. A kapu fölébe Bonfini Antal versét vésette kőbe:

Atria cum statuis ductis ex aere foresque
Corvini referunt Principis ingenium,
Matthiam, partos tot post ex hoste triumphos
Virtus, Aes, Marmor, Scripta perire vetant.¹

„Óriási költséggel rekeszes mennyezeteket rakatott itt (t. i. a Frisspalotában), a melyek a planétákat foglalják magukban csodásan megfestve, a mint az égbolton halad szekerük. Az cressz alá a homlokzaton vésett triglypheket alkal-

¹ Magyarul: Érczsobros paloták, csarnokok tanuskodnak a hollós fejedelem lánglelkületéről. Mátyást az erény, az ércz, a márvány s a könyvek nem engedik majdan elenyészni.

mazott (a melyek ha a Friss-palota is kétemeletes volt, aligha voltak triglyphek), hogy lehetőleg művészi külsőt nyerjen az épület. A királyi kútba (mely mint láttuk a Friss-palota udvarán állott) körülbelül nyolcz stadiumnyiról szurkos csatornákon és ólmos csöveken át vizet vezetett be (alighanem a Svábhegy forrásainak a vize volt), Zsigmond folyosóját, a mely (a legfelső várfal tetején) csaknem az egész várat körülfutotta, ha nem is annyi költséggel, de tovább kezdte folytatni. Amaz (Zsigmond) örökké tartó művet akart létesíteni, ez pedig (Mátyás) a folyosókat ideigleneseknek tartotta. Széles és hosszú épületszárnyakat emelt itt sok ablakkal (ez alighanem a Friss-palota Dunára néző szárnyára vonatkozik, a melyhez Mátyás) a várfalak ormára rakott favázás csarnokot fűzte (atrium . . . ex lignario opere confectum), a hol ebédlő lakoszoba, öltöző s kevéssel beljebb tanulószoba és a másolók helye volt.“

A következő mondatnak: „sed inventum vesanam ruinam in Danubii minari videbatur“ — alig van értelme, nyilván pedig azért, mert egy vagy több szó kimaradt a nyomtatott szövegből. Bonfini alighanem azt akarta ezzel kifejezni, hogy a legutóbb említett épület rendkívül merészen könyökölt a várfalakra s úgy látszott, mintha azzal fenyegetne, hogy a Dunának omolva óriási romhalmazzá válik.

A királyi kerteket Bonfini így írja le: „A királyi váron kívül, az alatt fekvő völgyben (valószínűleg nyugatnak) a legszebb kert és márványból épült kerti ház (nyilván az, a melyet a budai vár nyugatról fölvelt régi látképei a nagy rondella alatt, a várhegy délnyugati sarkán *aula marmorea* fölirattal s csonka oszlopokkal vagy ez utóbbiakkal jeleznek). Ennek (a kerti háznak) előcsarnoka négyszögletes és csatornásan vésett oszlopokkal van határolva, ezeken érczkandelláberek. Az ajtó kerete diadalkapuhoz méltó. Az ebédlő és szobák mennyezete és ablakai oly díszesek, hogy a hajdankor legfényesebb emlékeit megközelítik. Kétfelől fedett folyosó, a kertben összefont fákból labyrinthus. Azonkívül idegen és hazai madaraknak vasdrót-hálójával elzárt madárháza. Ebben magában bokrok, gyümölcsfák, egész berkek és folyosó módjára elhelyezett különféle fák. Odább rejtett folyosó, zöld gypágyak, kőutak, halastó (a mit Zsigmond korában már Camalduli Ambrus is említ). Többemeletű, venyigével befutott s emeleteikben üveg-ablakos tornyok, melyeknél kellemesebbeket elképzelni sem lehet (s a melyekhez hasonló alkotmányokkal a XVI. századbeli látképeken is találkozunk a várhegy nyugati oldalán). A kerti házat ezüsttel futtatott cserép fedi“.

A királyi vár kertjein kívül még három királyi kertet említ Bonfini nyaralókkal. Ezek egyike Pesten, a várostól egy mértföldnyire, a másik a budai határban, három római mértföldnyire; a harmadik nem messze Buda városától ad Salinarum, SALAMON szerint Solymárnál feküdt.

Bonfini leírását ezzel kimerítettem; mint láttuk, merő általánosság, a mit ír, a minthogy egyebet nem is írhatott, a nélkül, hogy olvasóira nézve, a kiknek könyvét szánta, aprólékos részletezésével és pontos topografiai leírásával unalmassá ne váljon. Ettől pedig humanista író létére, a kinél a dolog velejénél fontosabb a választékos és tetszetős stílus, ugyancsak óvakodik. Annyi mindenféléről, mint Bonfini, a XVI. századbeli irott források szerzői közül egy sem tájékoztat. S ezek is többnyire a mohácsi vész után jártak a királyi várban,

a melyet a török akkor részben már kifosztott s sok dologról csak hallomás után írnak. Újabb adat alig egy-kettő van írásaikban, s a mi ezenfelül helyes, az ismét csak Bonfini igazolja.

Vannak írónk, a kik Bonfini rovására Ursinus Veliusnak nagyobb hitelt adnak. Hogy mily joggal, az kitűnik a következőkből. A két Heraklesz-féle meztelen bronz-szobrot, mint láttuk, Bonfini az első várudvarból a másodikba vezető kapu elé helyezi, a mely előtt fölvonóhíd borult a sánczárókra. Ennek helyességéről egy SALAMON-nál közölt 1524. évi oklevél is tanuskodik, a mely szerint ez év Mindenszent-napján Körtvélyesi és Csicsery nemesek több barátjukkal a budai királyi várnak a hídnál álló ércz-szobrai alatt üldögéltek. Csicsery ügyes-bajos dolgairól beszélgettek, a midőn odajött Ormos Péter és nyilvánosan oklevélhamisítással vádolta Csicseryt, a ki őt pörbe fogta. A pör kimenetele ismeretlen. Az előzményeiről szóló oklevél szerint azonban bizonyos, hogy a két ércz-szobor a második várudvart védő sánczárók hídjának egyik végén, a kapu előtt állott.

Ursinus Velius 1527-ben két hídon ment át a királyi várba. Az egyiket közelebből nem határozza meg, a „másik hídon“ szerinte egy udvarból a belső várba vezet az út. Nyilvánvaló, hogy Ursinus a nagy rondellán keresztül ment a királyi várba s az első hidat itt, ennek kapuja előtt látta, a melynek alján a felvonó-híd tengelyágyai ma is megvannak még. A mit Ursinus Mátyás palotájának a fekvéséről és a szobrokról mond, az csupa tévedés. Heraklesz szobrát, a minő Bonfini és az 1524. évi okmány szerint is kettő volt s a melyet a török szultán 1526-ban a többi ércz-szoborral egyetemben Konstantinápolyba hurcoltatott, Ursinus hallomás útján a vár előtt levő piac közepére helyezi. A királyi vár előtt levő glaçis-szerű piacot s a várnak ettől fallal elválasztott piacát, illetve első udvarát Ursinus helyesen különbözteti meg. Az előbbiről azonban nem lehet valószínű, hogy itt látta a hibásan annak vélt Heraklesz-szobornak még létező márvány-talapzatát. Tuberónak, Mátyás és II. Ulászló kortársának az értesítése szerint egy szobor a Friss-palota előtti udvaron állott s ez nem Heraklesz, hanem Zsigmond király ércz-szobra volt, a melyet Ország Mihály nádor, ugyane forrásunk szerint, Mátyás engedelmeivel megújíttatott, még pedig hihetőleg újból megaranyoztatott. Az első és a második várudvarról egyaránt állhat az, hogy a Friss-palota előtt terült el. Mivel Bonfini csupán a belső vár leírására szorítkozik, igen valószínű, hogy Zsigmond király szobra, a melyet ő nem említ, az első várudvarban, szemben a Friss-palotának erre néző északi homlokzatával állott.

A budai királyi vár épületeire vonatkozólag Bonfinin kívül még csak Naldius, a Mátyás udvarában élt humanista s Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek jegyzett föl hasznavehetőbb adatokat. Ezek jóformán csak a könyvtárra vonatkoznak, de Bonfini ismét igazolják. Naldiusnak a Corvina könyvtáráról szóló tankölteménye versekben van megírva s így nem tarthatjuk szó szerint pontosnak. Leírásából azonban eléggé nyilvánvaló, hogy a kápolna mellett levő könyvtár céljaira Mátyás király a trapéz-alakú udvar keleti szárnyainak a legnagyobb helyiségét, talán a királyi vár Anjoukori dísztermét alakíttatta át. „Benn a királyi várban van egy négyszögletű helyiség, írja; mennyezete magas boltív, oldala kőfal. Homlokzatán két színes üvegű ablak világítja. Ezen ablakok alatt szőnyeggel letakart lóca van, mely a hős király kedvencz pihenő helye.“

„Ott — írja tovább szó szerint Naldius — egy-egy ajtó számára maradt hely; az egyik a közönséges bejárat, a másik egyedül a királynak van föntartva, a ki ezen szokott kimenni a kápolnába, hol rejtett helyéről a misét hallgatja. A terem három fala nem szolgál más célra, mint könyvek elhelyezésére.“

Valószínű, hogy a könyvtár két ajtaja, nem mint a versből hihető, a király pihenő helye mellett levő falat, de a két ablaktalan oldalfalat törte át, a mely a kápolna hosszanti tengelyével párhuzamos volt. *URSINUS VELIUS* a könyvtárról csak azt jegyzi meg, hogy igen magas boltívű teremben van elhelyezve, a miből s *NALDIUS*-ból következtethetjük, hogy a terem a földszint és első emelet magasságában épült. A *NALDIUS*-sal együtt már enlített *OLÁH MIKLÓS* két könyvtárhelyiségről tud. Az, a mit a belső könyvtárról mond, a *NALDIUS* leírásával megegyezik.

„A honnan az ember a belső könyvtár felől az előcsarnokba (ad stationem) megy, szent János befelé nyíló sírkápolnájánál, a honnan a király a misét hallgatni szokta, két egymással szemben fekvő boltozott szoba van (duae obviae sunt aedes concammeratae), a melyek egyikében a görög kötetek helyezték el; a másik belső könyvtár (tehát a nagy könyvtár s nem a másik külső) az összes latin codexeket tartalmazza“. Az egymással szemben levő két szoba közül tehát csak az egyik szolgál könyvtári célra, a másik lehetett a sekrestye vagy a kápolna kincstára s a kettő közötti előcsarnokból nyílt a bejárat alamizsnás szent János sírkápolnájába, a melyből Mátyás király a misét hallgatta s a melyet ő építtetett. Csak erre a sírkápolnára vonatkozhatik Bonfininek följebb idézett megjegyzése, hogy Mátyás kápolnát építtetett a várban. Magát a királyi vár kápolnáját, mint láttuk, még Erzsébet királyné és fia, Nagy Lajos építtette. A szent Márton tiszteletére emelt vártemplomban őrizték ideiglenesen remete szent Pál testét, a melyet Nagy Lajos Velenczétől magához váltott s 1380-ban fényes kísérettel a budai hegyekben remetéskedő Pálosok szent Lőrincz-kolostorába vitetett át. *KNAUZ* szerint *Zsigmond* szintén a várkápolnában őriztette a római birodalmi jelvényeket, a melyeket a huszitáktól 1424-ben foglalt vissza. Minthogy a várkápolna még a török térképen is XIV. századbeli alakjában van meg, Mátyás király szintén aligha építtette át. Csupán alamizsnás szent János várkápolnájával bővítette, a kinek holttestét 1475-ben, más kevésbbé valószínű adat szerint 1489-ben kapta ajándékba a török szultántól. Ekkor nevezték el a vártemplomot is szent János nevről, a melyen ettől fogva az okmányok is emlegetik. Hogy külön s oratoriumszerű és renaissance diszítésű kis kápolnában állott a szent Mátyás készítette ezüstkoporsója, azt a ránk maradt s minden valószínűség szerint innen való ékítményes töredékek bizonyítják, a melyekről a többi ránk maradt régi kövekkel egyetemben már szóltam. A nagy kápolna főbejárata alighanem a trapéz-alakú árkádos udvarra nyílt. Egyéb adatok erről nem maradtak ránk, kivéve kincsei egy részének a feltárát, a mely ismét azt igazolja, hogy miként a kápolna, úgy a palota többi részei is jóval gazdagabban lehettek művészileg felszerelve, semminthogy erről Bonfini minden buzgósága mellett, pusztán ékes mondataiban, kellő fogalmat tudna nyújtani. 1530-ban a kincstárt, a melyet a mohácsi vész előtt fönnállott többi templomaink kincstáraihoz hasonlóan, II. Lajosnak a háborúra való készülődése

miatt már alaposan megdézsmáltak volt, a pozsonyi prépost veszi át leltár mellett, szent János ereklyetartó ezüstkoporsójával együtt, őrizet végett. Az ezüstkoporsót a pozsonyi főtemplom Donner Rafaeltől épített gyönyörű barokk kápolnájában állítólag még ma is őrzik. A leltárban felsorolt kincseket azonban Miksa király 1564-ben rendeletileg Bécsbe hurczoltatta, a hol nyomuk veszett.

Ismétlem, hogy a midőn a mohácsi vész előtt a háború céljaira a templomok arany-ezüst marháit beolvasztották, a királyi vár kápolnája sem maradhatott ment ez áldozattól.

Ezt 1530. évi leltára is igazolja, a melyben olyan tárgyak, a melyeket egyhamar pénzzé tenni nem lehetett, tömegesen; viszont más, leggyakrabban szükséges, de túlnyomóan nemesérből készült egyházi tárgyak csupán egy-egy példányban fordulnak elő. Ez utóbbiak közül csak azok maradtak menten a pusztulástól a nélkülözhetetleneken kívül, a melyek ereklyéket foglaltak magukban, vagy más oknál fogva voltak nagyobb kegyeletre méltók.

Leltárunk részletesen leírva a következő tárgyakat sorolja föl: Alamizsnás szent János négy különféle, részben vagy egészen aranyozott ezüstszobrát, 12 ezüstkeresztet és ereklyetartót, 2—2 aranyozott ezüst pásztorbotot és infulát, 1 tömjénezőt és hozzávaló tömjéntartót, 1—1 ezüst szenteltvíztartót, ezüst könyvpolczot, ezüst csengőt, egy pár ezüst ampolnát, közel egy tucsat ezüstkapsos mise- s más egyházi könyvet, 20 körülményesen leírt arany- és ezüsthímzésű, részben olasz mintájú, himzett, drágakövekkel s más módon diszített kazulát és 9 pár dalmatikát, két ezüstveretű hordozható oltárt, 9 oltárterítőt (pala altaris).

Midőn Zápolya János király Budán tartotta udvarát, a várkápolna Pozsonyba hurczolt felszereléséből semmit sem tudott visszaszerezni s így ezt újonnan kellett pótolnia. Hogy mily bőkezűséggel halmozta el a várkápolnát vajmi rövid budai tartózkodása alatt ajándékokkal, az kitűnik a Zápolya János alapította kincstár lajstromából, a melyet a bécsi közös pénzügyminiszterium levéltárából TAKÁCS SÁNDOR közölt az Archaeologiai Értesítő 1901. évfolyamában.

A királyi várkápolna kincstárában Zápolya János korában a következő tárgyak voltak: 1 zománczos képekkel diszített 29½ márká és két lat nehéz oltáralakú ezüsttábla, 1 nagyobb és 1 kisebb ereklyetartó ezüstkereszt, 2 aranyozott ezüsből készült szentségmutató, 7 ugyanilyen kehely és patena, 2 pár ezüst-kandelláber, ezüsfüstölő és csengettyű, továbbá 9 díszes kazula, 4 pár dalmatika, öt cappa, 7 oltárterítő, az utóbbiak közül egy teljesen ezüsfonalból készült. Az egyházi ruhák és drágakövekkel diszített ereklyetartók közül is többet jelez leltárunk rendkívüli becsesnek.

Midőn a törökök 1541-ben Budát másodszor elfoglalták, a várbeli szent Jánoskápolna rektora az egész kincstárt két ládába rakta s titkon Eperjesre vitte. Itt 1554-ig őrzik a városházán. Ekkor Ferdinánd Bécsbe szállíttatja a kincseket s nyugtát állít ki Eperjes részére, a melyben elismeri, hogy a hűségesen megőrzött Budai kincseket hiánytalanul átvette.

S ezzel kimerítettem, a mi az eddig rendelkezésünkre álló források kritikai felhasználása alapján a budai királyi várról, nagyságáról s régi királyaink leg-hatalmasabbjaihoz méltó fényéről kimutatható. A török korbeli leírások a királyi várról nem mondanak sokat s csak panaszszal telvék az épületek elhanyagolt

volta miatt. Törökkorbéli kútfőink magyarországi szerzői a keserűség miatt, mely szívüket elfogja, nem tudnak tárgyilagosan számot adni arról, a mit itt láttak. A külföldi utazók jóval higgadtabbak s közülök a legműveltebbnek és a legélesebb szeműnek Vratiszláv báró mutatkozik be, a ki a bécsi udvar megbízásából 1591-ben diplomáciai küldetésben Konstantinápolyba utazott s e közben Budán is megállapodott.

Az itteni királyi várról és Mátyás könyvtáráról, a mint ezt SZAMOTA könyvében olvassuk, Vratiszláv a következőket írja: „Délután a budai várat szemléltük meg; a királyi vár első teréről (helyesebben az ezelőtt levő glaçis-szerű városi piacról) a második kapun; a második térre (az első várudvarba), a harmadik kapun a harmadik térre (a második várudvarba) jutottunk. Ez utóbbi téren igen szép víztartót láttam, melybe a vizet nyolcz csövön hajtják föl. Látogatásunkkor a víz éppen kimaradt. A víztartóban régi feliratot és *osztrák* czímert láttam. Innen egy folyosóba, azután pedig a kerek helyiségbe jutottunk, hol Mátyás király korában kápolna volt. *Ebből a kápolnából a folyosó ama terembe vezet, mely hajdan Mátyás király könyvtára volt. Itt az egész égboltozat az égitestekkel és azok pályájával látható lefestve*, továbbá egymással szemben két horoszkop ezen felirattal:

Cum Rex Mathias suscepit scepra Boemae
Gentis talis erat lucida forma poli.

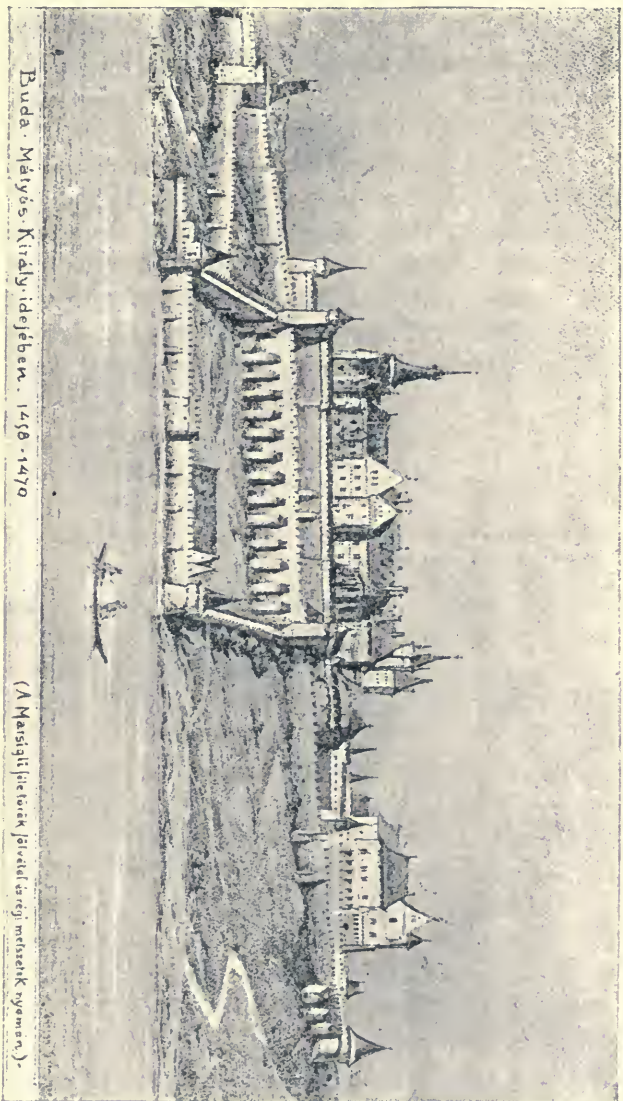
Magyarul: „A midőn Mátyás király fölvette Csehország jogarát (1469-ben), ilyen volt a csillagok állása“.

Vratiszláv e leírásából nyilvánvaló, hogy a helyszínén írt jegyzetek alapján készült. Pontosságánál fogva bizvást használhatjuk föl arra, hogy eloszlassuk a homályt, a mely Bonfininek feljebb már idézett következő mondatát jellemzi: „A könyvtár előtt apszisba kikerekített terem, a mely látni engedi az égboltot, mivel dél felé tekint“.

Vratiszláv leírásából nyilvánvaló, hogy a könyvtárban s nem az előtte levő helyiségben lehetett látni az égboltot, s ez utóbbi nem azért látszott itt, mivel a terem dél felé nézett s boltozatai egyik írónk föltevése szerint ablaknyílásokkal voltak áttörve; hanem mivel a csillagos égbolt képe díszítette a boltozatot.

Bonfini Averulinus fordításában többek közt a következő szavakat intézi Mátyáshoz: „Könyvtárt alapítottál, a hol nemcsak tudományos műveket, hanem a csillagokat és csillagképeket is lehet vizsgálni“. Vratiszláv pontosabb leírása után ítélve bizonyos, hogy Bonfini e szavai is csak a terem mennyezetére festett csillagos égboltra vonatkoznak.

Hátra van még, hogy az eddig kiaknázott források alapján a török hódoltság nyomában teljesen elenyészett budai királyi vár külső képének a megállapításával foglalkozzam. Kellő adatok híján ez jóformán lehetetlenség; de mivel alig van képes történeti munkánk, a mely a Mátyás-korabeli királyi vár képzeletileg helyreállított mását nem közölné, ezzel a kérdéssel is szükséges foglalkoznunk. A királyi vár képzeleti képeinek a zöme régi metszetek szolgálai fölhasználásával készült s a legtöbbnek mestere már mintaképét sem válogatta meg helyesen. A mai királyi vár építése közben fölmerült tapasztalatokat s a régi tervrajzokat csak egyetlen

Buda. Mátyás Király idejében. 1468-1470

(A Magsiglitől a jobb felé a régi metszetek nyomai.)

48. A királyi vár Budán Mátyás király korában. Régi alaprajzok és metszetek nyomán rajzolta Györgyi Géza.
Hauzmann A. műve után.

rajzunk mestere használta föl. Ez Györgyi Géza építőművész, a kinek rajza Hauszmann Alajos könyve nyomán 48. képünkön látható. A távlati szerkesztésnek valósággal remeke ez a kép, mely helyrajzi szempontból véve kifogástalan. S ha külső megjelenésükben az egyes paloták nem egyeznek meg mindenben azzal a szellemmel, a melynek hatása alatt a budai királyi vár minden valószínűség szerint épült, ennek oka csupán abban rejlik, hogy e rajzunk mestere is kelleténél nagyobb hitelt adott a Schedel-krónika metszetének, a melyről bizonyos, hogy ha rajzolója járt is Budán, annak egyes épületeit pusztán a maga ízlése és képzelete szerint rajzolta meg. Sokkal értelmesebb ember volt a Münster-féle metszet rajzának a mestere, jóllehet ez sem dolgozott lelkiismeretes pontossággal. Ez utóbbi rajzról, mely 49. képünkön látható, nyilvánvaló, hogy a helyszínén készült; csak tele van távlati hibákkal. Jól megkülönböztethetjük rajta a

49. A budai királyi vár nyugat felől a XVI. század derekán. A Münster Sebestyén-féle Cosmographia metszetének kisebbített másolata.

nagy rondellát, a négyszögletes udvart körülzáró palotát, a melybe azonban az erősen kimagasló István-tornyot egészen beletolta. Látjuk, hogy ha a két udvar nyugati szárnya különböző korú épületekből is áll, ezek egyetlen sorba olvadnak össze s északi végük mellett ott van a zömök csonkatorony is, a mely a metszeten fedél nélkül szükölködik. Alacsony a Frisspalota fedele is, s igen valószínű, hogy a többi fedél sem volt olyan meredek, miként az hibás távlata folytán e metszetünkön s a Schedel-félén valamennyi épületen látható.

A mennyiben ezt műemlékeink mérhetetlen pusztulása miatt megítélni lehet, Magyarországon, a középkorban és újkorban egyaránt, rendszerint mellőzték a meredek tetőket s általában mindig a festőin uralkodó architektonikus hatást keresték. A hol középkori monumentális épületeinken ma óriási és bonyolult tetőszerkezet van, ezt, néhány határszéli városunk német hatás alatt épült emlékeit kivéve, rendszerint csak a napjainkban lefolyt restaurálásoknak köszönhetjük.

Hogy Buda polgári részének a magánházait első sorban szintén az architektonikus hatás jellemezte, ezt Ursinus Velius ama szavai is valószínűvé teszik,

hogy Buda az 1526. évi tűzvész előtt úgy a főurak, mint a kereskedők igen széles palotáinál fogva volt nevezetes, a melyek itáliai épületeknek a részarányosságával épültek. E szavak legalább is azt jelentik, hogy ha a budai épületek nem is épültek renaissance stílusban, általános képükkel inkább emlékeztettek Itália csúcsíveskori és korai renaissance házaira, mint a bécsi és más német városok toronyszerű, festői jellegű épületeire. Ursinus Veliusnak még Buda erődítményeire vonatkozólag is van egy hasznavehetőnek tetsző adata. E szerint a várfalak nem övezik szakadatlanul Budát, hanem helylyel-közzel házakkal szakíttatnak meg, mely utóbbiak fala azonban ez esetben erősebb a rendesnél. „A házak külső fala így erődül szolgál s a falak nagyon vastagok és a házak igen magasak” — helyesebben csak kívülről látszanak igen magasaknak. Hogy mit akart ezzel Ursinus mondani, ennek magyarázatául a budavári dominikánus templom XIII. századbéli szentélye szolgál. Mint láttuk, a szentély bástyaszerűen a várhegy egyik kiugró sziklafalára könyökölt. Bizonyos, hogy ezt a szentélyt szintén úgy építették, hogy alkalmilag erődnek is használhassák. A várvédelem szempontjából véve pedig a szentélynek, más várfalakra könyöklő épületekhez hasonlóan, csak úgy lehetett szerepe, ha kiugró erkélyekkel, vagy védelmi folyosókkal bírt.

A régi metszeteken látjuk, hogy ezek mesterei közül egynek a figyelmét sem kerülte ki a királyi vár legfelső bástyafalain végigfutó védelmi folyosó, valamint az István-torony kősisakját övező sem. Tekintve a dominikánusok szentélyének várvédelmi fontosságát, több mint valószínű, hogy a királyi vár jellegzetes védelmi folyosói Budán már a tatárjárás utáni évtizedekben sem voltak ismeretlenek s innen terjedtek el Magyarország egyéb vidékei is.

Hazánkban ma ilyen machiculis védőművek a fölöttébb sajátos erdélyi erődített templomokon láthatók csak. Ide sorozható Vajda-Hunyad vára dísztermének páratlanul művészi és folyosókkal összekötött erkélysora, a melyhez hasonlóan a Zsigmond- és Mátyás-korabeli budai erődítmények védelmi folyosójának sem igen volt már a várvédelem szempontjából jelentősége.

A keresztesek emelte szíriai várakról Európába került machiculis védelmi folyosók a déli vidékeken már a XII. században, Franciaországban a XIII. században terjednek el s válnak általánossá. Németországban később is csak helylyel-közzel terjednek el a folyosószerű machiculik s ezek helyett inkább a kiugró erkélyek használatosak.

Ha ismerjük a külfölddel folytatott XIII. századbéli összeköttetéseinket, bizvást föltehetjük, hogy a machiculik már a tatárjárás után, a mikor nálunk a várépítés első föllendülése kezdődött, kerültek át hozzánk; még pedig akár közvetlenül Itáliából, akár pedig Franciaország közvetítésével, a melynek egyik kiváló csúcsíveskori építész VILLARD DE HONNECOURT, a tatárjárás utáni években hosszabb időn át működött Magyarországon.

XII.

Mátyás király művészei.

A Zsigmond-korabelieknél jóval több adattal rendelkezünk azokról a művészekről, akik Mátyás király korában dolgoztak Budán. Az utóbbiakról ránk maradt adatok kapcsán egyben Mátyás király építkezéseinek az idejét is meg tudjuk állapítani. Bizonyos, hogy Mátyás király korában és udvarában a művészi tevékenység terén az olasz mestereké volt a vezető szerep. Általában azonban az a vélemény ezekről, hogy csak Mátyásnak a nápolyi Beatrix-szel való egybekelése után özönlöttek csapatostul hazánkba. Ezzel szemben ki lehet mutatni, hogy ha már középkori profán épületeink is valószínűleg olasz hatás alatt épültek, a renaissance nálunk az olasz művészettel csaknem lépést tartva foglalt tért és terjedt el; igaz, hogy a XV. század folyamán Mátyás király koráig csakis egyes főuraink és főpapjaink istápolása révén s ezek udvarában. A mérhetetlen pusztulásnál fogva, amely java emlékeinket elenyésztette, sajnos, erről is csak közvetett adatokkal rendelkezünk; annyival is inkább, mert a XV. századbeli olasz mesterek közreműködésével épült s romjaikban Magyarországszerte állítólag még ma is sokfelé meglevő emlékek zömének a maradványaival a kutatás eddigelé még alig foglalkozott.

A szakadatlan összeköttetés, amely Magyarországot Itáliával szinte az Árpádok korától fogva ápolta, nem csekélylendő szellemi közösséget is teremtett a két ország nemzete között. Fiatalabb kulturnép léteire ebben a magyarság volt az elfogadó s Itália a teremtő fél. Ez utóbbinak a hatása azonban a művészi téren mindenkor az első forrásból merítő Magyarország zömére nézve csak akkor vált jelentőssé, amikor Olaszország a klasszikus világ romjain, ennek emlékeitől megihletve kelt új és csakhamar Európa-szerte mértékadó kulturális életre.

Az olasz renaissance művészetnek az utat hazánkban a humanizmus egyengette, amelynek szelleme az Alpokon innen fekvő összes országok közül nálunk érvényesült a legkorábban. Miként külföldön, úgy nálunk is a humanizmus: az antik hatás alatt fölpezsdült új irányú műveltség volt a feltétele annak, hogy a csúcsíveskori művészet a renaissance-szal szemben a háttérbe szoruljon. Épp azért, miként Európa többi országaiban a XVI. században, úgy nálunk a XV-ikben szintén csak azok karolták fel a renaissance művészetet, akiknek lelkét minden ízében áthatotta a humanista műveltség. Minthogy ez utóbbira szert tenni Magyarországon egyelőre csak a főurak és főpapok közül volt módjukban egyeseknek, a renaissance művészet pártolói a XV. században szintén csak ezek soraiból kerülnek ki.

Mátyás király koráig a magyarság zömére nézve az új művészet antik szabású formáival épp oly idegenszerű lehetett, mint volt még a XVI. század első felében is a németek zömére nézve. Mestereink nem lévén tisztában szellemével, elsajátítani sem igyekeztek stílusát. A csúcsíveskori művészet hagyományaihoz ragaszkodnak, amelynek monumentális alkotásai körül, ezek művészi felszerelésének a gyarapításánál találják java működési területet is.

A budavári Nagybaldogasszony-templom Mátyás-tornya, a melynek címere távolról sem tekinthető kétséget kizáró bizonyoságául annak, hogy a nagy király építtette, 1470-ben készült el. Ha nem is ez volt az utolsó csúcsíves stílusú munka, a mely a régi Budán és Pesten készült; az a körülmény, hogy pár évvel Mátyás halála után már a polgárok bőkezűségéből emelt renaissance emlékekről is van tudomásunk, arra enged következtetni, hogy itteni mestereink a XV. század végén szintén kénytelenek voltak szakítani a csúcsíveskorai hagyományokkal.

A Mátyás-torony a késői csúcsíves stílus jellegét tükröztette vissza, de távolról sem viselte magán az elkorcsosulásnak azt a bélyegét, a mely Németországban a XV. század végeztével készült ilyenmű emlékeit jellemzi. A renaissance valószínű térfoglalásából következik, hogy a régi Buda és Pest a csúcsíves építészet végső elkorcsosulásának a színhelye nem is volt. S ha ennek jelei német befolyás alatt álló határszéli városainkban fönmaradtak is, nem sokkal kevesebb ezekben a honi mestereknek tulajdonítható renaissance emlék sem, a mely a mohácsi vész előtti időkből fönmaradt s Budának akkor országos hatására vezethető vissza.

Ez a hatás természetszerűleg annál gyöngébb volt, minél távolabb estek vidéki városaink a fővárostól. Ez az oka annak, hogy Bártfa, Kis-Szeben, Hét-hárs s más felvidéki városainknak a XVI. század elejéről fönmaradt renaissance emlékei, stílusuk tisztasága tekintetében össze sem hasonlíthatók azokkal a renaissance-törödékekkel, a melyek Mátyás budai palotájából, a pesti belvárosi plébánia-templomban s néhány püspöki városunkban maradtak ránk.

A korai renaissance szellemét még legtisztábban a sárospataki vár donjonjának az ablakai és ajtói tükröztetik vissza, a melyek mestere az ezek mindegyikén meglevő s mindenütt egyforma kőfaragó jel után ítélve, minden bizonynyal magyarországi ember volt.

A humanizmus és ezzel az olasz renaissance művészetnek a térfoglalása hazánkban már Zsigmond korában kezdődött. Az új művészet első pártfogója itt Ozorai Fülöp temesi főispán volt, a ki 1369-ben született s 1426-ban halt meg. Ozorai Fülöp, eredeti nevén Filippo Scolari, maga is Firenzéből szakadt hozzánk s Zsigmond király hadvezére lett. A firenzeiek, a kikkel hazánkból szakadatlanul összeköttetésben volt, Pippo Spannónak, Fülöp ispánnak nevezték el. Városukban emlékét még ma is őrzi a Santa Apollonia kolostorban levő s híres asszonyokat, költőket és hadvezéreket ábrázoló freskók sorában arczképe, a melyet Andrea del Castagno (1390—1457) festett s a mely újabb képes történelmi munkáink révén nálunk is ismeretes.

VASARI, az olasz művészek életrajzírója szerint Ozorai Fülöp pártfogása kedvező fogadtatást biztosított minden olasz művésznek, a ki Zsigmond korában hazánkba került. A XV. század első éveiben MUNTZ szerint Ozorai Fülöp egész sor olasz művészt foglalkoztat, köztük egy névtelen bolognait, a ki PELLEGRINO DELLA TARSIA tanítványa s alighanem fadaragó és intarziamester volt. 1409-ben a firenzei MANETTO AMMANATINI-t hivatja hazánkba, a ki 1384-ben született s 1450-ben Magyarországon halt meg. Ez a Manetto, melléknevén il Grasso, korának ügyes építész volt, de inkább az „Il Grasso Legnaiuolo“ című tréfás elbeszélés révén vált hírhedtté, a melynek legújabb kiadása Firenzében 1886-ban jelent meg.

Manetto Ozorai Fülöpnek templomokat és palotákat épített, a melyek közül az ozorai épületeket Rinaldo degli Albizzi is megcsodálta, a ki 1426-ban mint firenzei követ járt Budán s itt Manettót és Ozorai Fülöpöt egyaránt meglátogatta. Rinaldót Ozorán a temesi főispán felesége fogadja nagy fényvel s ő az itt levő várkastélyt és az újonnan épült díszes templomokat alig győzi dicsérni.

A firenzei követ Székesfehérvárt is megfordult s Ozorai Fülöp sírkápolnájáról ezt írja: „Láttuk az újonnan épült sírkápolnát, mely igen díszes, jól van javadalmazva és gazdagon felszerelve“. E sírkápolna díszítését alighanem MASOLINO DA PANICALE (1383—1447), a korai renaissance festészet ez úttörő mestere végezte, a kít Ozorai Fülöp 1425-ben hivatott hazánkba, s a ki ez utóbbinak 1426-ban, december 27-én bekövetkezett halála után még 1427-ben is Magyarországon időzik s Ozorai örököseitől fizetését várja. Ha Masolino csakhamar azután vissza is tér Itáliába, Manetto élte végéig nálunk maradt. Ozorai Fülöp halála után Zsigmond király szolgálatába lép, a kinek azonban nem annyira építész, mint inkább bizalmas embere. A király titkos firenzei ügyeit szintén Manetto bonyolítja le, a ki fényes állásával arányos gazdagsággal is dicsekszik. 1442-ben 4000 forintja, vagyis körülbelül 200,000-nyi korona-értékű vagyona volt a firenzei „Monté“-ban letéve.

Olasz életírói szerint Ozorai Fülöp Magyarországon és egyebütt 180 kápolnát építtetett. A temesi főispánnak Budán is volt háza s ez a media plateán, a középső utcán, rokonának, Scolari András váradi püspöknek a házával volt szomszédos. Ozorai Fülöp rokonai közül még Scolari Kálmán töltött be Zsigmond király korában magas egyházi tisztséget; a kalocsai érsekség kormányzója volt. Más olasz származású főpapok Magyarországon ez időben a firenzei eredetű Buondelmonte kalocsai érsek, Joannes de Milanensibus váradi püspök és Conradus de Cardinis váradi prépost. Mindezek bizonyára a humanizmus képviselői és az olasz művészet hathatós pártolói is lehettek hazánkban.

Scolari András váradi püspök és Scolari Mátyás, Ozorai Fülöp testvére, tekintélyes pénzösszeget hagyományozott Firenze városának két kolostor építésére. A végrendelet megvalósításával Ozorai Fülöpöt bízták meg, a ki viszont alighanem Firenze városára bízta az egész dolgot. Ez utóbbi kormánya azonban másra költötte el a pénzt s a két kolostor helyett Ozorai Fülöp halála után nyolcz évvel a Santa Maria degli Angeli kolostorhoz templomot építenek a hagyomány fejében. Az építést Brunellesco vezeti, a kinek műve azonban pénz híján hetedfél méternyi magasságban félben maradt.

Ha a Scolariak szülővárosukat, a távoli Firenzét is gyarapították művészalkotásokkal, több mint valószínű, hogy új hazájukban szintén sokat építtettek s miként rokonuk, Ozorai Fülöp, bizonyára szintén firenzei származású mesterekkel. A renaissance művészet ilyformán már Zsigmond király korában is jelentős hódítást tett nálunk, annyival is inkább, mert a magyarság soraiból is termettek férfiak, a kik az itáliai egyetemeken tanulva, a humanizmus java képviselői s az új művészetnek is hathatós pártfogói lettek. Széchi Dénes bíboros († 1465) 1426 körül Páduában tanult. Az első magyar humanista, a ki Zsigmond király korában tűnik föl, Zrednai Vitéz János († 1472), a későbbi esztergomi érsek. Ez utóbbi unokaöccse, Csezmiczei János, a Janus Pannonius néven híressé

vált humanista, 1458-ban Páduában, Galeotto Marzio társaságában, MANTEGNA-val festeti le magát s versben éneklí meg a nagy mester művészetét.

Zrednai Vitéz János hatása alatt Hunyadi János is lelkes híve lesz a klasszikus világnak, fia Mátyás pedig minden ízében humanista nevelésben részesül. Már Mátyásnak közvetlen elődei is érintkeztek humanistákkal. I. Ulászló és V. László összeköttetései Aenaeas Sylviussal, a későbbi II. Pius pápával, ismeretesek. Ez a kiváló humanista V. László számára írta „Tractatus de liberorum educatione” című könyvét. Miként Zsigmond, úgy I. Ulászló udvarában is élt egy olasz építész; PAULO SANTINI DE DUCCIO volt ez, a ki valószínűleg a toszkánai Docciából származott s a ki 1440-ben a magyar király hadi mérnöke. Mint ilyen írhatta a hadügyről és hadi gépekről szóló művét, melyet számos miniatűr kép díszít s a mely MUNTZ szerint 1688-ban Girardinnak, Franciaország konstantinápolyi követének a közvetítésével a párisi nemzeti könyvtárba került. Konstantinápolyba bizonyára Mátyás király odahurczolt könyvtárával jutott a kódex, a melynek bővített kiadása a velencei S. Marco-könyvtár Taccola-kódexe. Ez utóbbi 1449-ben készült s előszava szerint ugyanaz a Santini Colleoinak, a híres condottierinek ajándékozta.

Humanista neveltetésénél s a fentiekben vázolt előzményeknél fogva természetesen, hogy Mátyás király a renaissance művészetnek már Beatrix királynéval való egybekelése előtt is nagy pártfogója volt. Ha nem is viseltetett azzal a gyűlölséggel fokozódó ellenszenvvel a csúcsíveskori művészet iránt, a mely Itáliában is csak a quattroceto második felében kapott lábra, művészi alkotásait lehetőleg olasz mesterekkel létesíttette. Rajongása, a melyet szívében a klasszikus világ hősei iránt táplált, nem lehetett kisebb az antik művészet iránt sem. Miként korábban maguk az olasz mesterek, úgy a nagy király is bizvást azt hihette, hogy ezek a római művészetet ültették át udvarába, a melyről a honi mestereknek fogalmuk sem lehet. Ez az oka annak, hogy Mátyás király korában az olasz művészek még tömegesebben vándorolnak be hazánkba, mint azelőtt s a fejedelem bőkezűségénél fogva, a melylyel a jövevényeket fogadja, maecenási híre betölti egész Itáliát. Hogy ez utóbbi mennyire tüzelte föl az olaszok képzeletét, annak semmi sem fényesebb bizonyysága, mint Lionardo da Vinci ismert adomája, a mely szerint a nagy király a festővel vetélkedő költőt azzal szégyeníti meg, hogy a festészetet a versírásnál magasabbrendű művészetnek jelenti ki. Mátyás műszeretéről az egykorú olasz fejedelmeknek is volt tudomásuk, a kik azt is elismerték róla, hogy a műpártolásban nem mulhatják fölül. Lodovico il Moro milanói fejedelem 1485-ben azt üzeni követével, hogy egy Madonnát küld neki, a mely egy Milanóban lakó kitűnő festő remekműve. 1490-ben a milanói fejedelem Bacchus-szobrot ajándékoz királyunknak, Lorenzo Medici pedig egy ízben Verrochio két domborművével kedveskedik neki. Mátyás könyvtárának a hírére nézve semmi sem jellemzőbb, mint az, hogy Milano fejedelme is odaküldi embereit, hogy egy könyvtárában hiányzó kódex-unicumot lemásoljanak, Lorenzo Medici pedig a nagy király halálának a hírére így sóhajt föl: „Most már olcsóbbak lesznek a kéziratok!”

Ha Mátyás királytól függ, Firenze java művészei udvarában élnek. Az arnoparti város azonban épp korában volt derűs virágzása teljében. Nem csoda

ilyformán, ha sok művész nem akart hazájától elszakadni, a kit Mátyás király magához édesgetett. ATTAVANTE, korának legkiválóbb miniatur festője, Firenzében dolgozik, jóllehet működése javát Mátyás király foglalja le a maga számára. A többi miniatur festő élén, a kit Mátyás foglalkoztatott, a szintén firenzei GHERARDO áll, Attavante e jeles követője. BLANDIO 1471-ben Rómából kódexeket hoz a királynak s Budán dolgozik, miként a firenzei ANTONIO SINIBALDI is. A Naldo Naldi vezetése alatt Budán dolgozó könyvmásolók közül még a következők ismeretesei: PIETRO CENNINI, Bernardo fia, továbbá MARTINO, ANTONIO, FRANCESCO, a szintén firenzei SEBASTIANO SALVINI, a ferrarai SIGISMONDO DE' SIGISMONDI, NICCOLO DI FAENZA, GIOVANNI FRANCESCO DA SAN GIMIGNANO. Oláh Miklós szerint Mátyás uralkodása vége felé 30 könyvmásolót foglalkoztat; ezek felügyelője RAGUZZI FELIX, a ki szintén jártas a festészetben.

FILIPPINO LIPPI-t, a korai renaissance festészet e kiváló képviselőjét, Mátyás király szintén nem tudta rábírní, hogy Firenzét elhagyja s udvarába jöjjön. A mester csak onnan küld neki két képet. Az egyiken a királyt ábrázolta egy érem után, a másik festmény tárgya az utolsó vacsora volt. 1488-ban kelt végrendeletében Filippino Lippi azzal bízta meg egyik barátját, hogy vigye el a királynak azt a két képet, a melyet megrendelésére festett. Az egyik kép a végrendelet szerint Máriát a szentekkel ábrázolja s valószínű, hogy ezen szerepelt mint donátoré, Mátyásnak érem után festett alakja, a melyről egy másik forrás értesít.

Hogy MANTEGNA is került összeköttetésbe királyunkkal, azt Mátyás általa festett arcképének a másolata bizonyítja, a mely a firenzei Pitti-képtárban látható. A ferrarai ERCOLE DEI ROBERTI, egy MUNTZ értekezésében idézett forrás szerint, maga is megfordult Budán s festett a királynak. Valószínű, hogy Estei Hypolittal került ide Ferrarából.

Firenze híresebb szobrászai közül VERROCHIO-t foglalkoztatta Mátyás király. A művész megbízottja 1488-ban a királyhoz jő, hogy átvegye a fehér márványszökőkút árát, a melyet megrendelésére készített. Ez a szökőkút alighanem már Bécsbe került, a hol Mátyás király Bonfini szerint szintén építkezett s „függőkerteket, márvány-szökőkutakat, fürdőket, galériákat, csarnokokat, madárházakat, sétányokat létesített“.

Mátyás király eddig említett olasz művészeinek a sorában építészszel nem találkoztunk. Építészeiről és a szobrászokról, a kik udvarában működtek, már VASARI is többet tud, de még jóval több adatot köszönhetünk ezekre vonatkozólag az újabb műtörténelmi kutatásnak.

ARISTOTELE FIORAVANTE, a kiről Vasari semmit sem jegyzett föl, egy bolognai krónika szerint 1458-ban két hidat épít Magyarországon s 1467-ben ismét hazánkba jő. Ebben az évben januáriustól júniusig Mátyás király szolgálatában is kap fizetést a bolognai kormánytól, a melynek építész volt. Ebből azonban még nem következik, hogy Fioravante 1467-től kezdve csak egy félévig időzött Mátyás király udvarában. Annál kevésbbé, mert ha nem is tartózkodott nálunk egyhuzamban, Moszkvába, a hol 1475-től 1479-ig tevékeny, alighanem szintén Budáról került. III. Iván cár ugyan már 1468-ban is hivatott Itáliából művészeket, húsz év mulva azonban ismét Mátyást kéri arra, hogy Magyarországról

érczöntőket, ötvösöket s templomok, paloták és városok építéséhez értő mestereket küldjön székhelyére.

Hogy Fioravante, bár Vasari nem emlékezik meg róla, nem volt másodrangú művész, erről BURCKHARDT, a renaissancekori műtörténelem ez európai hírű tekintélye is tanuskodik, a ki művészünket sokoldalúságánál fogva Brunellescóval és Albertivel hasonlítja össze. Fioravantét Rómában 1447 és 1455 között már V. Miklós pápa is foglalkoztatta. Miként Alberti, úgy Fioravante sem igen kezelte a vésőt és a kalapácsot, hanem csak tervezéssel foglalkozott. Bolognában a pápai követ kecses palotáját, Peruggiában Baccio da Montone várkastélyát építette. Formai szempontból véve a legtöbb kortársánál nagyobb mértékben hajlik az antik felé. Fioravantét, a ki Bolognában 1488-ban még a Palazzo del Podestát alakította át, mint építész az is jellemzi, hogy az épületek kényelmesebb és czélszerű elrendezésére is nagy súlyt vetett. Mivel az átalakításokban valósággal ezermester volt, valamint formai és architektonikus kiválóságánál fogva is a budai királyi vár Mátyás-korabeli kibővítésénél nem lehetett jelentéktelen szerepe. Kellő adatok híján azonban Fioravantének épp úgy, mint a többi olasz mesterek zömének határozottan semmit sem tulajdoníthatunk.

VASARI négy itáliai mesterről említi, hogy Mátyás király udvarában tevékeny volt. Firenzében a XVI. században s így Vasari nyomán korunkra nézve is BENEDETTO DA MAJANO (1442—1497) a leghíresebb ezek között. Az olasz korai renaissance ez elsőrangú mestere Vasari szerint intarziával díszített bútorokkal kerekedett föl meghívás nélkül Firenzéből a nagy király udvarába. Munkái azonban a tengeri úton a nedvességtől megromlottak. E körülmény hatása alatt BENEDETTO DA MAJANO végkép fölhagyott az intarziával s a szobrászathoz fordult. Agyagból és márványból Mátyás királynak is készített néhány munkát, a ki ezekkel igen meg volt elégedve.

Minthogy Vasari szerint Majano fiatal korában járt Budán s Itáliában való szakadatlan működése 1474 előtt kezdődött, magyarországi időzése szintén jóval megelőzte Mátyás király és Beatrix egybekelését, a mely tudvalevőleg 1476-ban esett meg.

Egy másik firenzei művészről, CHIMENTI CAMICIA-ról, Vasari azt írja, hogy róla sokat mondani nem tud; nyilván azért, mivel java idejét Magyarországon töltötte el. Itt Mátyás királynak, Vasari szerint, palotákat, templomokat, erődöket épített s kerteket és szökőkutakat emelt. Műveit igen változatosan és gazdagon díszítette s a díszítést BACCIO CELLINI végezte nagy szorgalommal. Baccio vetélytársa volt Benedetto da Majanónak, a mikor ez fiatalkorában intarziával foglalkozott. Magyarországra öcsöce, FRANCESCO CELLINI is elkísérte. Mindkettőjük unokaöcsöce volt a XVI. században híressé vált Benevenuto Cellini.

Chimenti Camicia, Vasari szerint, az ennek művében felsorolt munkák befejezése után honvágyának engedve, Firenzébe tért vissza. Innen a Budán maradt Baccio Cellininek Mátyás király megbízásából néhány festményt küldött. Ezeket BERTO LINAIUOLO festette, a kinek műveit Magyarországon a király nagyon megdicsérte. Ez a Berto sok szép képet festvén, melyet Vasari még több firenzei polgár házában látott, élete virágjában halt meg, mielőtt a működéséhez fűzött reményeket megvalósíthatta volna. Chimenti akkor csak rövid ideig tartózkodott

Firenzében s visszatért Magyarországra, a hol a király szolgálatában maradt s a kimerültségtől halt meg, a mely akkor vett erőt rajta, a midőn egyszer betegen a Dunán fölfelé utazott, hogy malomhoz rajzot készítsen. Művei, Vasari szerint, 1470 körül készültek. MUNTZ újabb adatai szerint Chimenti Camicia 1431-ben született s Budát rövid időre elhagyva, 1479-ben járt Firenzében a JACOBUS BLAXII ANDREAE nevű művészszel egyetemben, a ki már szintén régebben volt Mátyás király szolgálatában. A két művész ekkor több legnaiuolót, műasztalost szerződttetett Budára egy esztendőre a király szolgálatára. Ezek az intarzia-mesterek és fafaragók a következők voltak: BARTHOLOMEUS DE CITTO, ALBIZUS LAURENTII, VECTORIUS PETRI SIMONIS, DOMINICUS DOMINICI. Fizetésük havi negyedfél arany volt, azonkívül jó ellátásról és szükségleteik fedezéséről is biztosítottak.

A Vasari művében említett BERTO LINAIOLO-ról más forrás nem értesít. Nincs kizárva, hogy a Chimenti szerződttette legnaiuolókról szóló hagyomány a XVI. század folyamán Firenzében annyira eltorzult, hogy Bartholomeus műasztalosból Berto Linauolo festő lett, a kinek, mivel főlemlíti, Vasari jónak látta, hogy festményeket is tulajdonítson, még pedig alighanem pusztán azért, hogy korai haláláról szóló adomaszerű kijelentésének nagyobb hitelt adjon.

Benedetto de Majano életrajza kapcsán Milanesi 1872. évi Vasari kiadásában azt jegyzi meg, hogy az intarzia-készítők közül már néhányan szerencsések voltak. A felsoroltak között szerepel Chimenti Camicia és a két Cellini is. Chimentiről és Baccio Celliniről Vasari szavai szerint is nyilvánvaló, hogy nemcsak az intarzia terén voltak járatosak. Chimentiről határozottan állítja, hogy építész volt Mátyás királynak s épületeit ékítményekkel, faragványokkal, padozatokkal s más hasonló dolgokkal Baccio Cellini szerelte föl. Valószínű, hogy ez utóbbi mester a kőfaragásban is jártas volt; a minthogy Chimenti nem tekinthető pusztán azért másodrendű építésznek, mivel pályáján intarziaművesként indult meg.

Vasari könyvének egyik helyén a XV. századbeli olasz művészet jellemző vonásaként maga is kiemeli, hogy a legkitűnőbb építészek akkoriban a szobrászok, festők és intarziaművesek sorából kerültek ki.

A Chimenti közvetítésével fölfogadott négy firenzei legnaiuolón kívül a Mátyás király udvarában járt s eddig említett építészek és szobrászok mindegyikéről szinte bizonyos, hogy jóval Beatrix királyné előtt kerültek hazánkba. Ebből több mint valószínű, hogy a kibővített budai királyi vár már készen várta a nápolyi királyleányt, a midőn 1476-ban hazánkba jött. A mai Budapest területén Beatrix királyné is építkezett. Erre azonban csak akkor nyílt alkalma, a midőn Mátyás király anyja meghalt s az ó-budai várat férje neki adományozta. Bonfini értesít arról, hogy Beatrix építkezett itt. A Legio Sicambrorum-ról szóló koholt fölratos körül e forrásunk azt állítja, hogy akkor találták meg, a midőn Beatrix királyné építkezéseinek az alapozási munkálatait végezték Ó-Budán. Hogy az építkezés 1478-ban és 1489-ben folyt, erre vonatkozólag a Hyppolyt-kódexek kapcsán már említett márványszállítás nyújt fölvilágosítást. A kódexek a királyné AMBROSIO nevű kőfaragójának (inzisore) is megőrizték a nevét. A sikkői és tardosi bányákból Komárom vármegyéből 42 hajóra rakott márvány szállítási díja mai értékben körülbelül 250 korona volt. Hyppolit eszter-

gomi érsek számadáskönyveiben ez a költség így szerepel: „spesa fatta per la Maesta di madama“.

Mátyás 1458-ban lett Magyarország királya, a csehekkel, a kik az ország nyugalmát megzavarták s Frigyes császárral 1462-ben végez. Csakhamar ezután eléri hatalma tetőpontját s a lelkét átható humanizmussal kapcsolatos maecenási hajlamokat kedve szerint valósíthatja meg.

Építkezései, a budai királyi vár nagyszabású átalakítása a XV. század hatvanas-hetvenes éveiben folyt le. Az olasz humanisták irataiban, a kik a nápolyi királyleány nyomában hazánkba jöttek, ugyancsak nyoma maradt volna annak, ha az ő szemük előtt folyik az építkezés; mestereiről s arról, hogy melyikük mit épített, így bizonyára szintén többet tudnánk. Beatrix megérkezése után már csak legnaiuolók szerződteséről, festők és szobrászok foglalkoztatásáról van tudomásunk. Az intarziáművesek a palota még meg nem újított termeinek a bebútorozásáról gondoskodhattak, az olasz festők és szobrászok pedig, a kiket Mátyás foglalkoztatott, jórészt már el sem hagyták hazájukat. Csak egy nevesebb szobrászról van tudomásunk, a ki Mátyás királynak Beatrixszel való egybekelése után került Itáliából Magyarországra s éveken át itt működött. GIOVANNI DALMATA ez, a kiről Tschudi kutatásai előtt még jóformán semmit sem tudott a művészettörténelem s a kinek a legteljesebb életrajzát sok új adattal bővítve FABRICZY KORNÉL-nak, a hazánkból külföldre szakadt európai hírű műtörténetírónak köszönhetjük.

Giovanni Dalmata, a kit nálunk közönségesen TRAU JÁNOS-nak neveztek, 1445 körül született Trau városában, de épp oly joggal tekinthető az olasz renaissance művészet képviselőjének, mint a szintén dalmáciai Luciano da Laurana, a ki Vránában született s az urbinói herceg építészé volt. Trau János, mint művész, a korai renaissance márványfaragó szobrászainak ama csoportjába tartozik, a mely tömegesen elvállalt alkotásaival Rómát árasztja el. Művészünk az örökvárosban már 1460-ban PAULO ROMANO műhelyében dolgozik. Itt faragott s más, szintén kisebb jelentőségű, diszítő célú munkái után első nagyobb műve a Tebaldi-síremlék a Santa Maria sopra Minervában, a melyen 1466-ban a lombardiai ANDREA BREGNO közreműködésével dolgozik. 1469-ben a firenzei MINO DA FIESOLE társaságában a S. Marco-templom oltárát faragja, majd ismét II. Pál pápa síremlékét. Több síremléken, a melynek töredékeit ma a szent Péter-templom grottáiban őrzik s hol egyedül, hol ismét Bregnoval dolgozván, 1480-ban s a következő évben Minóval és Bregnoval együtt a sixtusi kápolna cancellátáját faragja. Miként társait, úgy Dalmatát is Firenze java márványfaragó szobrászaikhoz képest, a teremtő erő fogyatékos volta, a motívumokban nagy egyformaság és általában józan fölfogás jellemzi. Bár Mino és Bregno s az inkább az antikot, mint a természetet utánzó Paulo Romano egyaránt hatással volt rá, műveit ezekétől alakjai nyersebb realizmusa, nagyobb elevensége különbözteti meg, s az, hogy domborműveinek a formái erősen emelkednek ki az alapból, ruhájuk redőzése pedig hol elnagyolt, hol ismét gyűrődött, nyugtalan s kellő motiválás híján rendszerint modoros. A nagyszabású feladatok, a melyeket Rómában reábíztak, azt bizonyítják, hogy Trau János korában megbecsült művész volt s mint ilyen került Mátyás király udvarába, a ki valószínűleg 1481-től 1488-ig, illetve 1490-ben

bekövetkezett haláláig foglalkoztatta. Hogy sokat dolgozott a nagy király számára, ennek bizonyága az 1488-ban július 25-én Bécsben kelt oklevél, a melyben Mátyás Traui Jánosnak, teljes nevén MAGISTER JOANNES DUKNOVICH DE TRAGURIONAK, a Kőrös vármegyében levő szávamenti Majkovez várát a hozzátartozó falvak birtokjogával egyetemben, örök időkre adományozza. Az oklevél szavai szerint ez adományozásra a királyt a mester különös tehetsége és kitűnő művészete iránt tanusított köteles tiszteletén kívül az készíti, hogy a művész, a ki a világ többi fejedelmeinél is sok dicséretet és dicsőséget aratott, az általa készített szobrokkal a jövőben is hasznára lesz, mivel nevével és művészetével a király és egész országának dicsőségét gyarapítja s a hírt és dicséretet, a melyet szerencsés háborúiban kivívott, hasonló módon alkotásaival halála után is megőrzi és föntartja. Az oklevél e szavaiból nyilvánvaló, hogy Traui János, mint művész, jelentős szerepet töltött be Mátyás király udvarában, még pedig az oklevél határozott kijelentése szerint, mint márványfaragó szobrász — statuarius sive marmorum sculptor.

1488 október 19-én Traui Jánost ünnepélyesen beiktatják a donációba, a melyet Mátyás király a következő év július 8-án Budán kelt oklevelében megerősít. A művész ebben már mint nemes — Nobilis magister Johannes de Tragurio statuarius sive marmorum sculptor — szerepel. 1490-ben, április 6-án Mátyás király meghal. Tubero, a Jagellók krónikása szerint Berislavus Bertalan vránai johannita prior erőszakkal hatalmába ejtette Majkovez várát s megfosztotta művészüket birtokától. A nagy király életében ez aligha történhetett, halála évében pedig, 1490-ben már Váradi Mátyás, a kalocsai érsek testvére okmányilag kimutatható jogos birtokosa Majkoveznek, a melyet ez utóbbitól 1498-ban Berislavus Ferencz vásárolt meg 1200 aranyért. Nincs kizárva, hogy művészünk önszántából adott túl birtokán s Tubero Traui János második jogutódjának Berislavus nevétől megtévesztve, így a birtok cserét szintén a zabolátlan hírvránai prior erőszakoskodásaival hozza kapcsolatba, a melyekről műve előző fejezetében emlékezik meg.

Traui Jánosról 1490-től közel húsz évig határozott adat nem maradt ránk; csak 1509-ben tűnik föl ismét Anconában, a hol Beato Girolamo Gianelli sír-emlékén dolgozik, mely úgy látszik utolsó műve volt. Hogy 1508-ig hol élt, azt nem tudjuk, de mint alább látni fogjuk, valószínű, hogy Magyarországon időzött s alighanem nagy műhely élén állva vésőjével kereste kenyerét.

S ezzel kimerítettem az adatokat, a melyek Mátyás király olasz művészeiről a kutatás mai állásában ösmereteseek.

Valószínű, hogy Mátyás király udvarában jóval több olasz művész járt, mint a hányról a ránk maradt adatok szólnak. Bármily tömegesen fordultak meg azonban Budavárában, alig lehet föltennünk, hogy a művészi élet tényezői itt és Pesten Mátyás korában kizárólag ők voltak.

Hogy a Nagyboldogasszony-templom Mátyás-tornyát olaszok építették, azt aligha fogja valaki állítani. S ha akadtak építészek, nem kevésbé valószínű, hogy szobrászok és festők szintén bőven voltak Buda és Pest polgári lakosai sorában, a kik czéhbeli szervezetükkel az olasz jövevényekkel szemben, a kiket amúgy is csaknem kizárólag az udvar foglalkoztatott, meg tudták

őrizni régi pozíciójukat. Az sem valószínű, hogy Mátyás király kizárólag olasz mestereket foglalkoztatott. A mint a Corvin-kódexek sorában vannak olyanok, a melyek miniatur-diszítésének a stílusa nagy mértékben elüt az olasz festészeti iskolákétól, nem kevésbé valószínű, hogy a szobrászat, festészet, legkiváltkép azonban az ötvösség terén Mátyás honi mestereket is foglalkoztatott.

Történeti irodalmunk ugyan az ilyenmű munkákból ránk maradt emlékeket szintén olasz mestereknek tulajdonítja. Hogy azonban erre biztos alappal nem rendelkezik, kitűnik a nálunk járt olasz mesterekre vonatkozó adatokból. Ezek közül egyről sem állítják, sőt nem is sejtetik forrásaink, hogy az ötvösség, vagy általában az érczművesség terén is járatosak lettek volna. Ha pedig az intarzia és a márványfaragás terén való járatosságukat ugyancsak kiemelik, hihető-e, hogy az ötvösségben és érczöntésben való jártasságukat, a melyet az olaszok is jóval többre becsültek, elhallgatnák, ha ebben is kitűntek volna. A nálunk járt olasz mesterek közül csupán Fioravantéről állítja egy kevésbé jelentős forrás, hogy Moszkvában (s nem nálunk, mint régibb írók állítják) érmekeket is véssett. Mint sok mindennel, úgy az éremvesséssel is foglalkozhatott Fioravante, de a mint sohasem fogott vésőt és kalapácsot a kezébe, éremmintái verését, illetve öntését is másra bízhatta. Hogy a Mátyás udvarában tevékeny mesterek sem mellőzhették a honi erők közreműködését, az szintén valószínű. Ellenkező esetben egész kolóniákat kellett volna Budára telepíteniök olasz kőfaragókból s másnemű mesterekből. Erről ismét nem maradt ránk adat, s hogy a királyi vár renaissance diszítésében a fehér homokkőnek, mészkőnek és égetett anyagnak is nagy szerepe volt, annak oka valószínűleg nem abban rejlik, hogy Mátyás nem volt képes elegendő márványra szerttenni, hanem inkább abban, hogy nem jutott elég olasz kőfaragóhoz, a ki a márvány földolgozásához értett. Épp oly valószínű, hogy az ércz-szobrok öntése, a melyek a budai királyi várat diszítették, szintén magyar érczöntőkre hárult, s hogy a képmásjellegű ércz-szobrok egész mivoltukban honi mesterek keze alól kerültek ki. Az ércz-szobrászat nálunk való virágzásáról már az Anjouk korában van tudomásunk. A Kolozsvári testvérek Nagyváradon már 1370-ben három ércz-szobrot álltanak föl. 1373-ban készül a prágai szent György-szobruk, 1390-ben szent László nagyváradi lovas-szobra, a mely az előbbi három váradi szoborral egyetemben szintén elenyészett, a melynek feje azonban másolatban szent László győri hermájának a képében ránk maradt. Láttuk, hogy Zsigmond király a maga ércz-szobrát a Friss-palota előtt állította föl. Hogy ennek idegen lett volna a mestere, az említett előzmények után alig valószínű, valamint az sem, hogy az érczöntés technikája alig két évtized alatt Mátyás korában már kiveszett volna Magyarországon. Az érczöntés és ötvösség a középkorban édes testvérek voltak. S ha akadt kiváló ötvös Magyarországon, a ki Mátyás korában, mint a két Ajtóssy Németországban, külföldön is becsülettel állta meg helyét, hihetetlen, hogy hazánkban nem akadt volna bőven ötvös és érczöntő egyaránt, a midőn foglalkozásukra nézve sohasem jártak nálunk kedvezőbb idők, mint akkor. Nem lévén pozitív adatunk arra vonatkozólag, hogy a nálunk járt olasz mesterek érczöntők is voltak, a budai ércz-szobrok közül legfeljebb a mithológiai alakokat, de ezeknek is csupán a mintáját tulajdoníthatjuk nekik.

A budai királyi vár három mithológiai bronz-szobrát a XVI. századbeli Istvánfy nyomán monografusaink általában TRAUJ JAKAB-nak tulajdonítják, a kiről FABRICZY mutatja ki, hogy nem is létezett. Csak Istvánfy cserélte föl Traui János keresztnevét tévesen Jakabbal. A három szobrot, a mely Bonfini szerint Pallast és két meztelen herakleszi alakot ábrázolt, a későbbi források Diannának s Apollo és Heraklesznek keresztelik el. A szobrokat, mint tudjuk, a törökök 1526-ban Konstantinápolyba hurczolták. Ibrahim nagyvezér mind a hármat közös talapzaton palotája előtt, a konstantinápolyi hippodromban állíttatta föl, a hol a XVI. századbeli utazók egész sora látta. Ezek adatait a legnagyobb teljességgel szintén FABRICZY gyűjtötte össze, a kinek így azt is sikerült megállapítania, hogy a három szobor 1536-ig a Hippodromban állott, a melynek terén a törökök egyéb meghódított országokból odahurczolt diadalmi jelvényeiket is fölállították. Ez utóbbiak közül a Delhiből származó kígyós oszlop s Nagy Teodosius

50. Részlet a konstantinápolyi hippodrom XVI. századbeli fametszetű képéből, közepén a három budai szoborral. Muntz nyomán.

egyiptomi obeliszkje Konstantinápolyban ma is a régi helyén látható. Ibrahim nagyvezér erőszakos halállal 1536-ban mult ki, s valószínű, hogy a három szobrot, a mely miatt a nép már régebben zúgolódott is, röviddel azután a lázongó janicsárok pusztították el. 1550-ben egy keleten utazó lyoni tudós azt írja a konstantinápolyi hippodrom oszlopairól, hogy az egyik ezek között már-ványból készült, kerülete 17 láb és 8 hüvelyknyi, s hogy Ibrahim pasa Heraklesz-szobrot állíttatott itt föl, a melyet a magyaroktól zsákmányolt s a melyet a törökök elpusztítottak. Hogy három szobor állt itt, erről egy egykorú metszet tanuskodik, a mely 1536 előtt készült, s igaz, hogy szerfölött kicsiny méretekben és aligha pontosan, a Konstantinápolyba hurczolt budai szobrokat is megörökítette. Ezt a metszetet Gabriel d'Aramont francia követ 1547. évi keleti útleírásának legújabb kiadása nyomán Muntz közölte s a három szobrot ábrázoló részlete 50. képünkön látható. A Muntz-nál idézett Mouradica d'Ohsson szerint

a konstantinápolyi Sophia-templom két nagy bronz-kandelábere szintén Budáról való. A mennyeiben ezt a mecset fényképein, az igen kicsiny méretekben 51. ábránkon bemutatott képről meg lehet ítélni, a két kandeláber alakja, rozetta és akantus díszítése a korai renaissancera vall, zömök volta pedig arra, hogy valahol a szabadban, lépcsőn lehetett fölállítva s így nincs kizárva,

51. Kandeláber a konstantinápolyi Sophia mecsetben. Fénykép után.

hogy Bonfini bronz-kandelaberjei ezek, a melyeket a Friss-palota kettős lépcsője kapcsán említ.

Edvi Illés Aladár, az ércművesség történetének e kiváló ismerője, a két kandelábert szintén korai renaissance stílusnak tartja, s mint szives volt közölni, szerinte is valószínű, hogy a bronzöntés ez emlékei Budáról valók. A konstanti-

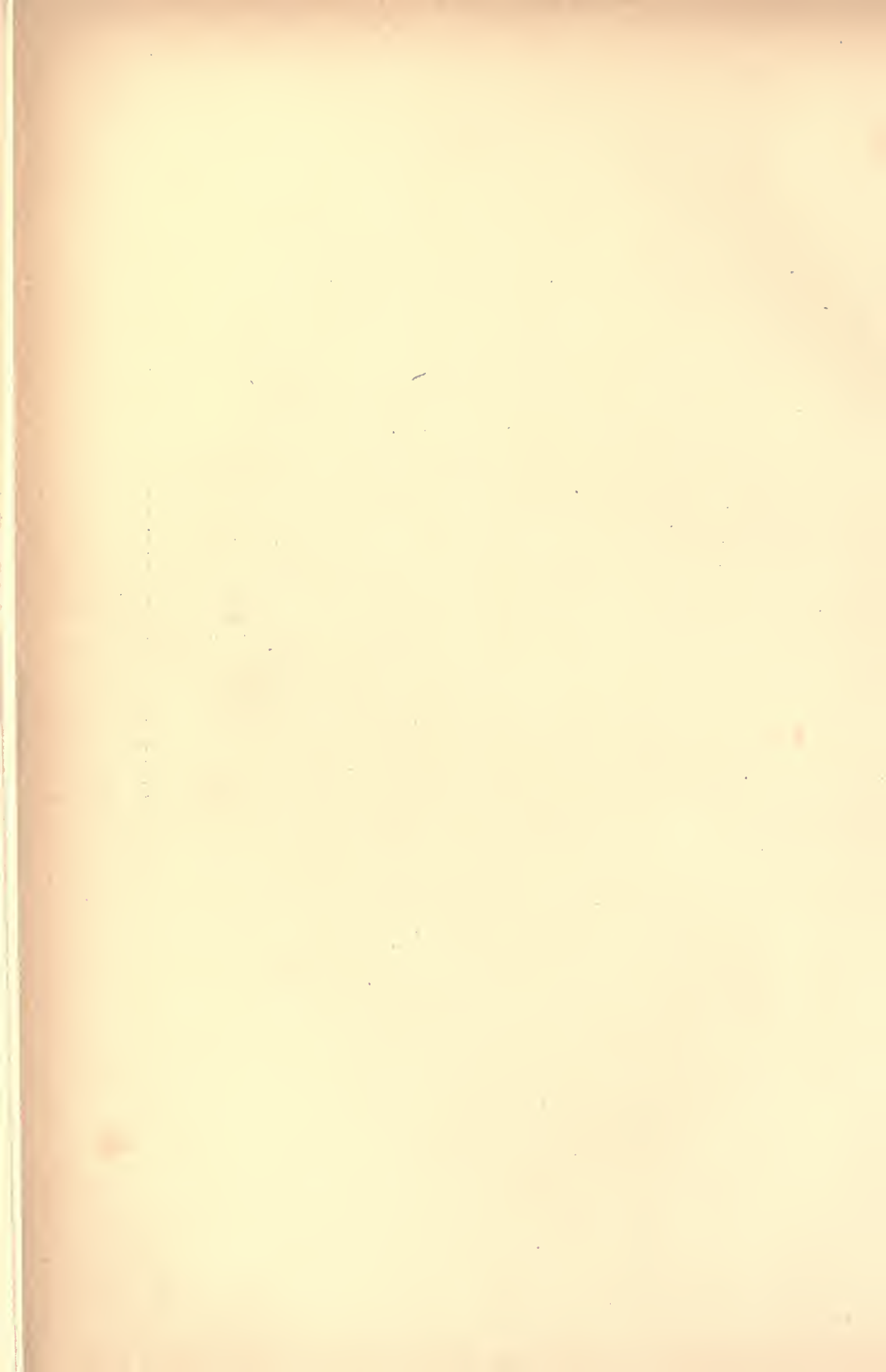

52. Beatrix királyné domborművé mellképe a bécsi esászári múzeumban. Fénykép után.

53. Mátyás király domborművé mellképe a bécsi császári múzeumban. Fénykép után.

nápolyi Heraklesz formájú szobrokról úgy azok, a kik ezeket még Budán látták, valamint a keleti utazók is csaknem mind hangsúlyozzák, hogy igen nagyok. Nincs kizárva, hogy a mithologiai tárgyú szobrok mintáit TRAU JÁNOS készítette. Mestere Paulo Romano sokat foglalkozott óriási méretű szobrok készítésével, melyek közül több, igaz hogy szentet ábrázoló nagy szobra Rómában még ma is látható.

A többi Mátyás-korabeli három szoborról, mely a királyt, apját és bátyját ábrázolta, Bonfini nem jegyzi meg, hogy bronzból készült. Minthogy azonban a szobrok a szabadban állottak s Mátyás ezek sorában lándzsára, paizsra támaszkodva volt ábrázolva, alighanem szintén bronzból készültek. Ha márványszobrok voltak, úgy valószínű Fabriczy véleménye, hogy BENEDETTO DA MAJANO vésője alól kerültek ki. Több mint valószínű, hogy a megaláztatás után, a mely Hunyadi László lefejeztetésével érte, Mátyás trónralépte után nem sokáig késhetett, hogy a művészet révén is föl ne magasztalja családját; Benedettoról pedig, mint láttuk, valószínű, hogy jóval Beatrix megérkezése előtt került Budára, s ha Vasari adomája kedvéért addig csak intarzia-művesként szerepelteti, már ügyes szobrász is lehetett.

A Mátyás királylyal kapcsolatos s ránk maradt művészeti emlékek száma, a már ismert diszító töredékeken kívül, vajmi csekély. Az idegenben készült bautzeni szobron kívül ezek sorában a király és Beatrix királyné 52. és 53. képünkön látható domborműve a legjelentősebb, a melyet sötét jáspis alapon fehér márványból faragtak. A bécsi császári múzeumban levő két dombormű 54 cm. magas és 38 cm. széles s Mátyást cserkoszorús fejfel, hosszú hajjal, prémes köntösén nyaklánczczal, profilban balfelől, Beatrix királyné kövér alakját fején fátyollal jobbfelől ábrázolja. Minthogy Beatrixet érettebb korában, Mátyást is férfikora delén látjuk itt megörökítve, ez a két dombormű csak 1480 után készülhetett. A realizztikus fölfogás, a mélyrehatóbb jellemzés hiánya, a kissé homorú alapból erőteljesen kiemelkedő formák, a kevés ruhának nyugtalan redőzése, a mely különösen Beatrix fátyolán szembetűnő, mind oly vonások, a melyek TRAU JÁNOS-ra engednek következtetni, mint e két dombormű mesterére.

A bécsi közös pénzügyi levéltár okmányai szerint Mátyás király és feleségének e domborműve 1571-ben még Magyarországon volt. Miksa király tudomást szerezvén erről, keresteti s a midőn nyomára jut annak, hogy Bornemissza Gergely csanádi püspök birtokában van, intő levelet ír neki, hogy a két domborművet alattvalói kötelességből Bécsbe küldje. Bornemissza Gergely a sajlódi pálos kolostortól szerezte meg a két domborművet, a melynek THALLÓCZY szerint alighanem Corvin János ajándékozta. A domborművek 1572-ben kerültek Bécsbe. Egy másik domborművű fehér márvány mellképe is van Mátyás királynak a bécsi császári gyűjteményben. Ezt Muntz ismerteti. A dombormű 44 cm. magas és 33.5 cm. széles, nyakláncz nélkül s az előbbinél durvább kivitelben ábrázolja a nagy királyt. A firenzei nemzeti múzeumban MUNTZ két elefántcsont domborművet talált, a mely a királyi párt derékig s egymással szemben szintén profilban ábrázolja, még pedig Mátyást nyaklánczczal és süveggel, a királynét venyige-koszorús fejfel. A Verrocchiónak tulajdonított berlini két domborműről PULSZKY KÁROLY mutatta ki, hogy nem Mátyás királyt és nejét ábrázolja, miként

ezt BODE hitte. A visegrádi Madonna domborműről viszont, a melyet Pulszky az előbbi kettő kapcsán ismertet, valószínű, hogy nem a „Márványmadonnák mestere“ névvel jelölt ismeretlen firenzei szobrász műve, hanem szintén TRAU JÁNOS-é, a ki egyébként az előbbivel sok tekintetben rokon lélek volt. Az esztergomi gyűjteményben őrzött félköralakú, vörösmárvány dombormű, mely valamikor kápolna-ajtó orma lehetett, a széles felületnek megfelelően terpeszkedő alakban ábrázolja Máriát, a kinek feje Jézuséval együtt fölülemelkedik a szintén Traui Jánosra valló architektonikus kereten. Az ezredéves kiállításon is bemutatott dombormű alakjainak a feje nagyon összetöredezett, Mária ruhájának nyugtalan redőzése merőben modoros.

Mátyás király arczképét, az említett szobrászati munkákon kívül, még 6 érem, 13 miniatűr kép és 3 fametszet ábrázolja, mely utóbbiak közül egy Mantegna már említett festménye után készült s MUNTZ szerint Bazelben jelent meg. Rómában a via dell Pellegrinoban monumentális freskóban örökítették meg fiatal korában a nagy királyt, mely kép ránk maradt másolata Muntz révén képes történelmi munkáinkból ismeretes. Boroszlóban Saur Szaniszló kanonok 1535-ben készült síremlékén, a világtörténelem három más nagy alakjával egyetemben, szintén látható Mátyás király márványból faragott domborművű medaillonja, melyet FRAKNÓI ismertetett.

Beatrix királynéről 2 érem, 9 miniatűr-kép és 1 fametszet maradt ránk s domborművű arczképén kívül leánykori mellszobra, a mely a párisi Dreyfuss-gyűjteménybe került.

A Mátyás királyt ábrázoló szobrászati munkák közül művészeti és ikonografiai szempontból véve, tagadhatatlanul a bécsi jáspisalapon faragott fehér márvány-dombormű és a Bautzenben levő ortonburgi vár kapuját díszítő monumentális szobor a legbecsesebb, mely utóbbi, mint tudjuk, természet után készült és Stein György sziléziai helytartó rendeletére állíttatott föl. A többi Mátyás-korabeli s külföldre került művészeti emlékünk, a pazardíszú Corvin-kódexektől eltekintve, a szobrászatiakhoz képest kevésbé jelentős. A párisi Louvre egy 75 cm. magas elefántcsont szárnyas oltárt őriz, a melyet Mátyás király állítólag Klosterneuburnnak ajándékozott volt. A szárnyas oltár szerkezetében csúcsíves jellegű s Mária életéből merített öt domborművében Muntz szerint firenzeivel vegyes milánói hatást mutat. Muntz bukkan rá a Mátyás király számára 1480—1485 között Forliban készült majolika asztali készlet maradványaira. Ezek közül egy, peremén Mátyás címérével, közepén allegorikus képpel díszített tálat a South Kensington Museum Londonban, egy másikat a párisi Charles Mannheim gyűjteménye őriz.

A hazánkban maradt Mátyás-korabeli művészeti emlékek között a király két trónkárpítja és az esztergomi kincstárban őrzött világhírű kálváriája a legnevezetesebb. Az előbbieket Galgócson a gróf Erdődy-család őrzi. A másikkól szabták a fojniczei miseruhát, mely Ferencz József királyunk gondoskodása folytán a budavári Nagyboldogasszony-templomba került. Az aranszövésnek ez egymáshoz igen hasonló két remeke keleti ízléssel sajátosan vegyülő renaissance stílust mutat s vagy készen került hozzánk Itáliából, vagy pedig olasz terv szerint Budán készült, a hol, mint láttuk, már Zsigmond korában is voltak szőnyegszövők.

Beatrix királyné nővéréhez, Eleonora ferrarai hercegnéhez intézett leveleiből kitérünk, hogy 1486-ban selyem-munkást kér, 1489-ben Simonello aranyfonómester telepedik le hazánkban. 1480-tól kezdve ugyancsak a MUNTZ kiaknázza levelek szerint a következő dolgokat importálják a király udvarába: vászon-, selyem- és aranszőveteket, fegyvereket, régi érmekeket, élelmiszereket, még pedig olajat, parmezánt, gesztenyét, halakat, továbbá labdákat, álarczokat, sólymokat. Építészeken, szobrászokon, festőkön, intarzia-műveseken és ezek különféle alkotásain kívül konyhakertészek, sajtkészítéshez értő majorosok, énekesek, valamint komédiások kerülnek hozzánk Itáliából. Csak ércöntők és ötvösök bevándorlásáról nincsen tudomásunk. Az egyetlen olasz ötvös, a kiről tudjuk, hogy Mátyás udvarában járt, a lombardiai CARADOSSO, a ki 1527-ben halt meg. Caradosso 1490-ben keresi föl Lodovico Moro megbízásából Mátyás királyt. Ő viszi ajándékba a királynak a milanói fejedelem Bacchus szobrát s a pulykákat, a melyeket Mátyásnak Lodovico ezzel egyidejűleg küldött. Több mint valószínű, hogy Caradosso már élve nem is látta a királyt s így megbízást akkor már nem igen kapott tőle. S ha régebben megbízta valamivel Mátyás, úgy ez alighanem csak régiségek gyűjtése volt, a mivel Lodovico Sforza is nem egyszer foglalkoztatta udvari ötvösét. A milanói fejedelem bukása után Caradosso a pápai udvar ötvöse és pecsétvésője lesz. Bár korában az ötvösség terén híres mester volt, idevágó hiteles munkája nem maradt ránk. Épp azért ugyancsak körülményes dolog Mátyás király kálváriáját Caradossonak tulajdonítani, a mint ezt Molinier teszi.

MOLINIER a renaissance-kori ötvösség e remekét zománczozott alakjainak a Caradosso szobraival való rokonsága alapján tulajdonítja e mesternek. MUNTZ szerint Caradosso szobrai nyersebbek, semmint hogy mesterük a kálváriánk alakjaihoz hasonló finomságok elérésére képes lett volna; mivel azonban az alakok tipusa északi jellegű, szerinte germán befolyást mutat, arányaik pedig kissé tagbaszakadtak, ruha-redőzetük kissé tömött: Müntz szerint a kálvária Tirol és Itália határán készült, még pedig alighanem Friaulban. Külföldi műtörténetíróktól természetes, hogy kellő módon nem ismervén hazánk multját, bármely határszéli olasz kisvárost jelentősebb művészeti gócpontnak tartanak, mint Magyarország régi fővárosát.

Hogy mai székesfővárosunk a középkorban az európai ötvösségnek mily jelentős központja lehetett, arról már szözlottam. Nézzük még egyszer, milyen lehetett itt az ötvösség állása a XV. század folyamán, a midőn sehol a világon nem jártak kedvezőbb idők az iparművészet ez ágára nézve, mint nálunk s a mikor, mint a hazai ércöntőkkel, úgy az ötvösökkel sem versenyezhettek idegen mesterek, mivel ezekről így bizonyára legalább is annyi adat maradt volna ránk, mint az olasz márványfaragókról, asztalosokról, kertészekről és majorosokról, a kik Mátyás korában kerültek hozzánk.

Buda és Pest XV. századbéli ötvös-czéhéről kellő adatokkal nem rendelkezünk ugyan, de MIHALIK művéből tudjuk, hogy Kassán e század folyamán közel 100 ötvös működött, a kik közül 1460-tól a század végéig 38 ötvöst névszerint is ismerünk. Ezek között kilencz pénzverő is volt. A mennyiben a régi Budapest jóval jelentősebb város volt a XV. századbéli Kassánál, bizvást

föltételezhetjük, hogy Buda a pénzverés terén is legfontosabb városa lévén Magyarországnak, már Zsigmond korában is jóval népesebb és tekintélyesebb ötvös-czéhhez dicsekedhetett, mint amaz. A kassai ötvös-czéh megmagyarosodása az akkor még teljesen német városban, már a XV. században kezdődik s a XVI-ikba egyre rohamosabban folyik, úgy hogy a XVII. században, a mire a törököktől földült városok java ötvösei odaköltöznek, színmagyar czéhnek mondható. Az ötvösök, a kik Buda XV. századbeli helyi történetében fölmerülnek, mind magyarok. A czéh magyarsága és népes volta teszi lehetetlenné azt a föltevést, hogy Mátyás a budai ötvösöket, a kik korában európai hírnek örvendtek, mellőzte volna. S ha Németországban ennek mesterei közül az ötvösök az elsők, a kik renaissance motivumokat használtak föl, valószínű, hogy a budai mesterek sorában szintén az ötvösök voltak az elsők, a kik renaissance motivumokat használtak föl. Annyival is inkább, mivel a magyarországi ötvösségnek az olaszországival való összeköttetése már az Anjouk korában is szoros volt. Kétség nem férhet ahhoz, hogy a zománczművesség terén az olaszok a magyar ötvösök mesterei. Hogy ez utóbbiak már a XV. század első felében mily önállósággal bántak ezzel a technikával, az köztudomású. A Mátyás király udvarában járt olasz építészek és szobrászok rajzai nyomán nem egy renaissance stílusú ötvösmű készülhetett budai műhelyekben. Nem egy ötvösmester lehetett a budai czéhben, a ki a renaissance motivumait önállóan is képes volt ellesni azokról a művészi alkotásokról, a melyeket a királyi várban az olaszok emeltek. Mátyás király híres kálváriájáról, a mely felerészben csúcsíves stílusban készült, így nem kevésbé valószínű az, hogy magyar mester műve, mint azon hazai írók véleménye, a kik azt állítják, hogy a gyönyörű harmoniával érvényesülő remekmű két mester, még pedig egy olasz és egy francia mester keze alól került ki. Mivel ilyen mesterek nálunk való időzéséről tudomásunk nincsen, per absurdum tovább okoskodva, azt is állíthatnók, hogy a gyönyörű renaissance talapzatot a három czimertartó szfinxszel Itáliában készítették, a csúcsíves fülkében oszlophoz kötözött Krisztust és a felső részt Franciaországban; a kálvária két különböző stílusú részét aztán Mátyás udvarában forrasztották össze. Hogy Itáliában készült volna az 1520 aranyat nyomó, 71·8 cm. magas díszeszület, ennek nem éppen csúcsíves motivumai mondanak ellent, hanem színarany anyagának a súlya, díszítésének a kényes volta és művészi értéke. Anyagi értékénél fogva valószínűtlen, hogy olasz ötvös a maga jószántából készítette volna, s Mátyás király, ha rajzát ismeri, sem rendelte volna meg, mivel a szállítás esélyeinek nem engedte volna kitenni. Művészi értékénél fogva külön remekművet a XV. századbeli olasz ötvösség sem mutathat föl s így ennél és szinte hallatlan anyagi értékénél fogva híre Itáliában is alighanem fönmaradt volna, ha ott készül.

MUNTZ a zománczczal bevont alakok bámulatraméltóan természetű színezését az észak-itáliai színezett terrakotta szoborcsoporthozatokéval hasonlítja össze, a Mortariikkal, a melyek a halott Krisztus siratását ábrázolják. Hogy ennyi természetességgel, de e terrakotta alakoknál jóval finomabban színezett szobrok a XV. században nálunk is készültek, ennek érdeme szerint máig sem méltatott fafaragásunknak nem egy emléke a bizonyosága. Hogy a Mátyás-korabeli olasz

mesterek hatása nálunk a fafaragás terén is mily széleskörű volt, azt legszebben a készmárki feszület s az úgynevezett lőcsei Corvin-oltár bizonyítja. Ez utóbbi a király és Beatrix királynénak a predellán levő címere után ítélve, 1476—1490 között készült. A mit Muntz a Mátyás király-féle kálvária alakjainak a típusáról,

54. Mátyás király kálváriájának felső része. Fénykép után.

arányairól mond, az mind ráillik az oltár három szobrára, mely a szenvedő Krisztust s Máriát és szent Jánost ábrázolja. Különösen Mária alakja az, a mely ugyanazon szabású, ugyanily módon redőzött köntösével és arcztípusával a Mátyás-féle kálvária 54. képünkön ábrázolt felső részén a kereszt jobboldalán álló Máriának az édes testvére.

A lőcsei oltár ornamentális részén a csúcsíves elemek már szintén vegyülnek renaissance stílusokkal. A minthogy eddigelé ez oknál fogva még senkinek sem jutott eszébe az oltárt olasz mesternek tulajdonítani, épp úgy nem szükséges, hogy a Mátyás király kálváriájának a mesterét Európa-szerte kutassuk, csak Magyarországon nem.

XIII.

A Jagellók és Zápolya János kora.

A mai székesfőváros területén a budai vár kapcsán ismertetett építkezéseken kívül még Pest napjainkig teljesen elenyészett erődtírményeit tulajdoníthatjuk Mátyás királynak, vagy legalább korának. BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE szerint Zsigmond király korában Pest még kerítetlen, nyílt város volt. Hogy körfalai a XV. századbeli olasz városerődítéseknek a mintájára készültek, azt a múlt században még fönnállott maradványaik tanúsítják, a melyek rajzát RÓMER FLÓRIS közölte. A városfal egy részének s egy bástyájának az alapfalát az eskütéri híd építése folyamán napjainkban találták meg a 6. képünkön jelzett helyen.

A mai Budapesten és Bécsen kívül Mátyás király még Visegrádon, Székesfehérváron, Tatán és Komáromban foglalkoztatta művészeit. Ez utóbbi helyen horgonyzott Bucentaurusa, ez a valóságos úszópalota, a mely Bonfini szerint ebédlő-termet, előszobát, hálószobát, férfi és női szobát foglalt magában. Az építés és faragás terén Mátyás udvarában kizárólag az olasz mestereké volt a vezérszerep. A hatásról, melyet ezek a magyarországi mesterekre gyakoroltak, a kutatásnak a renaissance-kori művészet tekintetében nálunk ma még fejletlen volta miatt eddigelé csak keveset tudunk. Hogy mestereink már Itáliával folytatott régibb összeköttetéseink miatt sem zárkózhattak el mereven a renaissance hatása elől, az bizonyos, s látván a hazájukba vándorló olaszok sikereit, bizonyára nem késtek ők sem Itáliába vándorútra kelni s ennek az új művészetével behatóbban megismerkedni. S a XV. század folyamán csakugyan több magyar művészről van tudomásunk, a ki Olaszországban dolgozik. Ilyenek MAGYAR GYÖRGY és PANNONIAI MIHÁLY, a kik Ferrarában tevékenyek. Az utóbbi 1447-től 1470-ig dolgozik ott s egyik a ferrarai iskola nézve igen jellegzetes műve, mely Ceroest ábrázolja, a budapesti Országos Képtárban látható. Genuában ugyanez időtájban egy GIOVANNI UNGARO nevű festő dolgozik. BERNARDO DE BUDA Andrea del' Sarto tanítványa, NANNI UNGHERO, ugyancsak a XVI. század elején építőmester és intarzia-műves Toszkánában. Mindezeket RIEDL FRIGYES sorolja föl s az olasz levéltárakban bizonyára még több magyar mester emléke van eltemetve. Egy fiatal műtörténétírónk VAISZ IGNÁCZ nagy szorgalommal kezdett foglalkozni ilyenmű kutatásokkal, buzgóságának azonban korai halála időnek előtte véget vetett . . .

A hatásról, a melyet a Budán maradt mesterekre az itt járt olaszok gyakoroltak, emlékeink elenyészte miatt sohasem leszünk képesek tiszta, határozott fogalmat szerezni. De a mint nem lehet eltagadni, hogy a régi Buda és Pest

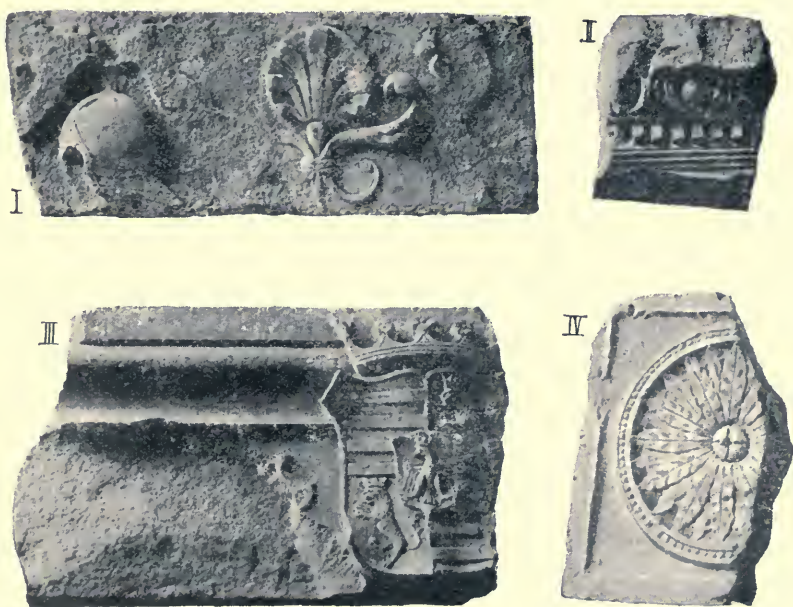

nem szükölködött a maga mesterei nélkül sem, úgy a renaissancenak a korai hódítása ezek sorában szintén valószínű. Ha a régi magyar fővárostól itt törzsökös mestereit elvitatjuk, polgári lakosságáról sem lehet szó, s mivel e nélkül város sem nálunk, sem külföldön nem létezett, a régi Buda és Pest létezését is tagadnunk kell. Mivel Zsigmond korában a művészi mesterek is czéhekbe csoportosultak, számuk is tekintélyes lehetett s ez nem fogyhatott meg Mátyás korában sem. Hogy a Jagellók korában is bőven akadt dolguk, azt abból következtethetjük, hogy a buzgóság a templomok kibővítésében, művészi díszítésük gyarapításában távolról sem csökkent. Erről régibb okmánytáraink adatai tanuskodnak, a melyek pedig nem oly teljesek, mint azok az okmánytárak, a melyek újabban adattak ki, de jórészt még csak az Anjouk koráig ölelik fel történelmünket. Távolról sem áll, a mint azt szintén általánosan hiszik, hogy Mátyás király halálával, 1490-ben, a képzőművészet gényusza is végképp elköltözik Budáról. Bármily szegények voltak is a Jagellók, a mi a fényűzést illeti, Mátyás király után, a kit fény és pompa környékezett, erről ők sem mondhattak le, a nélkül hogy végképp tarthatatlanná ne tegyék helyzetüket. S bármennyit küzdött is II. Ulászló és II. Lajos anyagi zavarokkal, a fényűzésre mindig telt, talán több is, mint a mennyire szükség lett volna, a mi nem kevésbbé járult hozzá a Jagelló-ház nálunk való tragikus végének a siettetéséhez. Bretagnei Anna francia királyné egyik követe II. Ulászló feleségének a hazánkban való fogadtatása kapcsán igen érdekes dolgokat ír a Jagellók fényűzéséről. A fehérvári koronázás pompájának a magasztalása kapcsán többek közt így beszél: „A misét az esztergomi érsek nyolcz püspök segédletével mondta. A püspöksüvegek és pásztorbotok csak úgy ragyogtak a sok drágakőtől és gyöngytől. Az oltárt mintegy hatvan ezüstkép díszítette, ezek szent királyok, vértanúk és püspökök fejeit ábrázolták. Hétfőn, 1502 október 3-án — mondja tovább — az egész udvar Budára érkezett . . . A nemesek, polgárok a királynénak remek palástot ajánlottak föl . . . Ebéd után a várnak egyik udvarán levő szökőkút hat csövéből egész napon át folyt bor . . .” Ez a borpazarlás különben, a mint DANIERO velencei követ egyik 1501. évi s az úrnapi körmenetről szóló jelentéséből is kitűnik, nagyobb ünnepeken a polgári város szökőkútján rendszeresen megismétlődött.

Bretagnei Anna követe a királyi vár gyönyörű üvegfestményeiről és selyemszőnyegeiről is megemlékszik; ez utóbbiak sorában szerinte remekmű a „trójai háborút ábrázoló szőnyeg, mely a picardiaihoz hasonló módon készült“. Ezek a művészi alkotások ugyan még Mátyás korából valók lehetnek. Hogy azonban egykorú s többnyire külföldi tudósítások épp oly elragadtatással nyilatkoznak a királyi udvar fényéről és ünnepélyeiről, mint Mátyás korában, ez arra vall, hogy bármily szegények voltak is, a Jagellók szintén értettek a reprezentáláshoz, a fényűzéshez, s a mi akkoriban e nélkül el sem képzelhető, a művészetet is pártolták a maguk módja szerint. A korukból ránk maradt királyi számadáskönyvek egyike, mely a királynak 1525 évi január 12-től július 16-ig teljesített s jóformán csak személyi kiadásairól számol be, 169,180 frt és 35 dénár kiadásról értesít. Ez akkoriban nagy summa volt s ellenemond annak a közmondásossá vált póre szegénységnek, a melyről a Jagellókról szóló anekdoták regélnek.

E kiadások sorában egy MÁRTON nevű szobrászszal és két festővel: JÁNOS és JAKAB mesterrel találkozunk. Az előbbi festő a temesi grófoknak adományozott zászlóra festett képeért 36 frtot kapott s egy lándzsa diszítéseért 1 frt 45 dénárt. Az utóbbi a király kommcenciós udvari festője lehetett az egyszerűen Magister Joannesnek nevezett festővel szemben, mert mint *Jacobus pictor Regie Majestatis* szerepel. 1525 február havában Hyld János „factor“ 20 frtot vesz föl a királyi felségnek a budai vár előtt levő háza megújításához. Ugyanez év május 4-én és 11-én a vár előtti s ezúttal királynőinek nevezett házban foglalatoskodó „különböző művészeknek“ 40 frtot fizetnek ki.

Hogy a Jagellók építkeztek Budavarában, erre a II. Lajos-korabeli címerral diszített párkánytöredék is enged következtetni, mely 55. képünkön látható.

55. Renaissance-töredékek a budai királyi várból. Fénykép után. — I. Friz-részlet fehér homokkőből. Magassága 22 cm. — II. Párkánytöredék fehér márványból. Magassága 14 cm. — III. Töredék a Jagelló címerrel, vörhenyes mészkőből. Magassága 28 cm. — IV. Rozetta vörösmárványból. Átmérője 26 cm.

Egyéb pozitív adatunk azonban arról, hogy udvarukban a művészet nemcsak pártolásra talált, hanem a Mátyás-korabeli színvonalon is megmaradt, nincsen, nagy fényűzéssel kiállított címeradományozó okleveleiken kívül, a melyek az uralkodó család arczképeivel, pazar virágéktímnnyekkel vannak diszítve s a calligraphiának is rendszerint remekei.

Királyi számadáskönyveink, a melyek műtörténelmi szempontból is fölöttébb kiaknázhatók, sőt emlékeink pusztulása miatt megbecsülhetetlen forrásaink volnának, történelmi viszontagságaink folyamán a Jagellók előtti időből mind elvesztek. Az utóbbiak korából még két számadási könyv ismeretes, az egyik 1494 január 31-től 1495 deczember végeig öleli föl a kiadásokat, a másik 1526 május 4-től

június 30-ig. A II. Lajos korából fönmaradt számadáskönyveket FRANKÓI aknáztá ki. A már említett művészi adatokon kívül ezek csak az udvar víg és pazar életmódjáról tanuskodnak s általában véve a Jagellók nálunk való 36 évi uralkodási idejéből is csak alig másfél évet ölelnek föl.

A XVI. század elején három olasz művészről van tudomásunk, a ki Magyarországon tevékeny. Ezek: VISINO, FIRENZEI JÁNOS és CLOVIO, korának egyik legkiválóbb miniatur-festője. Hogy dolgoztak-e a Jagellók udvarában is, ezt eddigelé megállapítani nem lehet. Firenzei Jánosnak Szilágymegyében, Nyitra-Elefánton és a lengyelországi Gnésenben több műve maradt fön.

Még határozottabban tudjuk, hogy főpapi és főúri előkelőségeink az ő korokban nagy pártolói voltak a művészetnek. Bakócz Tamás esztergomi érsek maecenási voltát többek közt az esztergomi renaissance-stíllú kápolna még ma is hirdeti. Budapesten nem maradt fön emlék, a mely itt a Jagellók korában szintén házbirtokos főpapokkal és főurakkal kapcsolatba volna hozható, a mint-hogy az előző korszakokhoz hasonlóan vajmi kevés maradt ránk a régi Budapest Jagello-korabeli emlékeiből. Bármily kevés is azonban ez, elég fényes bizonyága annak, hogy a renaissance művészet Mátyás király halála után itt nem szűnt meg hirtelen, sőt a városi polgárság körében is jelentős pártolásra talált.

A XVI. század első tizedéből a pesti Nagyboldogasszony-templomban több emlék maradt ránk, mely arra enged következtetni, hogy templomainknak a mohácsi vészig szakadatlanul folyó belső díszítésében, Mátyás király halála után a renaissance stílus volt az uralkodó. A pesti Nagyboldogasszony-templom építőalapja számára tett kegyes hagyományokból a XV. század végéig van tudomásunk. Hogy ezek jövedelmét nem a templom újjáépítésére, mint monografusaink egy része hiszi, hanem a templom belső fölszerelésére és díszítésére fordították, azt fölszemes bizonyítani. Magánosok is gyarapítják a templomot fölszerelési tárgyakkal. A pesti főtemplom szentélyében még ma is meglevő renaissance pastoforiumok egyikét Nagyrévy Endre thermopilei címzetes püspök, a templom plébánosa készítette, párját Pest város polgársága. A címeres talapzaton álló pompás korintizáló félpillérekkel szegélyezett s gazdag hatású párkányzatokon félkörű orommal betetőzött szentségtartó fülkék belső része márványból, talapzata sárga, kerete fehér mészkőből készült. Nagyrévy Endre 56. képünkön látható pastoforiumának a talapzatán gyümölcsfüzér fölött a donátor címerét látjuk, a melynek képe féllábbal halon álló, hátranéző darut ábrázol, baloldala felől, csőrében virággal; a címerspajzsot püspöksüveg födi. A talapzat párkányán ez a fölirat van: „Arma reverendi domini Andreae episcopi thermopilensis“ — tisztelendő András thermopilei püspök címere. Az elemekkel, a melyekből a pastoforiumok mestere művét összerótta, a korai renaissance római fülkesírhajlái sűrűn találkozunk, épp úgy az ékítő motívumokkal is, a melyek két emlékünket díszítik. A Nagyrévy-féle pastoforium szentség-fülkéjének belső vörös márvány-kerete oldallapjaival párhuzamosan befelé hajlik. A nyilván távlati hatásra számító fülkekeret két oldalán kagylós fülkékben egy-egy gyertyatartós angyal látható, párkányzatán pedig ez a rövidített fölirat: „Ecce panis agelorum fctus cibus viator.“ — íme az angyalok kenyere vándorok gyümölcse étele. A szentség-fülke ívmezőjét keretén palmettákkal, bélletében két sor kazettába foglalt rozet-

tákkal diszített boltív tetőzi be, a fölötte levő ívközőket szintén rozetták töltik ki. A pastoforium vörösmárvány-magvát már fehér mészkőből faragott fonatos dísz szegélyezi, külső kerete a talapzat lecsüngő gyümölcsgereszdes tagozatának megfelelő két félpillérből áll, a melyet maszkokból, kandeláberekből és amforákból összerótt, szárnyas griffeken álló, gyöngysorokkal, indákon ülő madarakkal tarkított ékítmény tölt ki. A pillérfe-

56. Nagyrév püspök pastoforiuma a pesti Nagyboldogasszony-templomban. Magassága 613 cm. Fénykép után.

jezetek a korai renaissance korintizáló stílusában pompáznak s kétfelől akanthus-levelekkel, a középen fejével vázán nyugvó s fölfelé hajló farkával csigát képező két delfin alakjával diszítvék. A gyöngysorokkal s felső léczén pikkelyszerű levélsorral diszített architráv fölött a fríz növényi ékítményekkel váltakozva három kerubfej diszíti. A korintizáló párkányra helyezett félkörű orom ívmezőjét Krisztus térdig erő realisztikus alakja tölti ki s Mária és szent János alakja. A három alak között a lándzsa s a nádszálra tűzött szivacs látható. Az orom fönt pikkelysorral, alján tojássorral szegélyezett keretét palmettákkal váltakozó kerubfejek, csúcsán és két oldalán palmettaformájú akroteriák diszítik.

Az 57. képünkön látható másik pastoforiumot, az előbbiéhez hasonló talapzatán, Pest város bőségszarvak közé foglalt címere diszíti. E fölött ez a fölírat olvasható: „Arma inclutae civitatis regalis Pestiensis MDVII“ — Pest szabad királyi város pecsétje 1507. A pastoforium vörösmárvány-magvát külső keretétől pikkelyszerű levélsorral diszített, gyöngén hornyolt lécz választja el. A szentségfülke két oldalán imádkozó an-

gyalok, párkányán ez a fölírat látható: „Ego sum panis vivus, qui de celo descendi“ — én vagyok az élet kenyere, ki az égből szállottam le.

A pastoforium vörös márvány magvának ívmező fölötti béléletét három kerubfej, szegélyzetét hullámvonalba foglalt rozetták diszítik. A külső keret frízét koszorúba

foglalt palmetták díszítik, a többi ékítményei a Nagyrévy pastoforiuméhoz hasonlóak, csak valamivel egyszerűbbek. A pastoforium ormának az ívmezőjében itt a szenvedő Krisztus alakja látható két angyal között, az előbbi pastoforium figurális részével azonos stílusban.

Méret, szerkezet, ékítményei elrendezése és stílusa tekintetében a két pastoforium egyforma s technikája is egyazon mester vésőjére vall. A kissé megrongált állapotban ránk maradt emlékeken a következő részeket egészítették ki, illetve pótolták újakkal. A Nagyrévy-féle pastoforiumon a jobboldali pillér néhány ékítő elemét egészítették ki s a jobboldali gyertyatartós angyal fejét s a másikéval együtt karját is újjal pótolták; új a gyertyatartók alja is. Pest város pastoforiumán a baloldali pillér alja s a baloldali vörös márványangyal feje új; a talapzaton több helyütt látható, hogy sima mezejét a címér körül kiegészítették, miként jobb pillérének alsó részét is. A félkörű ormok napjainkban eredetileg a templom ránk maradt csúcsíveskorí kápolnájában voltak befalazva, a hová a XVIII. században a jezsuiták vitték, nyilván mivel a szentély ablakainak a kitágításánál útjukban voltak. Fölösleges bizonyítani, hogy a török hódoltság előtt a domborműves ormok a pastoforiumok koronázataán voltak. A két pastoforium figurális része, ékítő motívumai és ezek csoportosításának a módja, a fülkék befelé prizmatikusan összehajló lapokból álló vörös márvány kerete, arra enged következtetni, hogy itt is TRAUJ JÁNOS műveivel van dolgunk. A mesternek képen is közzétett munkáin, így a Gianelli síremléken, a pilaszterek, ezek kandeláber és amfóra motívumokkal átszőtt arabeszkjei, a szögletes szabású bőségszarvak, a kerubfejek csaknem azonosak a pesti pastoforiumokon levőkkel. A római síremlékek félkörű fülkéivel szemben Traui Jánosnak síremlékein is sajátossága a prizmatikus szerkezetű fülke. Mint láttuk azok a pastoforiumok, a

57. Pest város pastoforiuma a pesti Nagybaldogasszony-templomban. Magassága 636 cm. Fénykép után.

melyek töredékei valószínűleg a királyi vár szent János kápolnájából maradtak ránk, szintén prizmatikus szerkezetűek voltak, csakhogy nem a falba mélyedtek, hanem ebből tompaszöveget formáló lapjaikkal kiugrottak. Alamizsnás szent János holttestét Mátyás király 1475-ben szerezte meg s így sírkápolnája is csak ezután épülhetett, még pedig lehet, hogy csak hat-hét év múlva. Ebben az esetben a kápolna mestere szintén Traui János lehetett, a kinek kedvencz motívumaival a kápolna többi 58. képünkön bemutatott töredékein is találkozunk.

Visszatérve a pesti pastoforiumokhoz, a Nagyrévy-félének az alapítója csak 1506-ig volt Pest plébánosa s így annak addig el kellett készülni. Pest város

58. Renaissance-töredékek a pesti Nagyboldogasszony-templomból. Fénykép után. Körülbelül egytizenketted nagyság.

pastoforiuma 1507-ben készült, s minthogy az anconai Giannelli sir-emléket Traui János 1509-ben fejezte be, a kronologiai szempontok sem zárják ki, hogy életének eddig ismeretlen húsz éves korszakát nálunk töltötte el. Ha Istvánfy-nak, a XVI. századbeli történet-íróknak Traui Jakabja művésznélkel azonos személy, úgy ez még inkább valószínű. Istvánfy szerint Traui Jakab egyik főműve nálunk a nógrádi vár helyreállítása és nagy-szabású díszítése volt, a melyet a mester Báthori Miklós, váci püspök megbízásából végzett, a ki 1506-ig kormányozta egyházmegyéjét. Bizonyos, hogy a míg Mátyás király foglalkoztatta, a püspök nem igen rendelkezhetett Traui Jánossal s így ez csak a XV. század utolsó tizedében, vagy a következő első éveiben végezhetette a nógrádi vár helyreállítását. Csak számos részletkérdés megoldása s a nálunk reá emlékeztető műveknek az olasz-

országiakkal való beható összehasonlítása esetén szerezhetnénk határozott tudomást arról, Traui János volt-e a mestere az emlékeknek, a melyek stílusa az övével rokon s nálunk töltötte-e el java idejét Mátyás király halála óta addig, míg Anconában ismét föl nem tűnik.

A két pastoforiummal egy időben a pesti Nagyboldogasszony temploma alighanem renaissance szabású főoltárral is gyarapodott. Főoltár maradványainak tartom azt a hat, a postoforiumokéval rokon ízlésű, renaissance stílusú pilaszter töredéket, a mely a templom északi tornyának legfelsőbb emeletén, belsejének két északi sarkában van befalazva. Mint 58. és 59. képünkön látható az alig stilizált, realisztikus gyümölcsgerendezdekből, kerub fejeiből és rozettás korongból

összerótt, lobogószalagokkal élénkített feszton töredékeken a főpapi misénél használatos szerelvények is előfordulnak: a gyertyatartók, misekönyv, tömjéntartó csónak és kanál, a szenteltvíztartó edény és az ámpolnák, a melyek alakja a renaissancekori vert ezüst egyházi edényeket utánozza. A fehér mészkőből faragott töredékek igen megrongálódtak s minthogy közöttük függ a templom nagy harangja, ugyancsak ki vannak téve a harangozó fiúk czipősarkának.

A pesti Nagyboldogasszony-templomban, ennek déli bejárata mellett van még egy renaissance stílű töredék, a mely NÉMETHY szerint eredetileg szentelt víztartó volt, ma azonban fölfelé fordított lábazatát perselynek használják.

A pastoforiumokéval rokonstílű töredék, erőteljesen kiálló féldomborműben, díszes talapzatra helyezett kétfülű amforát ábrázol, s gazdag antikszabású tagozásán kannelurák, tojássor s akantusformájú levélékítmények díszítik. A mészkőből faragott vízmedence, mely ezen állott, most külön van befalazva s ovális alakú; falát a tartójául szolgált amforaéhoz hasonlóan hólyagos ékítmény díszíti.

Valószínű, hogy a XVI. század elején a pesti Nagyboldogasszony-templomnak nem csupán szentélye, de hajója és kápolnája is gyarapodtak renaissance részletekkel. Bonfini révén tudjuk, hogy templomunk élén fölszentelt püspök és érseki helynök állott, a kinek öt lelkészből alakított papi kollegiuma volt. Ha ennek a hat papnak a buzgólkodása révén ily fényes renaissance emlékekkel gyarapodott a templom, könnyű elképzelni, hogy mily élénk művészi életnek voltak

50. Renaissance-töredék a pesti Nagyboldogasszony-templomból. Fénykép után. Körülbelül egytizenketted nagyság.

tényezői azok a budai templomok, a melyek papsága jóval nagyobb számú s jobban is javadalmazott volt, vagy a melyekhez az ország minden részéből ezrével zárandokoltak a hívek. Az ó-budai székesegyház, a budavári Nagyboldogasszony-templom, a szent Lőrincz és más kolostorok templomai a mohácsi vészig sűrűn jutnak adományokhoz, a melyek „ad fabricam ecclesiae” a templom-alap javára, a templom és kápolnáinak díszítésére vagy felszerelésére szánvák. A művészi élet ilyformán a Jagellók korában sem vesztett középkori lendületéből; profán mozzanatokban pedig a gazdag Pesten és kincses Budán a főúri és polgári lakosság révén alighanem nagyobb mértékben bővelkedett, mint Mátyás udvarától eltekintve, valaha.

A mohácsi vész hírére Mária királyné, a várpaloták java kincseit magával hurczolva, elköltözik Budáról. A Pozsonyba majd Bécsbe került királyi kincsek lajstroma a bécsi közös pénzügyi levéltárban még ma is megvan, közlését Mátyás és Beatrix domborművéről írott cikkében THALLÓCZY ígérte. Buda leggazdagabb családjai a polgárság soraiból a mohácsi vész hírére szintén hanyatt-homlok menekültek innen. S ha a városnak Szolimán hadaitól való kifosztása és fölgujtása után jórészt vissza is térnek, már csak ideig-óráig tartózkodhattak itt. A kincses Buda a két ellenkirály vetélkedésének a fő célpontja. A háború hullámai, a melyet I. Ferdinánd János király ellen folytat, Buda falai körül tombolnak a leggyakrabban, ezeken törnek meg. A város törzsökös s mesterséget űző lakossága mind sűrűbben költözik a békés munkának aránylag jobban kedvező vidéki városainkba. Mindazonáltal Zápolya János rövid ittlakása idejéből is van tudomásunk arról, hogy a művészi élet Budán még akkor sem szűnhetett meg s a mennyiben a királyi várkápolnának a korában újonnan beszerzett felszereléséről ránk maradt leltár bizonyítja, arról is, hogy János király maga szintén igyekezett elődeihez méltó maecenás lenni. Halála után 1541-ben már a félhold uralkodik Budán. A templomok és profán épületek azonban gondozatlanul is sokáig tudnak regélni a fényes művészi életről, a melyet itt a török elfojtott s a melynek emlékei másfél század háborús viharai s az ezeket követő, a háborúknál is nagyobb rombolással járó új települések folyamán, szinte nyom nélkül elenyésztek. Vajmi kevés az, a mi Budapest török hódoltság előtti művészetének az emlékeiből ránk maradt. Bármily töredékesek azonban emlékeink, talán mégsem minden tanultság nélkül valók. Arra mindenesetre méltók, hogy a köztük legjelentéktelenebbet is kegyelettel őrizzük meg. Épp azért, mert multunk viharai csak keveset kimélték meg a pusztulástól, meg kell becsülnünk minden követ, a mely Magyarország fényes történeti és kulturális multjáról regél, bármily jelentéktelennek tartják is ezt azok, a kiknek szemét a hazánknál e tekintetben szerencsebb országok megmaradt nagyszabású művészi alkotásai elkényeztették.

IRODALOM.

ARÁNYI LAJOS: Ama 74 darab ház, melyeknek keletkezését a mohácsi vész előttinek véli — irányadó 40 vázlati rajzzal. 1877. Kézirat a Műemlékek Országos Bizottsága gyűjteményében. — Kivonatossan ismerteti az Archaeologiai Értesítő, 1891. 363. l.

ÁLDÁSSY ANTAL DR.: A bázeli zsinat áthelyezése Budára. Budapest régiségei VII. k.

BARADLAY: A budavári főtemplom kincseinek történetéhez. Archaeologiai Értesítő, 1878.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE. Töredék 1432-ben tett utazása leírásából. Közli Hatvani Mihály: Magyar Történeti Okmánytár, 1859. IV. k. 301. l.

BONFINI ANTONIUS: Rerum Hungaricarum Decades Libris XLV. Editio C. A. Bel. Lipsiae, 1771.

BUBICS ZSIGMOND: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda 1686-ban történt ostromáról. Budapest, 1891.

BUDAPEST RÉGISÉGEI: I—IV. k. szerkesztette G. Havas Sándor. V—VII. k. szerkesztette dr. Kuzsinszky Bálint.

BURCKHARDT: Geschichte der Renaissance in Italien. Stuttgart, 1891.

CSÁNKI DEZSŐ DR.: Szent-Erzsébetfalva Pest mellett. Századok, 1893.

CSÁNKI DEZSŐ DR.: Mátyás király udvara. Budapest, 1884.

CSONTOSI JÁNOS: Mátyás király és Beatrix arcképei Corvin codexekben. Archaeologiai Értesítő, 1888.

CZOBOR BÉLA DR.: Boldog Margit állítólagos házi-oltára. Akadémiai Értesítő, 141. füzet 1901.

DEDEK KRESZCZENS LAJOS: Kolostorból-Kolostorba. Budapest, 1897.

DILICH, Wilchem Schäfer, genandt —: Ungarische Chronica. Cassel, 1606.

DIVALD KORNÉL: A régi Buda és Pest művészete a középkorban. Műtörténelmi és topografiai tanulmány. A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből 41. szám. Budapest, 1901.

DIVALD KORNÉL: A régi Buda és Pest művészete Zsigmond és Mátyás király s a Jagellók korában. A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye. 1901. évf.

EGGERER: Fragmen Panis Corvi. Vienna, 1663.

ÉBER LÁSZLÓ DR.: Magyarhoni korai renaissance emlékek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Archaeologiai Értesítő 1898. évf.

ÉBER LÁSZLÓ DR.: Mátyás király és Filippino Lippi. Archaeologiai Értesítő, 1898.

EDVI ILLÉS ALADÁR: Budapest műszaki útmutatója. Budapest, 1896.

ÉRDY J.: Hazai műrégiség a XV. századból. Családi Lapok, 1852.

FABRICZY KORNÉL: Giovanni Dalmata. Neues zum Leben u. Werke des Meisters. — Jahrbuch der K. Preussischen Kunstsammlungen. Berlin, 1901. XII. Band.

FORSTER GYULA: III. Béla emlékezete. Budapest, 1900.

FRANKÓI VILMOS: Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis. I—II. k. Budapest, 1896.

FRANKÓI VILMOS: Nagy Lajos anyja Rómában. Katholikus Szemle, 1893. évfolyam.

FRANKÓI VILMOS: A Hunyadiak és a Jagellók kora. (Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története IV. k.). Budapest, 1896.

FRAKNÓI VILMOS: Mátyás király és Beatrix dombormű-arczképének történetéhez. *Archaeologiai Értesítő*, 1877.

FRAKNÓI VILMOS: Mátyás arczképe Boroszlóban. *Archaeologiai Értesítő*, 1891.

FRAKNÓI VILMOS: II. Lajos számadáskönyvei. Budapest, 1876.

FRAKNÓI VILMOS: Műtörténelmi adalékok II. Lajos 1525. évi számadásaiból. *Archaeologiai Közlemények*, X. k. 1876.

FRAKNÓI VILMOS: II. Lajos udvara. Budapest, 1878.

GÉVAY ANTAL: A budai pasák. Bécs, 1841.

GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR: Az ó-budai Fehéregyház. Budapest Régiségei, II. k.

GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR: Ó-Buda—Aquincum. Az 1880—1888. évi ásátások kezdete és lefolyása. Budapest régiségei, I. k. bevezetése.

GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR: Budapest multja és a királyi várak Ó-Budán. Budapest Régiségei, III. k.

GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR: A Nagybaldogasszonyról nevezett budavári főegyház. Budapest régiségei, V. k.

GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR: A budai vár falai és bástyáinak leásatása. *Archaeologiai Értesítő*, 1887.

HAMPEL JÓZSEF DR.: Aquincum történetének vázlata. *Archaeologiai Közlemények*, 1871. évfolyam.

HAMPEL JÓZSEF DR.: Az eraviscus nép és emlékei. Budapest régiségei, IV. k. 1892.

HAUSZMANN ALAJOS: A királyi vár építésének története. 30 fénynyomatú táblával és 70 szövegábrával. Budapest, 1900.

HÄUFFLER J. V.: Buda-Pest. Historisch-topographische Skizzen. Pest, 1854.

HENSZLMANN IMRE DR.: Ásatások a Victória-téglagyár telkén Ó-Budán. Budapest, 1886.

HENSZLMANN IMRE DR.: Magyarország esúcsíves stílusú műemlékei. Budapest, 1880.

JANKOVICH MIKLÓS: Budán fölfedezett gazdag sírbolt. Tudományos Gyűjtemény, 1827. II. füzet.

JEAN JUVENAL DES URSINS: Histoire de Charles VI. Roy de Franc et des choses memorables durant 42 annees de son regne 1380—1422, Augmente cet' II. édition par Denis Godefroy. Paris, 1653.

KARÁCSONYI JÁNOS DR.: Péter király és az ó-budai prépostság. Századok, 1897.

KNAUZ NÁNDOR: A budai királyi várpalota kápolnája. 1862.

KUBINYI FERENCZ, IFJ.: Margitsziget műemlékei. *Archaeologiai Közlemények*, II. k. 1861.

KUZSINSZKY BÁLINT DR.: Az aquincumi castra kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő*, 1897.

KUZSINSZKY BÁLINT DR.: Aquincum és az ó-budai ásátások. Budapest, 1900.

LUBÓCZI ZS.: Mátyás király trón-szönyegei. *Archaeologiai Értesítő*, 1887.

LUSSAN, MADEMOISELLE DE —: Histoire et Regne de Charles VI. Tome VII. Paris, 1783.

MAJLÁTH BÉLA: A történelmi kiállítás kalauza. Budapest, 1886.

MIHALIK JÓZSEF: Kassa város ötvösségének története. Budapest, 1900

MISKOVSKY VIKTOR: A renaissance kezdete és fejlődése. M. T. Akadémia tört. értekezések, IX. k. 8. sz. Budapest, 1881.

MOLINIÈRE ÉMILE: Histoire générale des arts appliqués a l'industrie, Tome IV. Paris, E. Lévy éditeur.

MUNTZ EUGÈNE: La Propagande de la Renaissance en Orient pendant le XV. siècle La Hongrie. — *Gazette des Beaux-Arts*, 1894. II. 1895. I.

NEMES ANTAL: A budavári főtemplom. Budapest, 1893.

NÉMETHY LAJOS: A pesti főtemplom története. Budapest, 1890.

NÉMETHY LAJOS: Adatok Árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez, Fraknói Vilmos függelékével. Budapest, 1884.

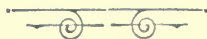
NÉMETHY LAJOS: Fehéregyház és Árpád sírja. *Archaeologiai Értesítő*, 1884. évf.

NÉMETHY LAJOS: Alba Mária. *Archaeologiai Értesítő*, 1886. évf. 52. I.

NÉMETHY LAJOS: A Nagy-Baldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom története. Esztergom, 1876.

NÉMETHY LAJOS: A budavári főtemplom hajdani kincsei. *Archaeologiai Értesítő*, 1884. évf.

- NÉMETHY LAJOS: Budavárának régi helyrajza. Archaeologiai Értesítő, 1885. évf.
- NÉMETHY LAJOS: Török mecsetek Budán. 1878.
- NÉMETHY LAJOS: Renaissance emlékek a pesti plébánia-templomban. Archaeologiai Értesítő 1890. évf.
- NYÁRY ALBERT BÁRÓ: A modennai Hyppolit codexek. Századok, 1874. évf.
- OROSZ: Synopsis Annalium Ord. S. Pauli I. Eremi. Sopronii, 1747.
- ÓRI G. GYÖRGY. Margitsziget történelme. Kassa, 1876.
- PALUGYAY IMRE: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. Buda, 1852. I. k.
- PASTEINER GYULA DR.: Az építészet Mátyás alatt. Budapesti Szemle, 1893. évf.
- PÓR ANTAL: Egy magyar festő és műhímző Párisban. Archaeologiai Értesítő, 1901.
- PULSZKY FERENCZ: Adalékok a magyarországi műtörténelemhez. Budapesti Szemle, 1874.
- PULSZKY FERENCZ: Az esztergomi kalvária. Archaeologiai Értesítő, 1886.
- PULSZKY KÁROLY: Három magyar érdekű olasz renaissance emlék. Archeologiai Értesítő, 1890. évf.
- RADISICS JENŐ: Magyar műkincsek I. k. Budapest, 1896.
- RADVÁNYI IMRE: Margitsziget története. Pest, 1858.
- RIEDL FRIGYES: A magyar irodalom fő irányai. Budapest, 1896.
- RÓMER FLÓRIS: A régi Pest. Budapest, 1873.
- RÓMER FLÓRIS: Adalékok a budai vár helyszíneléséhez. (Mendelmann képe kapcsán). Archaeologiai Közlemények, XI. k. 1877.
- RUPP JAKAB: Budapest helyrajzi története. Pest, 1868.
- SALAMON FERENCZ: Budapest története I—III. k. Budapest, 1878—1885.
- SCHIER XISTUS: Buda Sacra. 1774.
- SZALAY IMRE: A XIV. és XV. századbeli ötvösség két reneke. Művészi Ipar, 1893.
- SZAMOTA ISTVÁN: Régi utazások Magyarországon 1054—1717. Budapest, 1891.
- THALLÓCZY LAJOS: Mátyás király és Beatrix domborművű arcképei történetileg. Archaeologiai Értesítő, 1894.
- TSCHUDI HUGO: Giovanni Dalmata. Jahrbuch der K. Preussischen Kunstsammlungen IV. B. Berlin, 1883.
- TOLDY LÁSZLÓ DR.: Budapest székesfőváros régibb és újabb czímerei. Budapest, 1896.
- TOLDY LÁSZLÓ DR.: Budapest műkincsei cz. ezikbe a Radisics Jenő szerkesztésében 1896-ban megjelent Magyar Műkincsek I. kötetében.
- TOLLIUS: Epistolae Itinerariae. Amsterdam, 1700.
- TÖRS KÁLMÁN: Margitsziget. Pest, 1872.
- VAISZ IGNÁCZ: Studien zur Ungarischen Kunstgeschichte. Ungarische Revue, 1884.
- VAISZ IGNÁCZ: Masolino olasz képíró művei. Budapest, 1883. M. T. A. Érték. a tört. tud. köréből, XI. k.
- VÁSÁRHELYI: Ó-budai templomrom a Viktória-gyár telkén. Archaeologiai Közlemények. XIII. k. 63. l.
- VASARI: Le vite dei piu eccellenti pittori etc. Con commenti di G. Milanese. Firenze, 1872. II. k.
- WEKERLE LÁSZLÓ DR.: Alba Mária, mint Árpád sírja. Budapest, 1883.
- WEKERLE LÁSZLÓ DR.: Árpád sírja kimutatva az ó-budai Viktória-téglagyár telkén megtalált Fehéregyház szentélyében. Budapest, 1886.
- WOLF GYÖRGY: Régi magyar codexek. Szent Margit élete stb. Nyelvenléktár, VIII. k. 1879.

KÉPEK LAJSTROMA.

1. Krisztus, románkori dombormű a tabáni r. kath. plébániatemplomban. (Melléklet) . . .	17
2. A pesti Nagyboldogasszony templom románkori részlete	19
3. A pesti szent Mihály kápolna átmetszete és alaprajza	23
4. A pesti Nagyboldogasszony templom alaprajza	25
5. A balparti Pest középkori templomainak helyszínrajza	27
6. Budapest középkori térképének vázlata	31
7. A Margitsziget romjainak helyszínrajza	36
8. A margitszigeti premontrei templom maradványa. (Melléklet)	37
9. A margitszigeti apáca templom alaprajza	38
10. Köteges félpillér a margitszigeti apáca templomból	39
11. A margitszigeti apáca templom szentélyének részlete. (Melléklet)	40
12. Ékitményes töredékek a margitszigeti apáca templomból	41
13. A Margitszigeten talált liliomos korona. (Melléklet)	44
14. A ferencziek templomának romja a Margitszigeten. (Melléklet)	46
15. Ó-Buda nagy pecsétje Nagy Lajos és a Jagellók korából	47
16. Erzsébet királyné házi oltára. (Melléklet)	51
17. Ó-Buda 1600 körül. Dilich metszetének hasonmása	54
18. Az ó-budai Viktória-gyár telkén kiásott romok alaprajza	55
19. Vörösmárvány siremlék töredéke az ó-budai Viktória-téglagyár telkén kiásott templomból	57
20. Töredékek az ó-budai Viktória-gyár telkén kiásott templomból	58
21. Ó-Buda térképe, középkori épületeinek valószínű helyrajzával	59
22. A budavári Magdolna-templom toronycsarnokának alaprajza	65
23. A budavári Magdolna-templom XV. századbeli főkapujának alaprajza	66
24. A budavári Nagyboldogasszony-templom homlokzata a helyreállítás előtt	67
25. A budavári Nagyboldogasszony-templom restaurált főhajója	69
26. A budavári Nagyboldogasszony-templom szentélyzáródása a helyreállítás előtt	71
27. A budavári Nagyboldogasszony-templom alaprajza a restaurálás előtt	73
28. A budavári Nagyboldogasszony-templom déli díszkapuja a helyreállítás előtt	74
29. A budavári Nagyboldogasszony-templom főhajójának egyik boltozati záróköve és az északi torony pillérkötegének fejezete	75
30. Csúcsíveskori kehely a budavári Nagyboldogasszony-templom hajdani kincstárából . . .	76
31. A budavári dominikánus-templom szentély maradványának alaprajza	77
32. A budavári dominikánus-templom tornya	79
33. Budavára középkori templomainak helyszínrajza	82
34. A svábhegyi Béla-kútba falazott románkori dombormű	88
35. Szent Margit színezett fametszetű képe	89
36. Középkori ház a budai Országház-utcában	97

37. Buda déli része a királyi várral, a Schedel krónika 1493. évi fametszete nyomán . . .	99
38. A budai királyi vár törökkorbéli alaprajza	102
39. A királyi vár napjainkban lebontott északnyugati bástyatornya	103
40. A királyi vár Buda felé néző külső északi falának napjainkban talált kapumaradványa	105
41. A budai királyi vár 1686. évi alaprajza	107
42. A királyi vár nagy rondellájának napjainkban beásott kapúja	109
43. Csücsíveskori terrakotta töredékek a budai királyi várból	111
44. Renaissancekori töredékek a budai királyi várból	112
45. " " " " " " "	113
46. " " " " " " "	114
47. A budai királyi vár kiegészített alaprajza	123
48. A királyi vár Budán Mátyás király korában, képzeletileg helyreállítva	132
49. A budai királyi vár nyugat felől, a Münster-féle Cosmografia nyomán	133
50. Részlet a konstantinápolyi hippodrom XVI. századbéli fametszetű képéről, közepén a három budai ércszoborral	145
51. Renaissance-kori kandeláber Budáról, a konstantinápolyi Sophia-templomban	146
52. Beatrix királyné domborművé képe, a bécsi császári múzeumban. (Melléklet)	147
53. Mátyás király domborművé képe, ugyanott. (Melléklet)	147
54. Mátyás király kálváriájának felső része	151
55. Renaissance-kori töredékek a budai királyi várból	154
56. Nagyrév püspök pastoforiuma a pesti Nagyboldogasszony-templomban	155
57. Pest város pastoforiuma ugyanott	157
58. Renaissance-töredékek a pesti Nagyboldogasszony-templomból	158
59. Renaissance-töredékek a pesti Nagyboldogasszony-templomból	159

TARTALOM.

Bevezetés	5
I. Buda helyrajza a tatárjárás előtt	11
II. A régi Pest helyrajza és középkori templomai	16
III. Buda helyrajza a tatárjárás után	28
IV. A Margitsziget műemlékei	35
V. Ó-Buda művészi élete az Anjouk-korában	47
VI. Budavára egyházi építésze Zsigmond király koráig	61
VII. Buda külvárosi templomai	63
VIII. Budapest középkori mesterei s a profán építészeti emlékek	91
IX. A budai királyi vár helyrajza s csúcsíves és renaissance-kori maradványai	101
X. A budai királyi vár építőmesterei Zsigmond koráig	115
XI. A budai királyi vár Hunyadi Mátyás korában	122
XII. Mátyás király művészei	135
XIII. A Jagellók és Zápolya János kora	151
Irodalom	161
Képek lajstroma	164

5. 11. 19

16. 10

1. 10. 19

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00009 3936

